

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

БАРАН В. Д., ГОПКАЛО О. В.

ЧЕРНЯХІВСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ
басейну Гнилої Липи

Київ—2006

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

БАРАН В. Д., ГОПКАЛО О. В.

ЧЕРНЯХІВСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ
басейну Гнилої Липи

Київ—2006

УДК 904.4(477.8)“6387”

ББК Т4(4Укр3)273.123 - 423.3

Баран В. Д., Гопкало О. В.

Черняхівські поселення басейну Гнилої Липи.— К.: Інститут археології, 2006.— 144 с.— 67 іл.

Монографія присвячена публікації трьох найбільш повно вивчених поселень черняхівської культури басейну Гнилої Липи — лівої притоки верхнього Дністра, розкопаних протягом 1962—1992 рр. експедиціями під керівництвом В. Д. Барана — Бовшова П, Дем'янова П та Куропатників.

Текст вміщує аналіз топографії, планіграфії поселень, житлових та господарських споруд, ліпної, гончарної кераміки, інших виробів із глини, знарядь праці, хронологічно значущих предметів, серед яких монети, амфори, а також предмети вбрання та особистого вжитку (застібки, пряжки, прикраси: намисто та підвіски, рогові гребені, люстро тощо). Завершує роботу характеристика поселень Гнилої Липи, які входять до складу дністровської групи пам'яток типу Черепин-Теремці в контексті аналізу процесів етногенезу, зокрема, слов'яногенезу, що відбувалися на півдні Східної Європи.

Повний опис об'єктів та знахідок, а також їх креслення та рисунки подано в окремому блоці.

Для археологів, істориків, етнографів, а також всіх, хто цікавиться археологією та історією слов'ян.

Затверджено до друку Вченою радою Інституту археології НАН України

Рецензенти: д. і. н. **Б. В. Магомедов**,
к. і. н. **О. В. Петраускас**

Ілюстрації: авторські

Макетування та комп'ютерна верстка: О. М. Петрашенко

ISBN 966-02-3838-X

© Баран В. Д., Гопкало О. В.
© Інститут археології НАН України

Вступ

Вивчення пам'яток черняхівської культури Верхнього Подністров'я показало їх своєрідність і можливість виділення в окрему локальну групу [Баран, 1981, с. 163—165]. Однак, археологічні дослідження останніх десятиліть й виявлення аналогічних пам'яток у лісостеповій частині Подніпров'я, зокрема, Дніпровського Лівобережжя, змінили їх локальний статус. Вони розширюють і посилюють значення цієї групи пам'яток для визначення загальних закономірностей етнокультурного та соціально-економічного розвитку населення на території України у другій чверті та середині I тис. н. е. Водночас розташування Лівобережних поселень на межі з пам'ятками київської культури, а нерідко і вперемішку з ними у маргінальній зоні породжує проблеми і щодо їх культурної належності. Все це робить актуальними та значимими публікації нових пам'яток і матеріалів з обох згаданих вище регіонів.

У цій праці подається повна публікація з відповідним аналізом матеріалів одної територіальної групи черняхівських поселень, розташованих на річці — Гнилій Липі, лівій притоці Верхнього Дністра. З шести виявлених тут поселень розкопано у 1962—1992 рр., хоч і не повністю, але в значній мірі три: Бовшів II, Дем'янів II, Куропатники. Вони не тільки збільшують кількість досліджених пам'яток черняхівської культури у Верхньому Подністров'ї, але, в силу виразності їх комплексів, наповнюють новим змістом і посилюють джерелознавчу базу того культурного кола пам'яток пізньоримського часу у лісостеповій зоні України, які характеризують певні групи субстратного населення цієї території. Порівняльні дослідження показали, що основні етнографічні риси цих поселень виражені специфікою їх топографії, характером жител і господарських споруд та їх кількісним співвідношенням на поселеннях, характером ліпного посуду, не тільки виділяють їх серед інших груп пам'яток багатоетнічної черняхівської культури, але, що більш важливо, з'єднують їх на цій території в одну колонку з пам'ятками попереднього ранньоримського і наступного ранньосередньовічного періодів. Цьому не суперечить і їх хронологія, якій у цій праці надається важливого значення. Саме хронологія поселень сприяє визначенню їх місця в хронологічній схемі, розробленій як для черняхівської культури, так і для старожитностей лісостепової зони Південно-Східної Європи I тис. н. е. вцілому [Гороховский, 1988].

Праця складається з двох частин. В основній — аналітичній частині дана характеристика виявлених матеріалів, їх датування та визначення місця поселень всієї групи пам'яток у процесах історичного розвитку давнього населення на території України. Окремий розділ присвячений проблемам визначення за археологічними матеріалами певних етнічних груп населення в складі черняхівської культури та їх кількісного співвідношення. Другу частину роботи складають додатки з детальним описом топографії поселень, житлових, господарських та інших об'єктів на кожному поселенні, зокрема, вони супроводжуються численними графічними ілюстраціями. Монографія закінчується короткими підсумками, де тезисно підкреслені найважливіші результати досліджень.

Висловлюємо подяку за співпрацю Гороховському Є.Л., Зеленецькій І.Б., Кочкіну І.Т. та студентам Івано-Франківська, Львова, Луцька, Черкас, які приймали участь у розкопках Куропатницького поселення.

Розділ 1

Топографія та планування поселень

Гнила Липа — одна із невеликих річок, що входить у гідросистему верхів'їв Дністра. Свій початок бере із потічків на Перемишлянщині (крайній південно-східний район Львівської області), в Галичі на Івано-Франківщині впадає у Дністер. Вона, звиваючись ¹, утворює широку, в деяких місцях мочаристу долину, над якою ніби висять численні пагорби Волино-Подільської височини.

Не приваблива назва річки, яка мала б характеризувати екологію краю, не відбиває реального стану його заселення. Починаючи з неоліту (культура лінійно-стрічкової кераміки) та енеоліту (Трипільська культура) басейн Гнилої Липи покритий густою мережею давніх поселень, найчастіше багатошарових, що представляють усі відомі у Верхньому Подністров'ї археологічні культури.

Такими є і поселення, що стали об'єктом нашого вивчення. У Бовшові, крім черняхівських відкрито об'єкти культури лінійно-стрічкової кераміки, одне поховання культури шнурової кераміки, декілька поховань культури ноа, празьке та давньоруське поселення, в Куропатниках нижні шари поселення займали об'єкти фракійського гальштату, поенешті-лукашівської та липицької культур, а верхні — давньоруські та пізньосередньовічні ².

У другій чверті I тис. н. е. на Гнилій Липі існувало декілька груп поселень, що входять складовою частиною до широковідомої черняхівської культури. Метою цієї праці є всебічна характеристика однієї з них. Стационарні дослідження цієї групи пам'яток, в яку входять поселення Бовшів II, III, Дем'янів II, Коростовичі, Куропатники, Лучинці (рис. 1) почалися В. Д. Бараном ³ у 1962 р. та з перервами продовжувались до 1992 р.

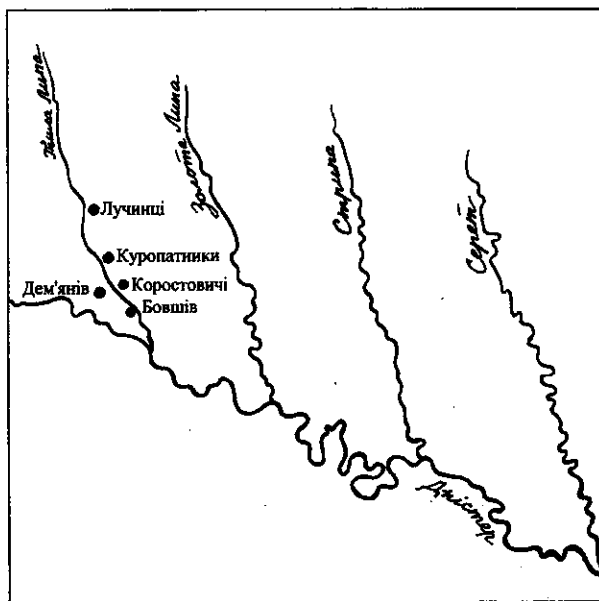

Рис. 1. Картографічна схема поселень черняхівської культури у басейні Гнилої Липи.

¹ У 30-х роках XX ст. русло річки випрямлене і розширене.

² Пізньосередньовічні об'єкти опубліковано в спеціальній статті [Зеленецька, Бобровська, 1998].

³ Поселення в Куропатниках було відкрито Б. П. Томенчуком, інші — В. Д. Бараном.

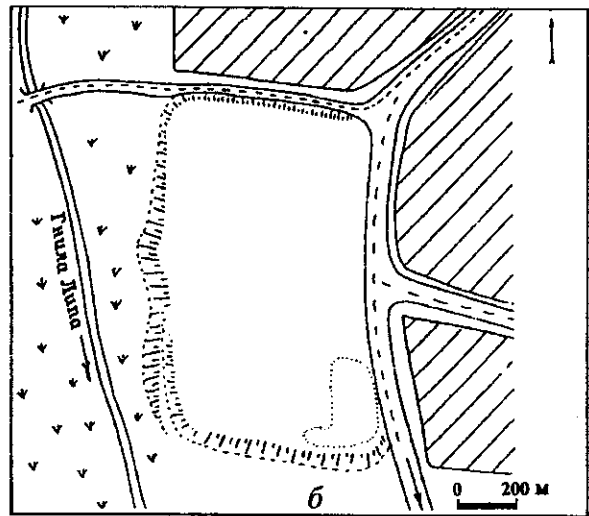
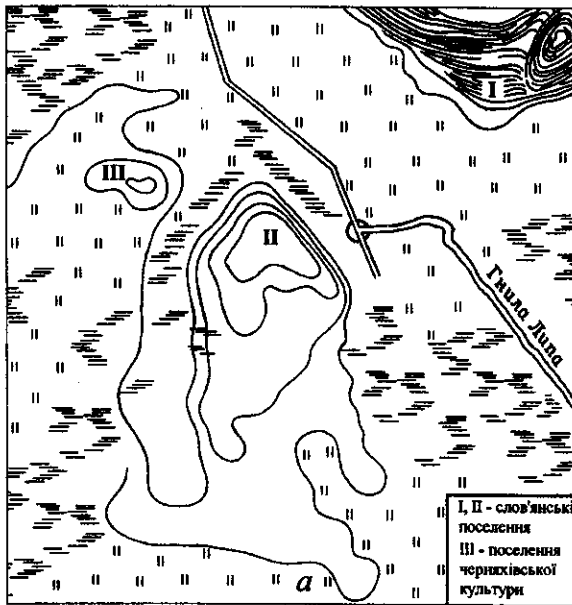

Рис. 2. Топоплани поселень Бовшів (а) та Куропатники (б).

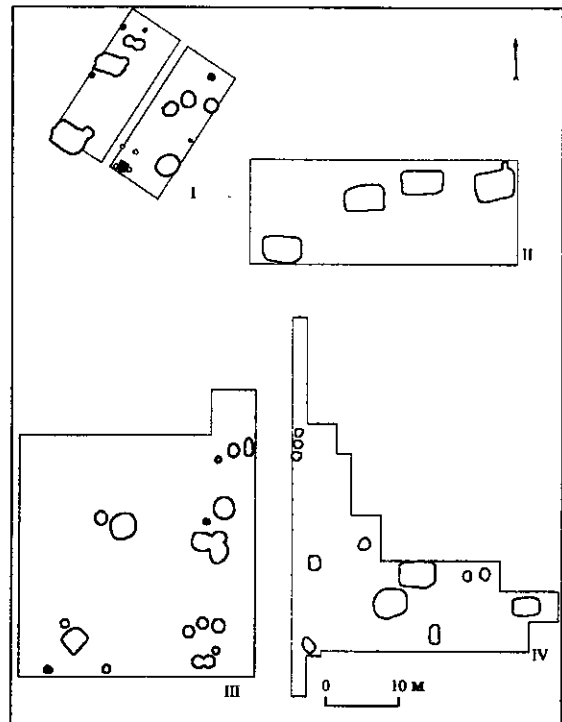
Черняхівські поселення басейну Гнилої Липи розташовані на підвищеннях в заплаві ріки (Бовшів II, III, Коростовичі, Куропатники, Лучинці) (рис. 2; табл. 1, 27), в одному випадку (Дем'янів II) — на схилі балки над луговою долиною безіменного потічка, що на 2,5 км східніше впадає у Гнилу Липу. Їх площа невелика — 1—2 га. Незначна і відстань між поселеннями. Ті із них, що розміщені на берегах річки віддалені від себе на 2,0—5,0 км (Бовшів II, Коростовичі, Куропатники).

Контури поселень відповідають конфігурації урочищ, які вони займали, найчастіше по вздовж джерела води: в Бовшові та Куропатниках селища розташовані по краях мисовидних останців над заплавою Гнилої Липи. В Дем'янові поселення займає південний схил балки над неширокою луговою долиною в урочищі Росохи. Воно тягнеться вузькою смугою (шириною 80—100 та довжиною до 300 м) із сходу на захід приблизно посередині урочища, паралельно течії безіменного потічка — притоки Гнилої Липи.

Подібним чином розташовані поселення попередніх культур — липицької [Цигилик, 1975, с. 62—63], пшеворської [Козак, 1984, с. 7, Kobyliński, 1988, s. 56] та синхронні черняхівські із інших регіонів культури [Рикман, 1975, с. 76].

Поселення Бовшів II досліджувалося В. Д. Бараном у 1962—1964 рр. [Баран, 1962, 1963, 1964б, 1981]. Площа поселення, визначена знахідками кераміки, дещо перевищує 1 га. Розкопано 2700 м². На них виявлено 8 жител, 6 споруд, в тому числі 2 — наземні, 48 господарських ям, 18 вогнищ. Наявні плани розкопів поселення демонструють розташування жител та об'єктів господарського призначення окремими групами. Причому мінімальна відстань між житлами складає 8 м (рис. 3, I).

Рис. 3. Плани розкопів на поселеннях: I — Бовшів II; II — Дем'янів II (1968—70); III — Дем'янів II (1987); IV — Дем'янів II (1986).

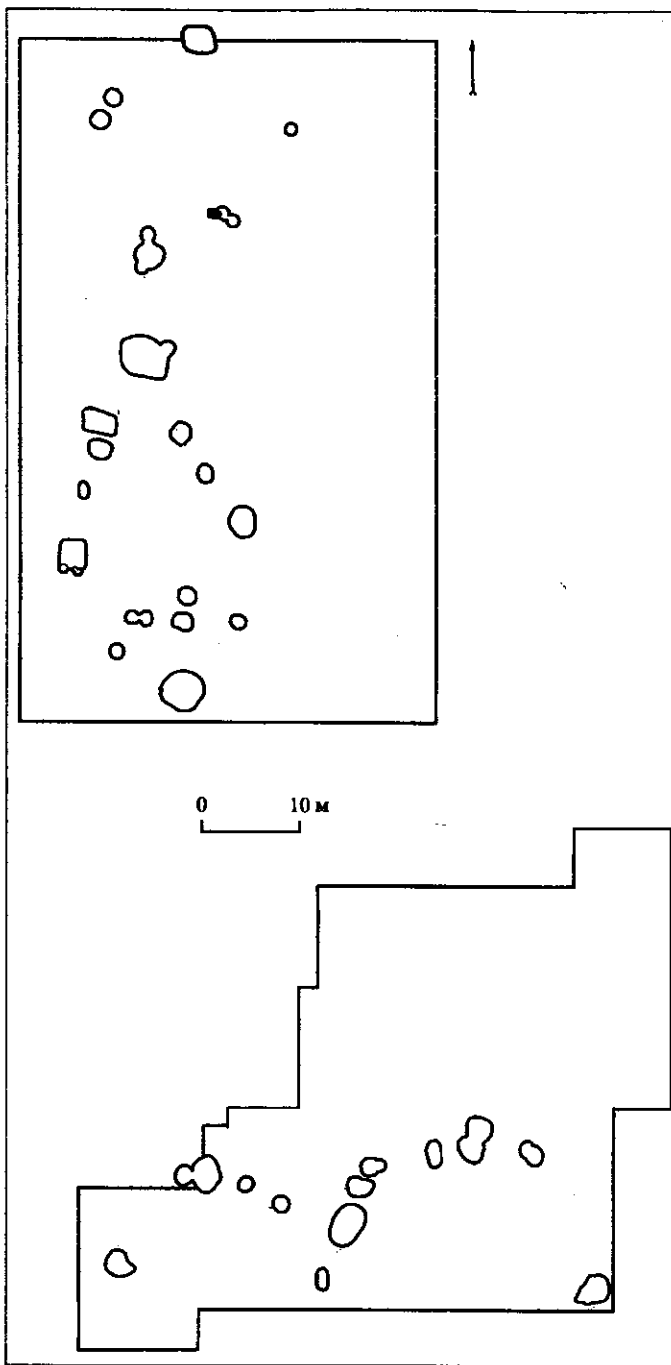

Рис. 4. Плани розкопів на поселенні Куропатники.

Загальними рисами черняхівських поселень басейну Гнилої Липи є те, що об'єкти на них розташовані окремими групами, найчастіше паралельно течії ріки чи потічка (як у випадку з поселенням Дем'янів II), повторюючи конфігурацію урочищ.

Порівнюючи плани черняхівських поселень басейну Гнилої Липи та попередніх черняхівським липицьких поселень Верхнього Подністров'я загалом, можна відмітити певну подібність у розташуванні житлових та господарських споруд рядами [Цигилик, 1975, с. 63], відмінним є те, що на липицьких поселеннях споруди різного призначення — житлові та господарські — розташовано на одній лінії.

На поселенні Дем'янів II у 1968—1970, 1986 та 1987 рр. закладено три окремі розкопи загальною площею 2100 м². Два із них (1968, 1987) приблизно в центральній частині поселення, один (1986) — на східній його окраїні. На відкритій площі виявлено і досліджено 8 жител, 6 господарських споруд і 19 господарських ям, за межами будівель розчищено 8 відкритих вогнищ.

Так само, як і у попередньому випадку, житла згруповані (мінімальна відстань між ними складає 0,4 м) та відокремлені від господарських будівель. Найбільш виразно це засвідчують плани розкопів 1968 та 1986 років (рис. 3, II, IV). Об'єкти нежитлового призначення концентруються на інших ділянках поселення. Так, наприклад, у 1987 р. були відкриті та досліджені об'єкти господарського призначення (рис. 3, III).

Поселення Куропатники займало площу біля 1,5—2 га. В минулому столітті значна його частина була забудована житловими і господарськими будівлями, колгоспними корівниками. Зараз на ньому стоять два житлові будинки. Площа придатна для досліджень в час їх проведення складала біля 1 га. Розкопками 1988—1992 рр. охоплено біля половини площі — 4336 м². Відкрито 138 різночасових об'єктів, в тому числі 5 жител, 5 споруд, 23 ями та 3 вогнища за межами будівель черняхівської культури. Житлові споруди знаходяться на значній відстані одне від одного. На площі між житлами і поруч, паралельно лінії, на якій розташовані житла, відкриті господарські споруди і ями. Тобто житла і господарські споруди двома півколами, повторюючи контур урочища, замикають вільну площу, що могла використовуватись як загоны для худоби (рис. 4).

Два типи планування зафіксовано на зубрицьких¹ поселеннях [Козак, 1992, с. 34]. Перший, при якому господарські споруди займають одну ділянку селища, а житла з кількома господарськими ямами — іншу. Д. Н. Козак вважає, що цей тип поселень відбиває такий етап розвитку общини, коли співіснували дві форми власності на результати праці — суспільна та малої сім'ї. Другий тип планування, при якому об'єкти розташовані групами, до яких належали житло, господарська споруда і декілька ям відбиває, на його думку, вирішальну роль малої сім'ї.

Ідею про існування на черняхівських селищах окремих господарчих комплексів у 60-ті роки ХХ ст. висували М. Ю. Брайчевський та Є. В. Махно [Брайчевський, 1964, с. 272—277; Махно, 1969, с. 34].

Зокрема, М. Ю. Брайчевський вважав, що окремі господарчі комплекси існували на поселенні в Неслухові, розкопаному К. Гадачеком у 1898—1899 і 1903 рр. у верхів'ях Західного Бугу. Насправді система планування цього поселення ніким не встановлювалась і на основі проведених до цього часу розкопок не може бути встановлена. Як відомо, К. Гадачек проводив розкопки цього поселення методом прокладання траншей, між якими площа залишалась не розкопаною [Nadaczek, 1900, s. 48—59, 71—78]. При такій системі досліджень, коли відкривались лише об'єкти, які попадались в траншеях, не може бути й мови про виділення яких-небудь самостійних господарчих одиниць — дворів. До речі, автор розкопок ніколи їх не виділяв. Про існування таких комплексів не згадується і в публікації М. Ю. Смішка [1949], який після К. Гадачека проводив археологічні дослідження Неслухівського поселення. Отже, поселення в Неслухові не може служити еталоном для встановлення суспільного устрою населення черняхівської культури у верхів'ях Західного Бугу і Дністра. Його матеріали, в силу недосконалості методики розкопок К. Гадачека, не завжди можуть бути використані і при постановці менш серйозних питань.

На черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи і Верхнього Подністров'я загалом, виділити такі господарчі одиниці неможливо. Виключення складають одиничні випадки на поселеннях в Черепині і Ріпневі II, де окремі житла та ями можна вважати зв'язаними між собою в господарчому відношенні, оскільки вони розташовані поруч і територіально відокремлені від інших жител і господарських споруд. Однак, ці рідкі явища не можуть бути зведені в норму і узагальнені. Навіть на згаданих поселеннях розміщення житлових і господарських споруд не дозволяє розділити їх на окремі індивідуальні господарства.

Навпаки, досить наглядними є факти, які свідчать про інший принцип забудови поселень басейну Гнилої Липи (рис. 3, 4).

Групування житлових та господарських споруд на різних ділянках поселень, скоріш за все, свідчить про колективний спосіб життя. Враховуючи суворі кліматичні умови, обробляти землю, утримувати худобу, виконувати інші роботи, пов'язані з домашнім виробництвом (прясти, ткати, виготовляти ліпний посуд тощо) доцільніше було родовим колективом. Такий колектив складали члени великої патріархальної родини. Вони будували житла одне біля іншого та спільно користувалися господарськими спорудами. Відповідно здійснювався і розподіл результатів праці.

¹ Термін «зубрицька культура» введений нещодавно. За деякий час він, принаймні, декілька разів змінявся: волино-подільська група [Козак, 1985], зубрицька група пшеворської культури [Козак, 1992].

Розділ 2

Житла та господарські споруди

Всі житла на досліджених поселеннях Гнилої Липи заглиблені в ґрунт, причому їх нижня частина впущена у материк. Вони являють собою напівземлянки чотирикутної або овальної форми орієнтовані стінками або кутами за сторонами світу. Їх глибина 1,0—2,0 м від сучасної поверхні. Проте, ця глибина залежить від товщі чорноземного напливу (Бовшів II) або відкладів будівельних решток пізніших періодів (Куропатники). Загальною закономірністю можна вважати заглиблення усіх жител в материк на 0,4—1,0 м. Сучасна їм давня поверхня, що визначає рівень, з якого житло опускалось в ґрунт знаходилась на 0,4—0,6 м вище материка. У деяких напівземлянках, розташованих на схилах (Бовшів II, Дем'янів II) для вирівнювання долівки одна частина жител опускалась в материк дещо глибше. Стінки жител, вирізані в материк, вертикальні, дещо звужені до низу, долівка, як правило, рівна, утоптана.

Форма жител прямокутна (Бовшів II, житла 14, 15, Дем'янів II, житла 1—4, 6, Куропатники, споруда 5) (рис. 5, I), наближається до квадратної (Бовшів II, житло 1, Дем'янів II, житло 8 (1(1987)), Куропатники, житла 1, 2, можливо 3) (рис. 5, II) та овальна (Бовшів II, житло 10, Куропатники, житло 4, споруда 16) (рис. 5, III). Чотирикутні житла орієнтовані по сторонах світу стінками (Дем'янів II, житла 1—7, Куропатники, житла 1, 2) та кутами (Дем'янів II, житло 8 (1(1987)), Бовшів II, житла 1, 14, 15, 18, Куропатники, житло 3 (?)).

Площа котловану житлових споруд коливається від 7 до 22 м². При цьому виділяються дві групи об'єктів з площею від 7 до 11 (Дем'янів II, житла 7, 8, Бовшів II, житла 1, 5, 9, 14, Куропатники, житло 1, споруда 16) та від 16 до 22 м² (Бовшів II, житла 13, 15, 18, Дем'янів II, житла 1—6, Куропатники, житла 2, 3).

Форма жител знаходиться в прямій залежності від їх конструкції¹. В прямокутних котлованах жител, як правило, фіксуються стовпові ями, розміщені переважно по кутах жител, а також посередині коротких (Бовшів II житло 14, Дем'янів II, житла 2, 4, 6, 7) та довгих (Дем'янів II житла 6, 7) стін (рис. 5). Такі споруди мали каркасну конструкцію, при цьому функцію опори виконували стовпи, а проміжки між ними заповнювалися плахами, плотом, землею [Материальная культура, 1989, с. 39]. Лише в єдиному випадку (Дем'янів II, житло 6), при розбиранні заповнення житла над південною його частиною зафіксовано масив глиняної обмазки та гальки, який, можливо, являє собою залишки стін. Квадратні котловани лишаються, очевидно, від дерев'яних зрубів.

Деякі деталі, виявлені при розчистці жител надають можливість реконструкції їх інтер'єру. Так, наприклад, за наявності сходинок у південній частині будівель можна припустити, що саме тут розташовувався вхід. Повздовж протилежної стіни найчастіше розміщувався

¹ Це твердження висловив, аналізуючи житлові споруди київської культури та вивчаючи синхронні черняхівські, дослідник житлобудівництва київської культури Ю. Ю. Башкатов, посилаючись на роботи своїх старших колег [див.: Терпиловский, Абашина, 1992, с. 27—37, зокрема, с. 31].

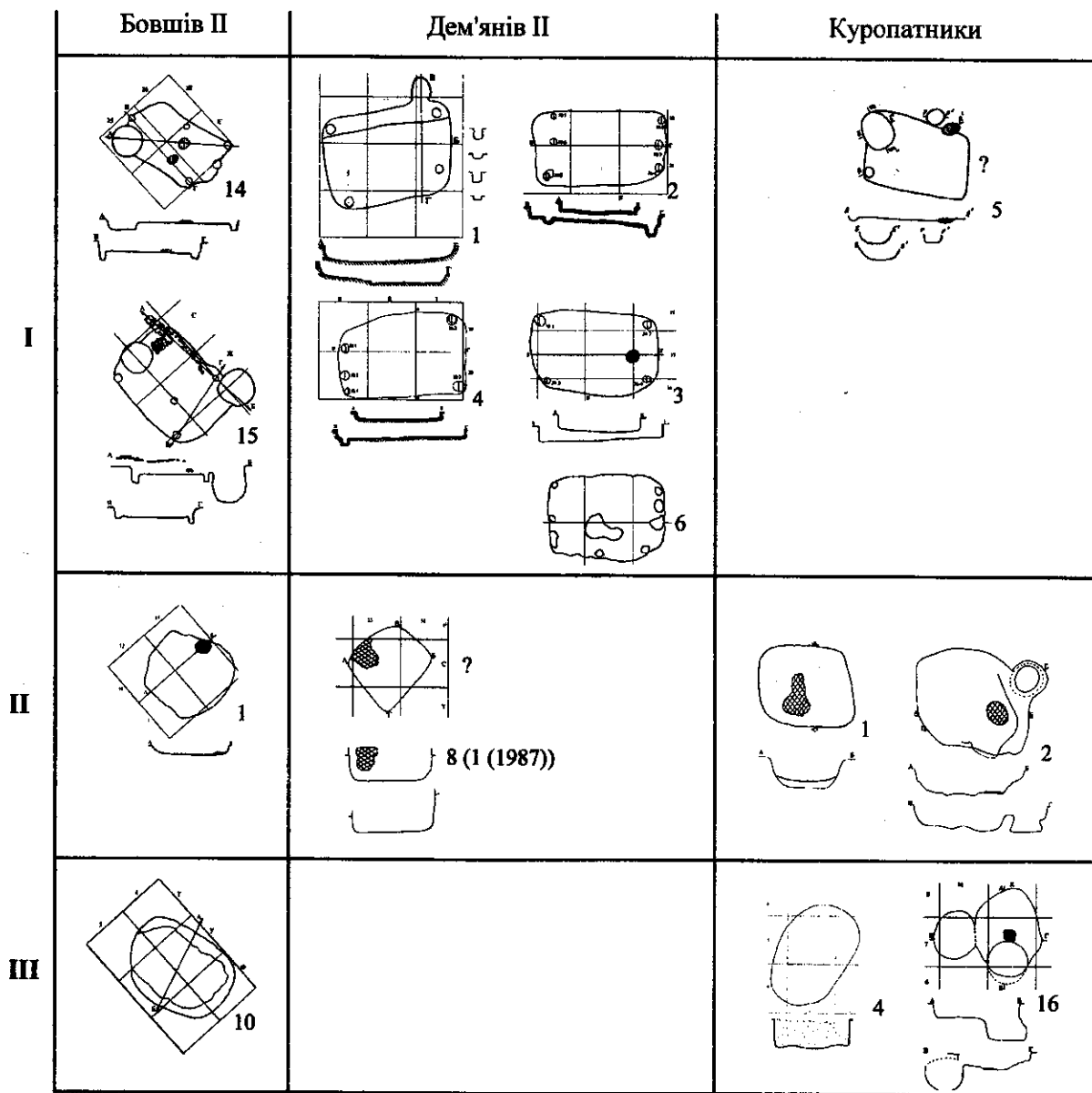

Рис. 5. Класифікація черняхівських жител з поселень Бовшів II, Дем'янів II, Куропатники: I — прямокутні; II — квадратні з заокругленими кутами; III — овальні.

прилавок. Він міг використовуватись як лава, лежанка. Однією з рис напівземлянкових жител Верхнього Подністров'я є наявність в деяких із них підвальних ям (Бовшів II, Куропатники).

Підвальні ями мають форму близьку до округлої. Їх діаметр складає 0,8—1,0, глибина — 0,4—1,0 м від рівня долівки жител. Материкові стінки ям до низу звужені або випуклі посередині, що надає ямі конічної або бочковидної форми. Очевидно, підвальні ями на рівні долівки були перекриті дерев'яними настилами.

Майже у половині жител збереглися сліди вогнища у вигляді попелу і вугликів, які залягали на злегка обпаленій материковій глині, що являла собою, очевидно, черінь. Форма вогнищ овальна, діаметр в середньому 0,5—0,7 м.

В житлі № 1 поселення Дем'янів II (рис. 5, I, 1) виявлено піч-камін, яку вирізано у материковій стінці житла. Вона мала підковоподібну форму і підмазаний глиною черінь та стінки. Товщина череня 3—5 см. Челюстями піч була звернута до житла. Її розміри 0,85 × 1,0 м.

Склепіння печі обвалилося на черінь і долівку житла. Воно було складене з овальних глиняних вальків — «хлібців».

В окремих напівземлянках вогнища не простежені взагалі. Але на вказаних поселеннях за межами жител зафіксовано відкриті вогнища. Вони, очевидно, використовувались мешканцями поселень в літню пору. На поселенні в Бовшові II відкрито 18 вогнищ, Дем'янові II — 8, декілька — в Куропатниках. Найчастіше вогнища залягали на рівні давньої поверхні. Деякі з них мали кам'яну підкладку зверху підмазану глиною. Діаметр вогнищ коливається від 0,4—0,5 до 1,0—1,2 м. Біля вогнищ помітно збільшуються знахідки кухонного посуду, зустрічаються інші побутові предмети. На одному із вогнищ Дем'янівського поселення розчищено роздавлений горщик. Але ні в одному випадку не спостережено слідів наземних споруд, до яких могли б належати вогнища. Знахідки концентруються лише на вогнищах або безпосередньо біля них.

На поселеннях відкрито споруди, призначення яких, очевидно, пов'язано з господарською діяльністю мешканців поселень. Визначити їх специфіку за археологічними ознаками не завжди можливо¹.

Більш-менш впевнено за такими ознаками як: порівняно великі розміри, східчасті стіни, нерівна підлога, відсутність вогнища та наявність величезної кількості кісток свійських тварин, насамперед, великої рогатої худоби, серед заповнення об'єктів, можна припускати, що деякі з таких будівель використовувалися для зберігання припасів.

Прикладом такого господарського приміщення може бути споруда № 3, відкрита на поселенні Бовшів II (табл. 5, I). Вона складалась із трьох конструктивно зв'язаних між собою приміщень. Два із них мали форму правильних овальних ям із звуженими донизу материковими стінками, третє — форму близьку до овальної. Споруда мала пологий вхід. В її заповненні розчищений суцільний шар обпаленої глиняної обмазки з відбитками дерев'яного пруття, який співпадав з її контурами і являв собою залишки стін, даху або простого куполовидного перекриття. Майже так само побудована господарська споруда на поселенні в Дем'янові II (споруди 2—4 (1987)) (табл. 34, I).

Крім жител та споруд господарського призначення на поселеннях відкрито значну кількість господарських ям (в Бовшові II — 48, Дем'янові II — 18, Куропатниках — 21).

Господарські ями мали в більшості овальну або близьку до округлої форму і звужені донизу стінки, що надавало їм вигляду близького до зрізаного конусу. Менша частина ям мала в профілі бочковидну форму, і лише окремі з них мали стінки розширені донизу, що надавало їм грушевидної форми. Дно ям рівне або заокруглене. В останньому випадку воно плавно переходить в стінки. Діаметр більшості ям коливається в межах від 1,00—1,50 до 2,00—2,50 м, лише зрідка споруджувались ями з меншим діаметром, глибиною від 1,00 до 2,00 м від давньої поверхні.

Характер житлобудівництва вважається вагомим етнографічною ознакою. Вивчення решток житлових споруд на поселеннях черняхівської культури показало наявність заглиблених та наземних жител різних конструкцій [Баран, 1981, с. 23—61]. У спеціальній праці серед них перераховані, зокрема, напівземлянки, землянки, каркасно-глинобитні та кам'яні наземні споруди [Журко, 1983, с. 7—14]. В різних регіонах черняхівського ареалу їх співвідношення різне [Магомедов, 2001, рис. 2]. Так, напівземлянкові житла відкриті у Верхньому Подніпров'ї, Середньому Подніпров'ї та Надпорожжі, поодинокі у Північно-Західному Причорномор'ї та Дністро-Дунайському межиріччі. Північніше Лівобережжя Дністра, у верхів'ях Південного Бугу, межиріччі Дністра і Пруту, Середньому Подніпров'ї відомі так звані «великі будинки». Майже в усьому ареалі культури трапляються наземні споруди різні за своїми конструктивними особливостями. На чорноморському узбережжі черняхівські поселення забудовані кам'яними будівлями традиційними для цього регіону з доби бронзи.

¹ Останнім часом зроблена спроба визначити ознаки археологічних об'єктів, пов'язаних із ~~чорноморським~~ реконструйований технологічний процес вичинки шкіри [Войнаровський, 2002].

Верхнє Подністрів'я та, зокрема, басейн Гнилої Липи — регіон, населення якого мешкало переважно у напівземлянкових житлах різних конструкцій. Наземні споруди тут одиничні. Основний тип житла — напівземлянка з пристінними виступами-прилавками і підвальними ямами, основний тип господарської будівлі — заглиблена споруда та яма, впушена в материк. На широко розкопаних поселеннях число останніх завжди в декілька разів перевищує кількість жител.

Порівняльне вивчення поселень черняхівської культури і поселень більш ранніх культур — липицької, пшеворської, зубрицької показало на Верхньому Дністрі місцеве підгрунтя черняхівського житлобудівництва.

Житла липицької культури заглиблені та наземні, але кількісно переважають заглиблені. Вони чотирикутної з заокругленими кутами чи овальної форми, орієнтовані стінками (рідше кутами) за сторонами світу, площею від 5 до 40 м². Лише в деяких житлах знайдено сліди від вогнищ. Вони розміщувались в центрі або під однією із стінок. Часто вогнища, складені із гальки чи каменю-пісковика, будували ззовні на незначній відстані від житлових або господарських споруд. Наземні будівлі за залишками ям від стовпів та завалів обпаленої глиняної обмазки із відтисками дерев'яних паликів, пруття мали стовпово-плетневу конструкцію, а заглиблені — будувалися за різними схемами: частина із них являла собою зруби, інші — виконувалися в змішаній техніці при поєднанні зрубної та стовпово-плетневої схем будівництва [Цигилик, 1975, с. 63—69].

Житлові споруди пізньоримського часу з території Польщі, в тому числі пшеворські, розглядалися у спеціальній роботі З. Кобилінського [1988]. Класифікацію заглиблених жител здійснено за їх конструктивними особливостями. Автор пропонує розрізняти шалашову конструкцію із центральним опорним стовпом (тип 1), стовпову конструкцію з стовпчиками зсередини (тип 2) та ззовні (тип 3) котловану житла [Kobyliński, 1988, rys. 10].

На території Польщі є житла варіанту 2а, подібні до жител з черняхівських поселень басейну Гнилої Липи ¹.

Але значно частіше в культурах пізньоримського часу на території Польщі трапляються житла варіанту 2b, які мають ряд стовпів по центру. На черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи житла такої конструкції не знайдені.

Можливо, дещо подібними до верхньодністрівських є ще цілий ряд житлових споруд з території Польщі, які за формальними ознаками відповідають варіанту 2b, однак в яких знайдено по 4 або 5 стовпчиків по коротших стінах, але жоден з них не знаходився на довшій осі об'єкту ².

Певною сталістю конструкції даху, стін, форми та інтер'єру відзначаються житла зубрицької культури [Козак, 1992, с. 35]. Вони переважно прямокутні та квадратні. Більшість жител орієнтовано стінками за сторонами світу. Площа їх коливається від 11 до 24 м². Переважає стовпова конструкція. Зокрема, пропонується така реконструкція техніки будівництва: у повздовжні пази вертикальних стовпів-опор чи просто між ними вкладалися одна на одну дерев'яні колоди. Стіни зсередини обмазувалися глиною. Основою даху були стовпи, розміщені посередині коротших стін. Судячи з планів зубрицьких жител, у більшості з них був ряд стовпових ям по центру долівки, що дає можливість співвідносити їх з варіантом 2b жител пізньоримського часу з території Польщі за З. Кобилінським [1988].

Тільки у третині житлових споруд зубрицької культури виявлено вогнища, які розміщено, як правило, в центрі. Висунуто припущення, що довготривалі вогнища будувалися лише в де-

¹ Це напівземлянка 1 із Глова, Данков 155, напівземлянка із Барковиц Мокрих, дім 15 із Олевіна, напівземлянка 21 с з Турави, та кілька будинків з Півоніц, 2 будинки з Кобилнік, хата «а» з Ліготи, дім III з Кошцеліск, три будинки з Опагува, споруда 6 будинку 1 з Тархаліц, дім 4 з Олевіна, три хати з Пшивозу, споруда 2 з Вулькі Ласецкої, 2 напівземлянки з Данкова [Kobyliński, 1988, s. 33].

² Опагув, споруда 4 хати 1, напівземлянка 12 з Турави, об'єкт 177 з Данкова, хата VI з Лешніци, хата VI з Кошцеліск, хата 38 з Нової Гути, споруда 18, де покрівля спиралася скоріш на напівсохи, ніж на сохи [Kobyliński, 1988, s. 35].

яких житлах, в більшості ж вогнища розпалювалися просто на долівці і після використання (обігріву хати чи приготування їжі) залишки вогнища викидалися на двір [Козак, 1992, с. 37, 38].

До житла вела дерев'яна драбина [Козак, 1992, с. 42], чи, можливо, материкові сходинки були обшиті дошками. Звичайною рисою інтер'єру зубрицьких жител є пристінні прилавки — материкова основа якихось архаїчних меблів.

Таким чином, домобудівництво черняхівської культури у зазначеному регіоні має місцеву основу і наслідує риси попередніх часів.

За його межами найбільшу подібність знаходимо серед черняхівських пам'яток Середнього Подніпров'я і Дніпровського Лівобережжя. Зокрема, це стосується поширення печей-камінів, які, як вид опалювальної споруди відомі на Журівському поселенні та на селищах Сейминсько-Донецького межиріччя. Їх походження остаточно не визначене [Башкатов, 1997], але, принаймні деякими дослідниками, пов'язується з Верхнім Подністров'ям [Обломский, 1998, с. 69, 2003, с. 53—54]¹.

¹ Влітку 2004 р. ще одна напівземлянка з печею-каміном досліджена М. В. Любичем та ~~Миколайом~~ Войтенки Харківської обл., про що він повідомив на засіданні відділу археології ~~ранніх слов'ян~~ 22 лютого 2005 р.

Розділ 3

Кераміка

3.1. Ліпний посуд. Крім жител, важливою категорією знахідок, що визначає етнографію краю є кераміка, що виготовлялася та використовувалася мешканцями поселень. Значення керамічних виробів посилюється ще й тим, що вони добре зберігаються в землі та є найбільш масовим матеріалом на поселеннях. За технікою виготовлення кераміка на черняхівських пам'ятках ділиться на дві великі групи: ліпний посуд й посуд, виготовлений на гончарському крузі. Важливою рисою поселень у верхів'ях Дністра та Західного Бугу, в тому числі й поселень на Гнилій Липі є значний (більше половини) відсоток ліпного посуду. Так, на поселенні Бовшів II ліпний посуд, зібраний при розчистці жител і ям за кількістю уламків (1579) становить 52,3 % всієї кераміки, гончарний (1438) — 47,7 %; за кількістю можливих посудин відповідно 52,5 % і 47,5 %. На поселенні Дем'янів II (розкопки 1968 р.) у заповненні житлових і господарських споруд виявлено 967 уламків кераміки, з них (544) 60,3 % належить ліпним посудинам, (423) 39,7 % — гончарним. Якщо співставити ці групи кераміки за кількістю можливих посудин, то в цьому випадку ліпні посудини на Дем'янівському поселенні становлять 64,6 % усіх виявлених посудин, а гончарні — 35,4 %. Кількісне співвідношення ліпного та гончарного посуду на поселенні в Куропатниках: 59 % та 41 % відповідно.

Розміщалась ліпна та гончарна кераміка у спорудах нерівномірно. В одних із них було більше ліпного, в інших — гончарного посуду. Проте на усіх згаданих поселеннях виявлені споруди, у яких ліпна кераміка кількісно переважала над гончарною. Так, на Бовшівському поселенні у напівземлянці № 14 із 56 керамічних уламків ліпним посудинам належало 48, у напівземлянці № 15 із 213 — 123, у господарській ямі № 45 із 53 — 42. На поселенні Дем'янів II у житлі № 2 із 303 уламків кераміки 190 належало ліпним посудинам, у житлі № 4 із 181 — 133.

Наявність на черняхівських поселеннях у верхів'ях Дністра значної кількості ліпної кераміки, не дивлячись на те, що на незначній відстані від них, в басейні Західного Бугу (Неслухів, Ріпнів II) виявлено незаперечні сліди гончарного виробництва — гончарні печі, свідчить, що в цьому районі продукція гончарів так і не змогла витиснути домашньої продукції посуду протягом всієї першої половини I тисячоліття н. е. Більше того, в середині I тис. н. е. відбувається зворотній процес — загальний для всієї Східної і частково Середньої Європи. Гончарні центри припиняють свою діяльність, а населення довгий час задовольняється посудом, виготовленим переважно ручним способом. Лише на окремих слов'янських поселеннях V — початку VI ст. трапляються одиничні гончарні посудини, аналогічні черняхівським.

Втім, на Неслухівському та Ріпнівському поселеннях ліпного посуду дещо менше, ніж на поселеннях в Бовшові і Дем'янові.

Деякі дослідники розглядали факт наявності значної кількості ліпної кераміки на пам'ятках черняхівського типу, що характерно не тільки для поселень верхів'їв Дністра, але й для низки пам'яток Подніпров'я (Журавка, Микільське, Ломовате, Хлопків, Грушівка та інші)

[Махно, 1969, с. 28—34], як хронологічну ознаку. Так, на думку Е. О. Симоновича, ліпна кераміка виступає у значній кількості на ранніх пам'ятках і менше її на пам'ятках пізніших [Сымонович, 1957, с. 14—19]. Останні дослідження показали, що справа тут не в хронології. Зараз доведено, що поселення Бовшів II та Дем'янів II, де процент ліпної кераміки високий, припинили своє існування не раніше, а навіть пізніше, ніж, наприклад, в Новосілці Костюковій чи Сухоставі на Дністрі, де ліпної кераміки дуже мало. Метал, виявлений Е. О. Симоновичем на поселенні в Журівці в Подніпров'ї, що характеризується заглибленими житлами і великою кількістю ліпної кераміки (в ряді споруд понад 70 %), не дозволяє його датувати ранішим часом, ніж поселення в Леськах, де були наземні житла і низький (біля 10) процент ліпного посуду [Сміленко, 1975, с. 64]. На підставі всіх матеріалів, отриманих в процесі досліджень поселень черняхівської культури у різних районах її поширення, простежується інша надзвичайно важлива закономірність, яка полягає в тому, що характерна ліпна кераміка у значній кількості виступає лише на тих поселеннях, де відкрито заглиблені житлові споруди. На поселеннях з наземними житлами її або взагалі немає, або частка її мізерна [Баран, 1968, с. 591, 592]. Так, на поселеннях Верхнього Подністров'я в Голіградах, Острівці, Новосілці Костюковій, де відкриті наземні житла, ліпна кераміка складає лише декілька процентів всього виявленого там посуду. Не знайдено ліпного посуду на поселеннях в Бережанці та Воробіївці на Волино-Подільському пограниччі, Синицівці-Сабатинівці на Поділлі, Петриканах в Молдавії, де відкрито виключно наземні житла. Дуже незначна кількість ліпного посуду на поселеннях з наземними житлами у Ягнятині, Жуківцях, Новолипівському, Будештах та інших [Махно, 1969, с. 28—34, Рикман, 1975, с. 182].

Таким чином, населення черняхівської культури, принаймні, в окремих регіонах використовувало як гончарний, так і ліпний посуд. Зараз це положення доведене і ніяких сумнівів викликати не може.

До середини 60-х рр. минулого століття вивченню ліпної кераміки черняхівської культури приділялось мало уваги. Їй присвячено лише окремі статті і одна кандидатська дисертація [Сымонович, 1957, с. 14—19; Баран, 1961, с. 77—87; Никитина, 1965].

Більш детально вивчався гончарний посуд, який приваблював дослідників своєю досконалістю, завершеністю і різноманітністю форм, багатою орнаментациєю. Тим часом ліпна кераміка, яка виготовлялася мешканцями поселень найбільш виразно відображає місцеві традиції і являється надійною етнографічною ознакою. Тому, не дивлячись на свою архаїчність, заслуговує всебічного вивчення. Увага до вивчення ліпного посуду пам'яток другої чверті I тис. н. е. у лісостеповій частині Східної Європи повинна посилитись ще й тому, що готи — носії вельбарської культури, а пізніше важливий складовий компонент черняхівської з'явилися на Волині з своєрідним ліпним посудом. На могильнику вельбарської культури у Дитиничах гончарна кераміка складає біля 2,6 %. Слов'янські племена, які жили на цій території, у ранньому середньовіччі в своєму побуті користувалися майже виключно ліпним посудом. При вивченні підґрунтя слов'янської культури третьої чверті I тис. обійти ліпну кераміку попередніх культур, зокрема, черняхівської означало б значно звузити порівняльний матеріал і позбавити себе можливості типологічного співставлення цієї важливої категорії знахідок.

Ліпний посуд виділяється грубою фактурою. У тісті значні домішки грубозернистого шамоту, інколи шамоту і жорстви, а навіть піску, поверхня нерівна, горбкувата. Лише окремі горщики мають зрівняну поверхню. Слід додати, що в цій категорії посудин виступають і дрібніші домішки в тісті. Колір посуду темно-коричневий, жовтуватий або бурий, в більшості не однаковий в різних частинах посудини. Це зв'язано із нерівномірністю випалу, який провадився переважно на відкритому вогні. У більшості посудини товстостінні, зокрема, у нижній частині, і характеризуються рисами, властивими для домашньої продукції.

Основною формою ліпного посуду на наших поселеннях, як і на усіх поселеннях черняхівської культури Верхнього Подністров'я є горщик. Невелику групу ліпної кераміки складають посудини конічної форми на високому кільцевому піддоні, що мають вигляд розвернутої чаші. Вони могли використовуватися як кухлики, деякі, із плоским дном — як миски, а разом з тим, частину із них, більш мілких, можливо, використовували і як покришки.

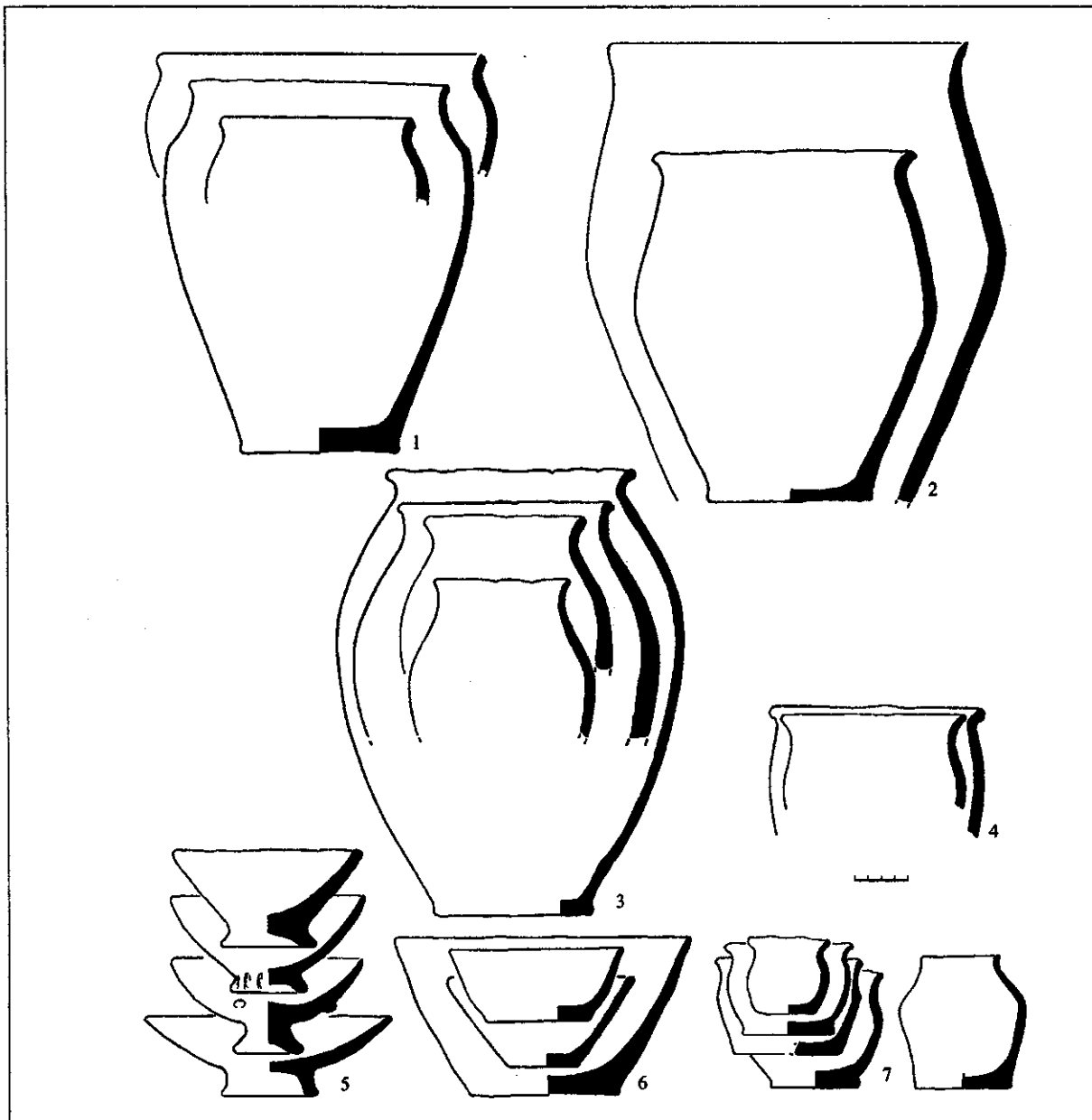

Рис. 6. Класифікація ліпного посуду з черняхівських поселень басейну Гнилої Липи: 1—4 — типи ліпного посуду; 5 — конічні кухлики; 6 — конічні миски; 7 — мініатюрні горщики.

В одиничних екземплярах на поселеннях виявлені миски, які за формою наслідують окремі гончарні вироби.

Горщики складають 80—90 % всього ліпного посуду. Їх масовість відкриває значні можливості для проведення формальної типології. Усі горщики за профілюванням бочка і постановкою вінчика діляться на ряд типів і підтипів.

Перший тип характеризується наявністю легко розхиленого вінчика з заокругленим де-що потовщеним краєм. Шийка невисока, плечики поставлені у верхній частині посудини. Діаметр вінця завжди трохи менший від найбільшої опуклості бочків¹, але більший від діаметра денця (рис. 6, 1; табл. 6, 1; 7, 1; 8, 7; 15, 14, 15). Цьому типу відповідає тип 1 (за виклю-

¹ Співвідношення діаметра вінця до діаметра бочків дорівнює 0,8—0,9.

ченням різновиду б варіанту а) та варіант 3а класу I за класифікацією ліпної кераміки, що запропонована А. М. Обломським [Обломский, 2003, с. 152, рис. 2].

Горщики цього типу на поселеннях другої чверті I тис. н. е. у верхів'ях Дністра є найпоширенішими і в кількісному відношенні дещо переважають над іншими типами ліпного посуду. Вони на різних поселеннях складають 20—40 % ліпної кераміки. Аналогії цим горщикам за межами Верхнього Подністров'я знаходимо насамперед на тих поселеннях черняхівського типу, де відкриті заглиблені житла: у Луці-Врублевецькій, Теремцях, Бакоті на Середньому Дністрі [Тиханова, 1957, с. 168—194; Баран, 1998, рис. 48: 9—16], Журівці, Хлопкові в Подніпров'ї, в тому числі Боромлі, Букреївці, Рідному Краї — на Дніпровському Лівобережжі [Некрасова, 1988, с. 70, 1990, с. 60; Сьмонович, 1990, с. 81; Башкатов, Дегтярь, Любичев, 1996, с. 113, 114; Обломский, 1998, с. 65, 66; 2003], Стреулешти — Майкенешті на території Румунії [Konstantinu, 1965, р. 141—189] та інших. Разом з тим слід відзначити, що в одиничних екземплярах подібні ліпні горщики зустрічаються й в похованнях [Махно, 1950, с. 67]. Ця форма горщиків продовжує побутувати й на слов'янських пам'ятках V—VII ст. празького типу, але її перевага в кількісному відношенні над іншими типами горщиків значно зростає і доходить до 70—80 % [Русанова, 1976, с. 16].

Як правило, горщики першого типу не орнаментовані, проте на деяких поселеннях (Бовшів II, Дем'янів II) зустрічаються одиничні посудини, які мають орнамент. Орнаментальні мотиви дуже невибагливі. Це скісні нарізи, які наносилися на краї вінчика посудини, гладкі або розчленовані валики під вінцями (табл.10, б).

До *другого типу* відносяться біконічні горщики з найбільшою випуклістю тулуба дещо вище середини висоти або приблизно посередині посудини (рис. 6, 2; табл. 7, 6; 12, 8; 44, 2; 45, 1). Вінця відігнуті назовні, шийка виразна, дещо вища, ніж у горщиків першого типу. Горщики цього типу більш товстостінні, порівнюючи з першим типом, в тісті мають грубші домішки шамоту. Окрім черняхівських поселень Верхнього Подністров'я та Західного Побужжя, вони трапляються у Подніпров'ї, зокрема, на Лівобережжі [Терпиловський, 2002, с. 18—25; рис. 3, 4, 10—13]. Цьому типу горщиків відповідають тип 2 I класу та 1, 2 типи II класу згаданої класифікації [Обломский, 2003, с. 152, рис. 2].

Третій тип становлять горщики витягнутих пропорцій. Вони мають відхилені назовні вінця, високу і вузьку шийку, високий корпус, виразний s-подібний профіль вінчика, співвідношення діаметра вінчика до діаметра бочка складає 0,7 (рис. 6, 3; табл. 3, 6, 11; 5, 1, 8; 8, 2, 3; 9, 4; 10, 4; 15, 2; 17, 3, 5). На поселеннях в Дем'янові та Бовшові виявлено по одному—два фрагменти ліпних горщиків цього типу, які мають на бочках підковоподібні валики. Валики-підківки наближають їх типологічно до посуду зарубинецької культури, де аналогічний орнамент можна вважати одною із постійних рис керамічного комплексу [Самойловський, 1947, с. 104, рис. 3; Максимов, 1969, с. 130]. Разом з тим ліпні посудини з підковоподібними валиками нерідко зустрічаються в сарматських комплексах. Окремі групи сарматів в III—IV ст. проникали у Північне Прикарпаття, доказом чого є сарматський могильник у с. Острівець Івано-Франківської області, досліджений М. Ю. Смішком [1962, с. 54—70].

Горщики третього типу характерні для широкого кола пам'яток черняхівської культури межиріччя Західного Бугу, Дністра та Дніпра [Махно, 1949, табл. I, рис. 5; Сьмонович, 1958, рис. I]. Однак, вони відсутні в типологічній схемі Е. А. Рікмана, на якій представлений посуд межиріччя Дністра і Дунаю [1975, рис. 22].

Горщики такого типу представлені й на синхронних пам'ятках Сейминсько-Донецького межиріччя [Обломский, 2003, рис. 33: 5, 44: 4, 46: 7, 51: 4], як зразки різновиду а варіанту а I типу I класу ліпного посуду за класифікацією, що згадувалася вище.

Четвертий тип посуду представляють широкогорлі горщики, у яких діаметр вінець більший або дорівнює найбільшій опуклості бочків (рис. 6, 4; табл. 5, 12; 11, 6; 12, 11). Вінця горщиків розхилені назовні, інколи з потовщеними краями, плечики виражені слабо. Горщики цього типу нечисленні. Вони виявлені на поселеннях в Бовшові II, Куропатниках. Аналогії їм можна знайти серед керамічних матеріалів поселень черняхівської культури з заглибленими житлами Подніпров'я, зокрема, на поселенні Журавка [Обломский, 1998, рис. 9: 14, 15].

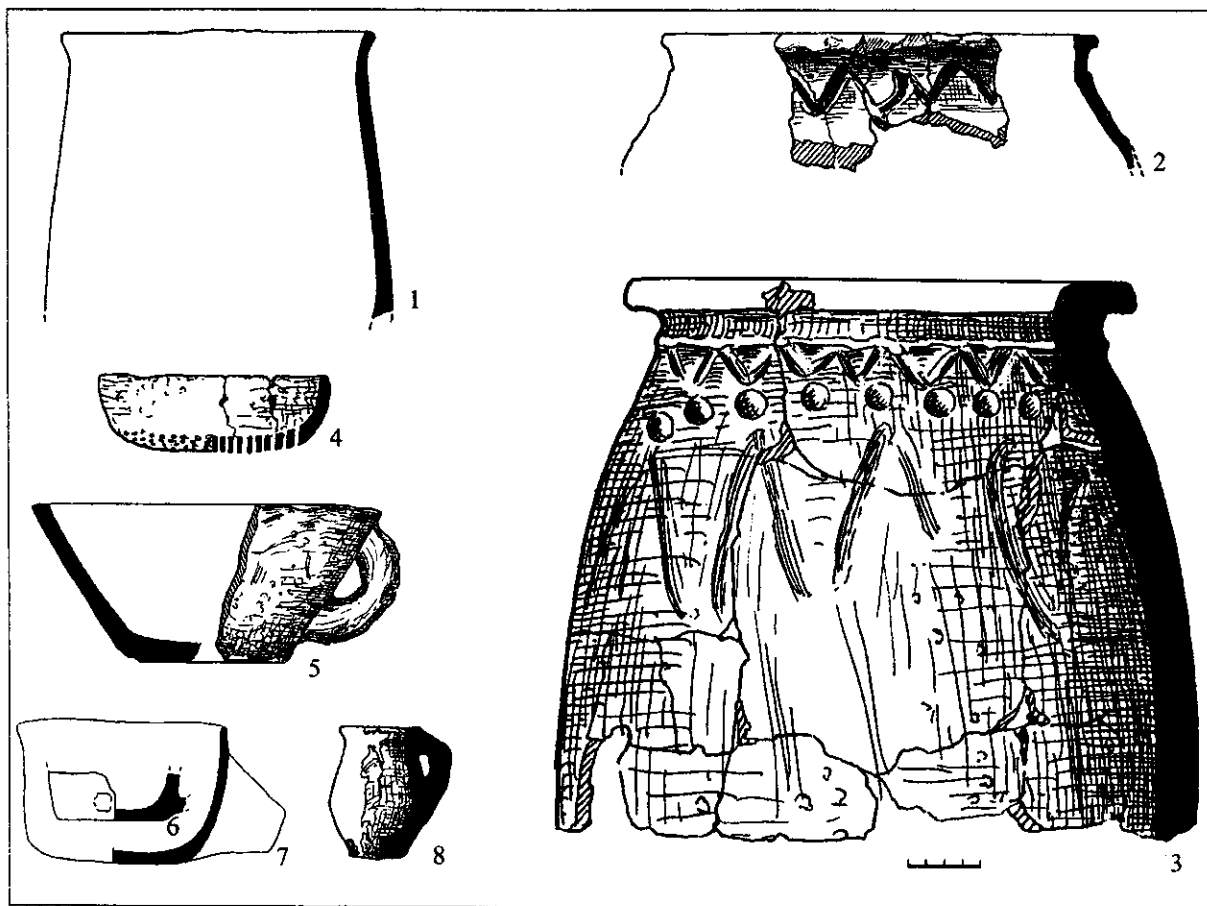

Рис. 7. Особливі та рідкісні форми ліпного посуду з черняхівських поселень басейну Гнилої Липи: 1 — Дем'янів II, житло 2; 2, 3 — Бовшів II, ями 3, 29; 4, 8 — Бовшів II, житло 10; 5 — Дем'янів II, житло 1; 6 — Куропатники, споруда 13; 7 — Куропатники, житло 3.

Виділяється один горщик, із заповнення житла 2 на селищі Дем'янів II, що характеризується видовженістю корпусу (рис. 7, 1; табл. 15, 1). Аналогії останньому можна знайти серед ліпної кераміки пам'яток першої половини I тис. н. е. на території Білоруського Полісся, які Л. Д. Поболь відносив до пізньозарубинецької культури. Такі посудини виявлено, зокрема, на поселенні в Щатково Бобруйського району Могильовської області [Поболь, 1967, рис. 22, 1].

Частково збережені дві піфосовидні посудини знайдено в господарських ямах №№ 3 і 29 на поселенні Бовшів II (рис. 7, 2, 3; табл. 6, 5; 9, 1). Вони виготовлені з глини з крупними домішками жорстви. Поверхня нерівна, горбкувата, колір коричневий з темними плямами, що свідчить про нерівномірний опал. Посудина із ями № 3 має масивні широкі горизонтально формовані вінця і за формою не відрізняється від кружальних посудин цього типу (табл. 6, 5). Діаметр вінець 22, їх ширина 3,5 см. Посудина прикрашена орнаментом у вигляді гладкого валика під вінцями. Нижче валика нанесена горизонтальна зигзагоподібна лінія, під якою дещо нерівним горизонтальним рядком виступають пальцеві вдавлення. На бочках простежується хвилястий орнамент, правда, досить невиразний. Ліпні піфосовидні посудини з горизонтально формованими широкими вінцями на пам'ятках черняхівської культури за межами Подністров'я до цього часу не відомі. Їх можна вважати наслідуванням відповідного гончарного посуду, характерного для пам'яток черняхівського типу цього регіону.

Як уже було сказано вище, окрему форму ліпного посуду на пам'ятках черняхівського типу у верхів'ях Дністра становлять конічні кухлики та миски. Вони відрізняються за формою денця. Кухлики зрізаноконічної форми з невиділеними з заокругленим краєм вінцями, з денцем на кільцевому піддоні висотою від 6 до 8,5, діаметром вінець від 13 до 18, діаметром

денець від 5 до 7 см (рис. 6, 5; табл. 2, 5; 5, 7; 6, 4; 11, 11; 12, 13; 31, 13, 14; 33, 13, 14; 38, 5; 45, 5; 46, 8). Як ми вже згадували, деякі із них, мілкі з широкими вінцями, могли використовуватись і як покришки.

Подібні кухлики з денцем на піддоні зустрічаються на території Верхнього Подністров'я в одиничних випадках уже в перших століттях н. е. Так, один такий кухлик був виявлений М. Ю. Смішком на поселенні липицької культури біля с. Заліски Львівської області [Смішко, 1952, с. 343, табл. I; рис. 9]. Синхронні знахідки досить часто трапляються на пам'ятках зарубинецької культури [Махно, 1955, с. 93, рис. 5; Максимов, 1969, с. 128—131]. Ця форма посуду знаходилась у побуті сарматських племен у різні часи. Зокрема, багато конічних кухликів, з певними відмінностями форм у деталях, знайдено в Золотій Балці [Вязьмітіна, 1962, с. 141—142, рис. 65: 28, 29], а також на сарматських пам'ятках Молдови [Рикман, 1975, рис. 5: 13]. Часто подібні посудинки трапляються в культурах римського часу з території Румунії [Diaconu, 1965, p. 239, pl. LXVI, 4; CXIX, 2; Bichig, 1984, pl. XXXVI, 1—6]. Щоправда із-за браку інформації та публікації цих речей окремо від решти археологічного комплексу не завжди впевнено можна визначити їх хронологію. Ліпні конічні кухлики, схожі на черняхівські, знайдено також в синхронних об'єктах культури карпатських курганів [Вакуленко, 1977, с. 24, 25].

На території лісостепового Подніпров'я та Дніпровського Лівобережжя населення черняхівської культури у значно меншій мірі користувалося ліпними конічними кухликами. На цій території вони зустрічаються на таких поселеннях як: Гочево 3, 4, Боромля 2, Букреївка 2, Головино 1, Мамрої та інших [Обломский, 2003, с. 38—40, рис. 27, 20, 21; рис. 29, 11; рис. 32, 16, 19, 20; рис. 33, 16, 17; рис. 43, 19; рис. 59, 4].

Іншою формою конічних посудин на пам'ятках черняхівського типу нашої території є миски. Вони, як і кухлики, мають невиділені вінця, але на відміну від перших, у них плоске дно. Такі миски трапляються на черняхівських поселеннях у верхів'ях Дністра значно рідше. Вони, як правило, нижчі ніж кухлики за винятком одної миски, виявленої на поселенні в Бовшові. Її висота 11,5, діаметр вінця 21, діаметр денця 11 см (рис. 6, 6; табл. 2, 11; 5, 13; 20, 2).

Подібні миски на території Полісся відомі із пам'яток зарубинецької культури. У другій половині I тисячоліття подібні за формою миски на деякий час виходять із побуту (їх немає у пам'ятках VI—VII ст.) й з'являються на території Прикарпаття в керамічних комплексах VIII ст. та пізнішого часу, наприклад, на поселенні в Рашкові.

Окремої згадки заслуговує ліпна невелика миска з діркованим дном, знайдена у житлі № 10 на поселенні в Бовшові (рис. 7, 4; табл. 2, 10).

На поселеннях Гнилої Липи знайдено посудинки майже циліндричної форми (рис. 6, 7; табл. 8, 10; 12, 12; 20, 8; 25, 9, 11; 42, 1). Вони мають злегка розхилені назвні вінця, високі, в одному випадку підкреслені ребром плечики, майже прямі бочки і плоске дно. Як і всі інші форми ліпного посуду, виготовлені з глини із значними домішками шамоту. Поверхня нерівна, горбкувата, колір жовтуватий. У більш ранніх культурах на території Волині і Верхнього Подністров'я прототипів їм не знаходимо, проте, у слов'янських пам'ятках другої половини I тис. н. е. подібні посудини трапляються, зокрема, аналогічний кухлик виявлено на Зимнівському городищі [Ауліх, 1961, с. 133, рис. 4, 14].

Окрім перерахованих вище категорій ліпного посуду на поселеннях Дем'янів II та Куропатники знайдено ліпні кружки з ручками. Вони конічної або циліндричної форми (рис. 7, 5—7; табл. 14, 8; 33, 10; 37, 9; 39, 4). Конічні кружки з ручками відомі в літературі як «дакійські чаші». Вони є етнографічною рисою гето-даків та характерні для культур римського часу Карпато-Дунайського регіону [Diaconu, 1965, p. 239, pl. LXXXIX, 1; Lamiova-Schmiedlova, 1969, s. 459; Вакуленко, 1977, с. 24, 25].

Закінчуючи аналіз комплексу ліпного посуду черняхівських поселень басейну Гнилої Липи треба відзначити його подібність до кераміки групи поселень Дніпровського Лівобережжя (Боромля 2, Букреївка 2, Рідний Край та ін.) (рис. 8). Ця група лівобережних пам'яток, яку А. М. Обломський виділяє як «сейминсько-донецький» варіант київської культури більш широко характеризується нами нижче в останньому розділі роботи.

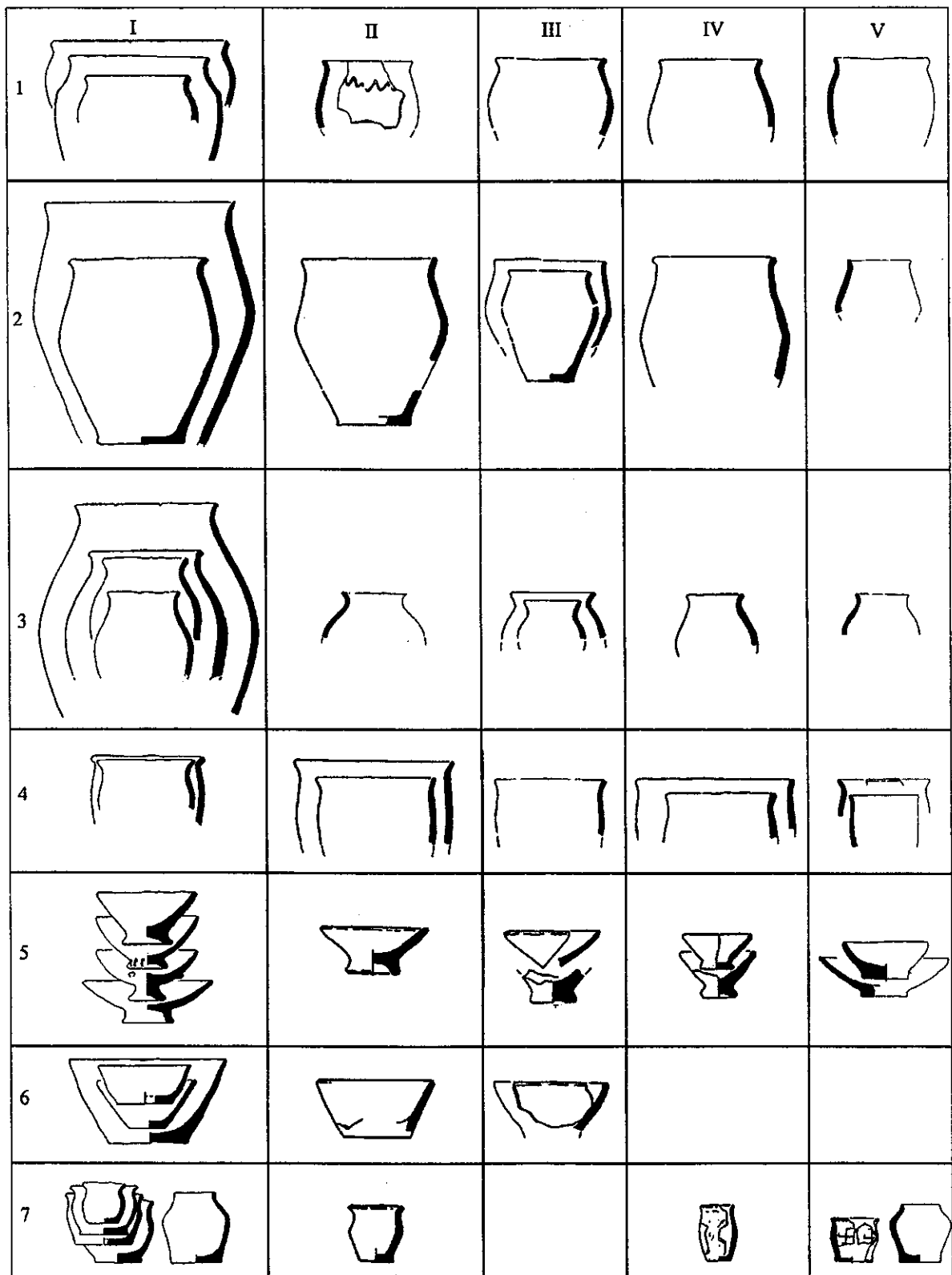

Рис. 8. Порівняльна таблиця ліпного посуду з поселень: басейну Гнилої Липи (I); поселень «сейминсько-донецького варіанту київської культури» (II—V): II — Букреївки 2; III — Гочево 3, 4; IV — Боромлі 2; V — Рідного Краю [за: Обломский, 2003]. 1—4 — типи ліпного посуду; 5 — конічні кухлики; 6 — конічні миски; 7 — мініатюрні горщики.

На поселеннях басейну Гнилої Липи не виявлено ліпного посуду характерного для вельбарської культури, хоч на багатьох черняхівських пам'ятках, зокрема Волино-Подільського пограниччя він є одним із вагомих компонентів керамічного комплексу.

Закінчуючи характеристику ліпного посуду зупинимося на питанні походження його основних форм на поселеннях басейну Гнилої Липи. В більш ранній час (латен й рубіж нашої ери) форми аналогічні черняхівським ліпним горщикам I типу відомі на пам'ятках поморсько-кльошової, пшеворської та зарубинецької культур [Kietlińska, Dąbrowska, 1963, tabl. IX; V, 31; XXXI, 6; XIX, 19; Hasegawa, 1975, tabl. II, 6; III, 6; VIII, i; Козак, 1984, с. 90, рис. 4, 5, 6; 6, 6; Каспарова, 1976, с. 52—59]. Вони зрідка трапляються на синхронних черняхівським поселеннях київської культури в Середньому Подніпров'ї [Абашина, Гороховський, 1975, с. 70, Максимов, Орлов, 1974, рис. 1, 5, 9, 11].

Останні, зокрема, дають широкі аналогії другому типу ліпних черняхівських горщиків.

Інші форми ліпної кераміки, зокрема, конічні кухлики, кружки з ручкою, а також деякі елементи орнаменту (розчленований валик) успадковані, очевидно, від носіїв культур римського часу Карпато-Дунайського регіону та, зокрема, липицької культури. Окрім Верхнього Подністров'я, вплив останніх був особливо відчутний також в Нижньому Подністров'ї та Подунав'ї [Рикман, 1975, с. 302—347].

Очевидно, певний непрямий внесок в формування керамічного комплексу черняхівської культури Верхнього Подністров'я зробили й сармати. Щоправда, тут їх вплив був мізерний порівняно з степовою зоною, зокрема, Нижнім Подніпров'ям [Сымонович, 1956, с. 133—134, 1957, с. 19] та Дністро-Дунайським межиріччям [Рикман, 1975, с. 317—323], де названі риси в кераміці займають одне з провідних місць.

3.2. Гончарний посуд. Невід'ємною частиною керамічного комплексу черняхівської культури є гончарний посуд. Це стосується й групи поселень на Гнилій Липі.

Черняхівській гончарній кераміці присвячено чимало місця на сторінках спеціальних праць. Проведена її класифікація в межах окремих пам'яток і окремих регіонів культури, підняті питання походження та технології гончарного виробництва [Рыбаков, 1948, с. 44—45; Смішко, 1952; Сымонович, 1956а; 1964; 1981; 1983; Тиханова, 1957; 1970; 1973; Федоров, 1960, с. 122—140; Брайчевський, 1964, с. 119—151; Бобринский, 1970; 1978; 1991; Круг, 1970; Кропоткин, 1973а; Магомедов, 1973; 1977; 1987, с. 44—61; 1990; 2001; с. 45—64; Рикман, 1975, с. 181; Сміленко, 1975, с. 50; Баран, 1981, с. 85—98; Гудкова, 1986; 1999; Гудкова, Крапивина, 1990; Шаров, 1992; Шаров, Бажан, 1999; Шульце, Магомедов, Буйских, у друці; Gudkova, 1999]. Втім, ні одну із зазначених проблем не можна вважати вирішеною остаточно і не дивлячись на велику кількість робіт, гончарний посуд черняхівської культури, на жаль, не може вважатися достатньо дослідженим. Завданням цього розділу є систематизація гончарного посуду з трьох черняхівських поселень басейну Гнилої Липи на ґрунті вже існуючої класифікації [Баран, 1981, с. 85—98].

За складом керамічної маси і техніки обробки поверхні гончарна кераміка з пам'яток в басейні Гнилої Липи поділяється на дві підгрупи. До першої групи належить посуд, виготовлений із відмученої глини із гладкою, найчастіше підлискованою поверхнею; до другої — посуд із значними домішками слюди або піску в тісті із шершавою поверхнею.

Склад керамічної маси визначається й функціональним призначенням посуду. Кераміка першої підгрупи — це високоякісний столовий посуд, здебільшого вишукано орнаментований. Основні категорії: миски, вази, горщики, глеки, кухлі. Трапляються також, але не є типовими поодинокі зразки посуду типу «Faltenbecher» та тарілки з емкістю в центрі на зразок античного «рибного блюда» (?).

Найбільш численними серед гончарного столового посуду є *миски*, які, до речі, й краще збережені, ніж інші форми. Миски є на усіх черняхівських поселеннях Гнилої Липи. Вони мають різне профілювання, що дозволяє виділити серед них окремі типи.

До *першого типу* належать миски з ребристим переходом шийки до плічок (рис. 9, 1). В таких мисках найчастіше діаметр вінчика трохи більший діаметра плічок, вінця мисок розвернуті назовні, рідше трапляються циліндроконічні миски з майже вертикальними вінцями

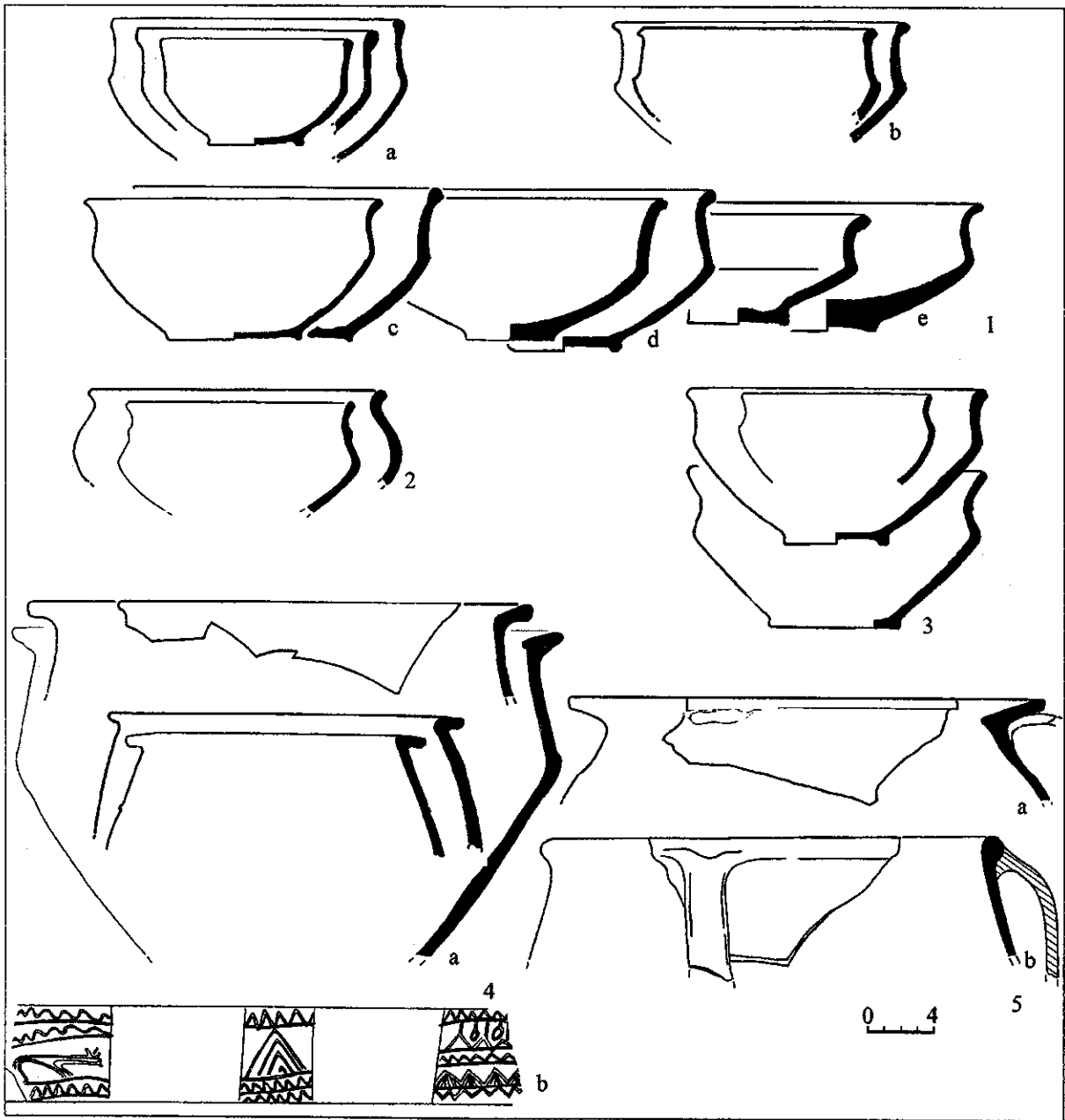

Рис. 9. Гончарний посуд першої підгрупи (миски, вази).

(рис. 9, 1a). В деяких мисках перехід від шийки до плічок підкреслюється гладеньким валиком-пружком або виступом (рис. 9, 1b). Плічка розташовані вище середини (рис. 9, 1c), майже посередині (рис. 9, 1d) або нижче середини (рис. 9, 1e) мисок. Денця мисок на кільцевому або плоскому піддоні.

Другий тип становить досить велика група мисок, що характеризується плавним переходом бочка в плічки (рис. 9, 2). Миски цього типу мають досить плавне профілювання бочка й похилі плічка. Більшість із них — «закриті», тобто діаметр вінець менший діаметру плечиків. Досить різноманітні й профілі мисок. Краї вінець переважно овальні, дещо потовщені, денця на кільцевому або плоскому піддоні.

До **третього типу** належать відкриті миски лійчастої форми з плічками, розташованими вище середини висоти (рис. 9, 3). Миски мають розхилені назовні потовщені вінця, чітко виділені від бочків плічка, досить виразну шийку та лійчasto звужені від бочків плічка, що

закінчуються плоским або на кільцевому піддоні денцем. Миски такого типу траплялися переважно на поселенні Бовшів II (табл. 2, 12; 3, 2; 6, 7; 13, 4).

Четвертий тип представляють глибокі миски з широкими горизонтально поставленими Т(Г)-подібними вінцями (рис. 9, 4). Уламки мисок четвертого типу виявлені на всіх розкопаних поселеннях Гнилої Липи. В одних із них бочок плавно переходить в плічка, в інших плічка від бочків відділяється заокругленим ребристим переломом (табл. 37, 14; 45, 10). Денце плоске, переважно на низькому кільцевому піддоні. Одна миска, знайдена на поселенні в Бовшові орнаментована двома підлискованими лініями у вигляді зигзагу, нанесеними під вінцями.

У Куропатниках знайдено половину вази, декор якої несе крім естетичного, вірогідно, ще й змістовне навантаження (рис. 9, 4b). Фриз вази розділений на рівні сектори. Збереглася лише її половина, на якій наявні 5 секторів. 3 із них мали сюжетні зображення.

Перший (ліворуч) сектор розділений на 4 яруси. На трьох із них — нижньому та двох верхніх зображення ідентичні. Це хвиляста лінія між горизонтальними смужками. У середньому (другому знизу) ярусі композиції вміщено символічне зображення тварини (кабана? косулі?). Подібну тварину зображено на триручній вазі з поховання 1 могильника Каборга [Магомедов, 1989, с. 24, 25, табл. III, 6].

Другий сектор також розділено на 4 яруси, з яких два нижніх й верхній містять вже згаданий декоративний елемент — «хвилю» між горизонтальними лініями. У середньому (третьому знизу) ярусі композиції зображено «стіг» у вигляді 4 концентричних кутів.

Третій (праворуч) сектор розділений на 5 ярусів. Перший, третій та п'ятий (верхній) знизу яруси ідентичні за семантикою — це зигзаги між горизонтальними лініями. В другому ярусі — 4 трикутники, із верхівок яких виходять промені. Зверху четвертого ярусу розташовано донизу вершинами 4 п'ятикутники. У центрі двох середніх фігур розміщено по колу, які з'єднано з верхньою основою ярусу вертикальними відрізками.

По вінцях зверху підлисковані дві хвилясті лінії, розділені смужкою.

П'ятий тип становлять миски-вази з трьома ручками (рис. 9, 5). Вони рідко трапляються на черняхівських поселеннях у верхів'ях Дністра. Дати їх повний опис ми не можемо через фрагментарність матеріалу. Усі миски цього типу мають горизонтальні широкі вінця, з якими з'єднана верхня частина ручок (табл. 38, 6; 37, 16; 41, 8).

Техніка виготовлення мисок бездоганна. Тісто відмучене, щільне, поверхня заглажена, ззовні часто підлискована, форми досконалі, завершені. Більша частина мисок неорнаментована. Проте, ряд мисок прикрашено горизонтальними зигзагоподібними підлискованими лініями, гладкими валиками-пружками і т. ін.

У верхів'ях Дністра гончарні миски, виготовлені із відмученої глини з'являються на початку III ст. н. е., одночасно з появою тут пам'яток черняхівського типу. Як поодинокі знахідки вони виявлені і в окремих поселеннях липицької культури у Верхньому Подністров'ї, але лише тих (Ремезівці, Незвиська), які доживають до зазначеного періоду. На більш ранніх липицьких пам'ятках гончарних мисок не знайдено. Ті миски із Новосілки Костюкової і Голіградів, які віднесені помилково до липицької культури [Smiszko, 1934, s. 1—33], насправді, як і самі поселення, відносяться до черняхівського періоду [Смишко, 1952, с. 67—82].

Другою формою гончарного посуду першої підгрупи є *горщики*. За кількістю їх менше, ніж мисок. Це пояснюється тим, що ця форма посуду для столових потреб була менш придатною, ніж миски, а для кухонних потреб в основному вживалися ліпні горщики, а також гончарні горщики, виготовлені з глини з домішками піску. Усі виявлені горщики цієї підгрупи можна звести в основному до трьох типів.

До *першого типу* належать опуклобокі горщики, які мають легко розхилені, потовщені, у поодиноких випадках трьохгранні вінця, більш-менш виразні плічка, випуклі бочки й плоске або на кільцевому піддоні денце (рис. 10, 1; табл. 5, 3; 9, 3; 34, 7).

Другий тип представлений горщиками біконічної форми. Вони мають сильно відхилені назовні, інколи майже горизонтальні вінця, слабо виражені плічки й різко випуклі бочки приблизно посередині висоти посудини (рис. 10, 2; табл. 5, 2; 11, 1; 25, 16). Дно, як і в горщиків

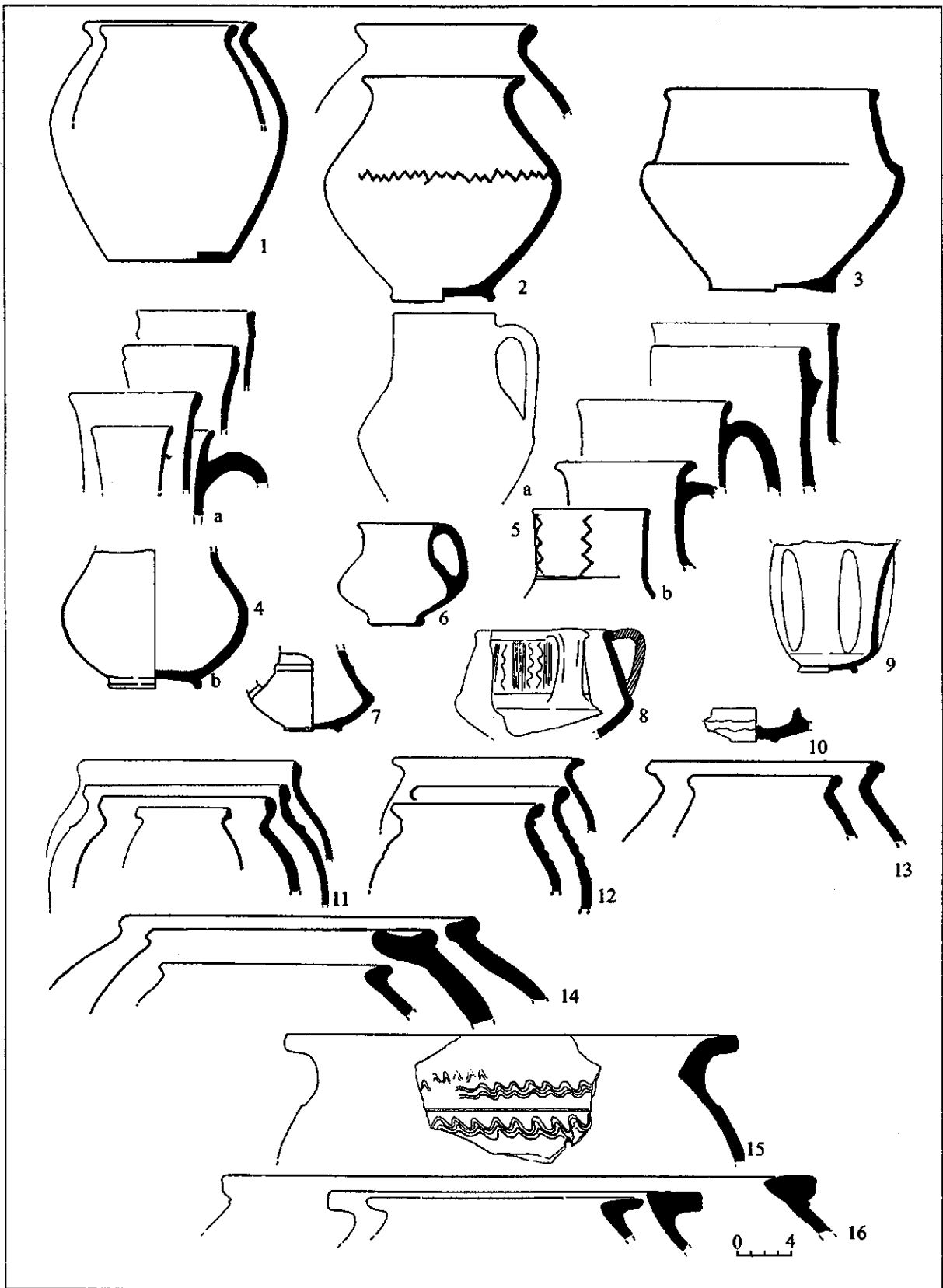

Рис. 10. Гончарний посуд першої (1–10) та другої (11–16) підгруп з черняхівських поселень басейну Гнилої Липи.

першого типу — на кільцевому піддоні або плоске. Дещо виділяється горщик із Бовшівського поселення, який має темну лисковану поверхню, потовщені вінця, майже циліндричну шийку, виділену від плічок виступом, й плоске дно. Його висота 16,7, діаметр вінця 16, діаметр денця 9,5 см (табл. 5, 2).

Горщики обох типів мають переважно середні розміри: висота посудин, які вдалося скласти — 16,6—19,2, діаметр вінця — 11,5—16, діаметр денця — 8—11 см. Судячи з уламків, побутували й горщики менших розмірів.

Третій тип (рис. 10, 3; табл. 13, 10) представлений циліндроконічним горщиком, який представлений одним екземпляром, що походить із культурного шару поселення Бовшів II.

Горщики під вінцями та по плічках часто прикрашалися пролощеним орнаментом із прямих та зигзагоподібних горизонтальних ліній, поперемінними підлискованими й матовими смугами, сіткою та пружками. Нерідко ці види орнаменту виступають разом у різноманітних комбінаціях.

Помітне місце в цій підгрупі гончарної кераміки займають **гличики**. Вони, хоч і в обмеженій кількості, знайдені на усіх поселеннях Верхнього Подністрів'я, що досліджувались, в тому числі й на Гнилій Липі.

Серед гличиків **перший тип** складають посудини з високим, дещо розширеним до верху або циліндричним горлом, заокругленим або біконічним тулубом та денцем на плоскому або на кільцевому піддоні, виявлені в основному на Куропатницькому селищі (рис. 10, 4a, b; табл. 30, 7; 38, 4; 41, 3; 45, 7; 46, 1).

До **другого типу** належать гличики із низьким циліндричним горлом та випуклим або біконічним бочком (рис. 10, 5a, b; табл. 8, 11; 11, 2). Ці гличики часто мають чітко виражені, виділені уступцями або пружками плічка. Деякі із них по шийці прикрашені підлискованими зигзагоподібними лініями. Один гличик, верхня частина якого виявлена на поселенні Бовшів II, прикрашений по шийці вертикальними, поперемінно підлискованими та матовими смугами. На матових смугах нанесені вертикальні підлисковані зигзагоподібні лінії. Плічка від шийки виділені гладким валиком (табл. 13, 6).

Найменш численно представлений **третій тип** глеків. Слід згадати один екземпляр із Бовшова II, який має темний колір й дно на кільцевому піддоні (рис. 10, 6; табл. 9, 7). Нижня частина подібного гличика, але світло-сірого відтінку знайдена на Куропатницькому селищі (рис. 10, 7; табл. 37, 15).

Гличики — невід'ємна, хоч порівняно не дуже чисельна форма посуду на пам'ятках черняхівського типу [Третьяков, 1953, рис. 37; Брайчевський, 1964, с. 139, рис. 33—34; Федоров, 1960, с. 171, табл. 34; Магомедов, 1973].

З Куропатницького селища походить верхня частина гончарного підлискованого **кухля**, декорованого під вінчиком підлискованими вертикальними та хвилястими лініями (рис. 10, 8).

До черняхівського столового сервізу у Верхньому Подністрів'ї та, зокрема, басейну Гнилої Липи відносяться також посудини, які отримали назву «*Faltenbecher*». Серед матеріалів черняхівських поселень Гнилої Липи такі посудинки знайдені тільки в Куропатниках (рис. 10, 9; табл. 36, 9). Найближчі аналогії до них знайдені на черняхівському поселенні Ріпнів II [Баран, 1981, табл. LXVII, 8, 10].

Крім того, на поселенні Куропатники знайдений невеликий фрагмент **тарілки** з невеличкою ємкістю в центрі (рис. 10, 10; табл. 42, 4). Збереглася центральна частина, краї посудини відбиті. Цей керамічний фрагмент нагадує центральну частину рибного блюда, які широко застосовувалися у побуті античних міст Північно-Західного Причорномор'я у IV—III ст. до н. е. [Шульце, Магомедов, Буйских, у друці, цитована література]. Подібна ж гончарна миска з ємкістю в центрі зберігалася у шкільному музеї с. Жовнин та, імовірно, походить із зруйнованих поховань черняхівського могильника. Автори републікації цієї пам'ятки інтрепретують знахідку як світильник [Петраускас, Цыдровская, 2002, с. 11, 28, рис. 6, 3]. Аналогією їй дослідники вбачають ліпну конічну миску з приліпленою зсередини мініатюрною посудинкою та отвором у денці, що походить із Денченьського могильника [Рафалович, 1986, с. 74, табл. XXXVII, 1].

Друга підгрупа гончарного посуду — це посуд із значними домішками слюди, піску в тісті та шершавою поверхнею на черняхівських пам'ятках Верхнього Подністров'я, кількісно переважає над першою. Зокрема, це спостерігається в пізніших об'єктах, які датуються кінцем III—IV або IV ст. н. е. Посуд цієї підгрупи відрізняється від посуду першої підгрупи не тільки складом керамічної маси та обробкою поверхні, але й своїм призначенням, що вочевидь, й визначає його форми. Якщо посуд першої підгрупи призначався для столових потреб, то посуд другої — поряд із ліпним посудом використовувався в основному для приготування їжі або зберігання припасів. Тому в цій підгрупі за кількістю перше місце посідають горщики. Крім того, у цій підгрупі значне місце займають великі піфосоподібні посудини, в яких зберігалися крупа або борошно.

Горщики виготовлені з глини із значними домішками слюди, піску, що робить їх поверхню шершавою. Колір сірий в одних випадках з темним, в інших — світлим відтінком, випал міцний. На поселеннях в Бовшові II і Дем'янові II виявлено уламки однієї або декількох посудин, які мають брунатну поверхню. Взагалі горщики з брунатною поверхнею у підгрупі посуду з відмученої глини відсутні зовсім, а в другій підгрупі представлені поодинокими екземплярами. Горщики мають відігнуті назовні, дещо потовщені вінця, найчастіше з заокругленим краєм, невисоку шийку, чітко виражені високо поставлені або пологі плічка та випуклі бочки, які донизу поступово звужуються. Денця горщиків переважно плоскі (рис. 10, 11—13; табл. 3, 5; 4, 11; 13, 14; 16, 16; 25, 18). Висота збережених посудин коливається в межах від 8 до 24,3 см, діаметр горла від 7,5 до 16 см, діаметр донець від 5,5 до 12 см.

Частина горщиків цієї підгрупи прикрашена заглибленими прямими горизонтальними лініями. Орнамент, зазвичай, наносився на плічка або дещо нижче, по лінії переходу плічок у бочки. Однолінійний орнамент зустрічається дуже рідко. Найчастіше лінії наносилися по дві та три разом, на деякій відстані одна від одної. Окремі горщики прикрашені багаторядним лінійним орнаментом.

Гончарні горщики з домішками піску в тісті та шершавою поверхнею були поширені на значній території Південно-Східної Європи, особливо в межах черняхівської культури [Хвойка, 1901, табл. XXI, 12, 15; Гончаров, 1955, с. 37, рис. 6; Брайчевская, 1960, табл. III, 19, 6; Федоров, 1960, рис. 20—30; Сымонович, 1964, с. 275—277, рис. 1; Рикман, 1967, рис. 5, 14, 5; рис. 6, 2—5 та ін.].

Для центральноєвропейських синхронних культур цей тип посуду не характерний, хоча окремі подібні за формою горщики там відомі [Zeman, 1961, tabl. XIX, e].

Друга форма посуду цієї підгрупи представлена великими *піфосовидними посудинами*, які використовувалися, скоріш за все, як тара для зерна та борошна.

Піфосовидні посудини виготовлені з глини зі значними домішками крупнозернистого піску та слюди, а в окремих випадках, навіть дрібного шамоту. Колір сірий або темно-сірий (хоч зустрічаються піфоси із коричневою поверхнею), випал міцний. Вони мають товсті сильно випуклі стінки, зокрема, у верхній частині посудини та характеризуються відсутністю шийки. Вінця широкі, поставлені горизонтально, денця плоскі або на плоскому піддоні. Діаметр вінець 18—28, ширина вінець 3—7, товщина бочків 0,8—1,1 см (рис. 10, 14—16; табл. 3, 13; 13, 18; 25, 21, 23).

У більшості випадків піфосовидні посудини орнаментовані. Найбільш поширеним мотивом орнаменту є багаторядна хвиля, яка за допомогою гребінцевого знаряддя наносилась на плічка посудини, а інколи й на краї вінець. Уламки піфосів, прикрашених хвилястим орнаментом, знайдені майже на всіх поселеннях черняхівського типу Верхнього та Середнього Подністров'я. На піфосоподібних посудинах черняхівської культури хвилястий орнамент нерідко виступає в комбінації із горизонтально заглибленими лініями. Інколи плечики посудини прикрашені хвилето, а краї горизонтально формованих вінець — одною або двома прямими горизонтальними лініями.

Піфоси — характерна форма посуду для пам'яток черняхівського типу, що було відмічено дослідниками вже раніше. М. Ю. Смішко та Е. О. Симонович присвятили їй окремі статті [Smiszko, 1939, s. 263; Сымонович, 1956, с. 263]. На відміну від горщиків, які використовува-

лися і в ритуальних цілях піфосовидні посудини мали виключно господарське призначення. Великі корчаги-зерновики у другій чверті I тис. н. е. побутували і в Подніпров'ї, але вони відрізняються від подністровських формою і, зокрема, формуванням вінець [Сымонович, 1956, с. 262—270].

Таким чином, до складу керамічного комплексу трьох верхньодністровських поселень входять миски (1—5), горщики (1—3), глеки (1—3), кухлі, посудини типу «Faltenbecher», уламки рибного блюда із відмученої глини з підлискованою поверхнею та горщики, піфоси із глини зі значними домішками крупнозернистого піску та слюди.

Закінчуючи цей розділ, хотілося б торкнутися надзвичайно складної та важливої проблеми походження черняхівської гончарної традиції.

Гончарний сервіз черняхівської культури самотній та неповторний. Його формування відбувалося під впливом багатьох чинників, тому надзвичайно важко прослідкувати всі ланки цього процесу. Втім, проблему пошуку джерел черняхівського гончарного комплексу можна розділити на два аспекти: технологічний та морфологічний.

Характерними рисами черняхівського гончарства є використання різного складу керамічного тіста для виготовлення посуду різного призначення (відмученої глини — для столового лискованого посуду, глини з домішками піску — для кухонного посуду, й нарешті, шамоту — для посудин-зерносовищ), застосування гончарних горнів з центральним опорним стовпом або стінкою та технологічної схеми обпалу без доступу кисню, що й надавало кераміці характерного сірого кольору.

Всі ці складові наявні в гончарних майстернях як на території імперії (в Італії, Галії, Панонії, Дакії, Нижній Мезії), так й Барбарікуму.

Серед найбільш вірогідних центрів, звідки походять ремісничі традиції черняхівського гончарства дослідники називали насамперед дунайські римські провінції та міста Північно-Західного Причорномор'я — Ольвію та Тіру [Третьяков, 1956; 1961, с. 324—325; Тиханова, 1957; 1970; 1973; Сымонович, 1964, с. 352; Винокур, 1972, с. 90—91; Баран, 1981, с. 95; Гудкова, 1999, с. 333; Магомедов, 2001, с. 60—62, та ін.], що, втім не є протиріччям, оскільки в Ольвії та Тірі аж до початку—середини (за деякими оцінками до 70-х рр.) III ст. перебували римські гарнізони, які формувалися, головним чином, із вихідців із дунайських провінцій [Карышковский, Клейман, 1985, с. 95—101; Сон, 1993, с. 21—54].

Таку саму технологію виготовлення посуду використовували раніше кельтські племена [Beninger, 1931; Filip, 1956, гус. 6а, tabl. XCVI, 13; Swoboda, 1965, s. 84—98], а від них й народи, що мешкали за нижньодунайським лімесом — гето-даки та карпи, старожитності яких представлені культурами Мілітарі-Кілія, Поенешті-Виртішкой та липицької [Цигилик, 1975; Smiszko, 1932, s. 119, tabl. 6, 5, 9; Bichir, 1973; 1984].

На території Верхнього Подністров'я гончарний посуд з'являється у готовому досконалому вигляді уже в пізньолатенський період разом із кельтськими старожитностями¹. У перших століттях н.е. гончарним посудом на Верхньому Дністрі користуються племена липицької культури. На липицьких пам'ятках він складає хоч і меншу, але досить помітну частину керамічного комплексу.

У пізньоримський час мода на сіру кераміку розповсюдилася як на території дунайських римських провінцій, так й на території Барбарікуму [Смішко, 1960, с. 108—109, табл. VI, 12, 14; IX, 1, 4, 6; X, 3; XIV, 2; XVI, 2; XVIII, 3; Сымонович, 1964, с. 355; Магомедов, 1973; 2001; Вакуленко, 1977, с. 124, табл. 14; Гудкова, 1999, с. 333, 347; Вагалински, 2002, див. також цитовану там літературу; Kmieciński, 1955; Kolnik, 1956; Poczy, 1956; Sagl, 1960; Wielowejski, 1960, s. 118—122, 199—200; Budinský-Krička, 1963; Swoboda, 1965, s. 84—

¹ На поселенні Бовшів І Галицького р-ну Івано-Франківської обл. Л. І. Крушельницькою, яка працювала у складі нашої експедиції, було виявлено напівземлянкове житло останніх століть до н. е., де поруч із ліпним посудом були і сіроглиняні посудини, виготовлені на досконалому гончарському крузі [Крушельницькая, 1964, с. 24, 25]. Окремі з них мають графітовану поверхню, що є характерною ознакою кельтської кераміки.

98; Lamiova-Schmiedlova, 1969; Bichir, 1973; 1984; Bónis, 1980, fig. 66, 67; Dobrzańska, 1980; 1990; Dautova-Ruševljan, Brukner, 1992; Vaday, 1989 та ін.]

В цей час за кордоном імперії, у варварських землях провінційно-римськими гончарами засновано великі гончарні центри у Південно-Східній Польщі (Нова Гута та Іголомі), у Східній Словаччині (Блажиці-Богдановичі), в Угорщині (Берегшурань-Берегово) [Вакуленко, 2000, с. 30; див. цитовану літературу; Reyman, 1936; Gajewski, 1959, s. 101—154; Dobrzańska, 1990].

Діяли гончарні печі і в черняхівському ареалі, зокрема, у верхів'ях Дністра і Західного Бугу. Так, у Неслухові відкрито дві гончарні печі, по одній — в Ріпневі та Сокільниках.

Як бачимо, технологічний аспект проблеми походження черняхівського гончарства вирішується досить просто.

Зовсім інша річ — відтворення механізмів формування черняхівського гончарного сервізу.

На наш погляд, найбільш перспективною є розробка «дакійського» сліду в черняхівському гончарстві. Маються на увазі гончарські традиції римської Дакії, а також народів, що мешкали за нижньодунайським лімесом та створили культури Мілітарі-Кілія, Поенешті-Виртішкої та липицьку. В двох останніх є форми гончарних посудин, які могли б слугувати прототипами для черняхівських [див., наприклад: Цигилик, 1975, рис. 45, 1; Bichir, 1973, pl. CVIII]. Причому, носії липицької культури, яка передувала появі у Прикарпатті пам'яток зубрицької культури, а також черняхівських пам'яток типу Черепин—Теремці, за думкою фахівців, були частково асимільовані, частково витіснені пшеворським населенням, рух якого на південний схід тривав протягом всього римського часу [Козак, 1984; Godłowski, 1985].

Разом з тим, існує думка, що, до носіїв пшеворської культури технологія виготовлення сірої гончарної кераміки потрапляє від липицьких майстрів [Lamiova-Schmiedlova, 1969, s. 473, цитована література].

Певна ж подібність складу гончарного посуду пшеворської культури [Dobrzańska, 1980, 1990] та групи Черепин—Теремці черняхівської культури [Баран, 1981, с. 85—98], скоріш за все, свідчать про єдине походження гончарських традицій в ареалах обох культур.

Цей важливий факт висвітлює лише один із можливих джерел походження черняхівського гончарства.

Останнім часом Б. В. Магомедов зробив спробу знайти прототипи окремих форм черняхівської гончарної кераміки в ліпному посуді вельбарської культури. Таким чином, за Б. В. Магомедовим, своєрідний черняхівський гончарний посуд виникає завдяки процесу «синтеза провінціальної ремесленної школи й вельбарської традиції...» [2001, с. 59—62].

Вивчення кераміки вельбарської культури, зокрема, таких могильників як: Бруліно-Коскі, Варшава-Кавенчин, Брест-Трішин, Дитиничі, Любомль, Машів [Смішко, Свешніков, 1961, с. 89—112; Кухаренко, 1970, с. 57—58; Kempisty, 1966, s. 409—450] показало, що племена готів користувалися в більшості ліпним посудом і, лише просуваючись в Північне Причорномор'я поступово приєднувались до провінційно-римської культури та збільшували вживання в побуті гончарного посуду.

Полярні точки зору існують й з приводу генетичного зв'язку гончарного сервізу черняхівської культури й поселень, що оточували Ольвію у передчерняхівський час. Ряд дослідників продовжують наполягати на тому, що такий зв'язок існував [Гудкова, Крапивина, 1990; Gudkova, 1999], інші це категорично заперечують [Шультце, Магомедов, Буйских, в печаті].

Підсумовуючи, хочемо звернути увагу на те, що черняхівський керамічний комплекс не повторює набору форм якоїсь одної із культур, що дають прототипи ліпній чи гончарній черняхівській кераміці. В черняхівській культурі синтезуються певні риси, успадковані від субстратного населення, а також привнесені ззовні.

Окремим є питання про те, хто саме виробляв гончарний посуд. Були це місцеві майстри, чи гончарі — вихідці із римських провінцій?

Давно втратила своїх прихильників точка зору, згідно якої вся гончарна кераміка черняхівської культури виготовлялася місцевим слов'янським населенням, якому належать пам'ятки черняхівської культури [Махно, 1950, с. 71—72; Брайчевський, 1964, с. 119—121], оскільки

ки виявилось, що слов'янські поселення, а також поховання початку третьої чверті I тис. н. е. позбавлені гончарного посуду. Слов'яни в цей час користувалися майже виключно ліпним посудом. Важко припустити, щоб населення, яке мало високоорганізоване гончарство і кваліфікованих майстрів в черняхівській час повернулося до користування ліпним посудом, як виходить із вивчення слов'янських пам'яток VI—VII ст. на всій території їх поширення. Крім того, треба мати на увазі, що тільки на рубежі VII—VIII ст. у слов'ян з'являється посуд, виготовлений на примітивному гончарному колі, що вказує на початок гончарства і явно не узгоджується з постановкою питання про його існування в попередні часи. З другого боку, неможливо пояснити зникнення високоякісного гончарного посуду в середині I тис. н. е. на півдні Східної Європи тільки зміною населення. Порівняння пам'яток черняхівської культури та слов'янських пам'яток VI—VII ст., зокрема, у Верхньому Подністров'ї дозволяє стверджувати, що корінне слов'янське населення, не зважаючи на події, пов'язані з навалом гунів, не полишило своїх земель [Баран, 1969, с. 238—248].

Все це призводить до логічного висновку, що цю територію покинули ремісники, які забезпечували її у другій чверті I тис. н. е. гончарним посудом. При цьому слід підкреслити, що це явище характерне не тільки для черняхівської культури, але й багатьох інших культур півдня Східної та Центральної Європи в середині I тис. н. е. Отже гончарі не належали до місцевих племен, в тому числі і готів. Вони, як представники певної професії, жили у цих районах лише до того часу, поки існували сприятливі умови для розвитку гончарства і збуту своєї продукції. Коли ситуація змінилася, вони покинули цю територію, забравши з собою і секрети виробництва.

На основі порівняння цих фактів можна вважати, що гончарство у другій чверті I тис. н. е. на території Південно-Східної і Центральної Європи було привнесене ззовні і знаходилося у руках провінційно-римських майстрів. На користь цього припущення говорить і те, що час його занепаду співпадає з часом занепаду Римської імперії і втратою багатьох сфер впливу та варваризації Придунайських областей, що були плацдармом поширення провінційно-римської культури на північ.

На пам'ятках слов'ян Верхнього та Середнього Подністров'я у VI—VII н. е. повсюдно виступає лише ліпний посуд. Тільки на найбільш ранніх із них, які можуть датуватись IV—V ст. н. е. (Зелений Гай, Устя, Катеринівка, Каветчина, Рашків II, III, Теремці та ін.) знайдено посудини, які свідчать про існування ще певних традицій гончарства. На багатьох ранньослов'янських пам'ятках (поселення в Корчаку, Ріпнів II, Зимне, Дем'янів I, Звиняч, Каспарівці та ін.) гончарного посуду не виявлено взагалі.

Розділ 4

Знаряддя праці та інші предмети

Вироби із глини. Глиняні пряслиця, виготовлені із тіста з незначними домішками шамоту або піску, з чорною або бурою лощеною поверхнею та зроблені із стінок або донець гончарних посудин і амфор мають форму зрізаного конуса (рис. 11, 1—3; табл. 2, 13; 3, 15; 12, 21, 22; 22, 20, 28; 26, 32, 33; 36, 12), біконічну (рис. 11, 4, 5; 22, 19; 23, 12; 48, 7), циліндричну (рис. 11, 7; табл. 12, 23; 26, 34; 30, 9, 10), кулясту (рис. 11, 6; табл. 12, 20; 40, 3). Одне пряслице із культурного шару поселення Дем'янів II (1987) зроблене із денця світлоглиняної амфори (рис. 11, 8; табл. 26, 35). Треба відзначити, що для кожного поселення характерна своя улюблена форма пряслиць. Так, на Бовшівському поселенні переважають зрізаноконічні вироби, на поселенні Дем'янів представлені всі форми пряслиць, а зрізаноконічні, біконічні, циліндричні походять із Куропатників.

В культурному шарі поселення Дем'янів II знайдені ткацькі важки (рис. 11, 9; табл. 22, 26; 23, 8; 24, 8). Вони робились з глини, трохи підсушувались, але часто не обпалювались, тому певні складності виникають з їх фіксацією в археологічних об'єктах, реставрацією та подальшим зберіганням.

Досить численну групу знахідок становлять **вироби із заліза**. Їх вивчення не тільки розкриває стан розвитку залізоробної справи на території Верхнього Подністров'я, технологію виготовлення металу й джерела сировини, але й допомагає з'ясувати ряд інших важливих галузей господарства населення цього регіону, зв'язаних з землеробством, деревообробною і косторізною справою, каменярством та іншими видами занять, при яких використовувались залізні знаряддя праці.

Особливої уваги заслуговують знаряддя землеробства. До цієї категорії речей, виявлених на пам'ятках Гнилої Липи, належать землеробські знаряддя, що використовувалися для збирання врожаю: серпи та коси. Серпи знайдені на поселеннях в Бовшові II (один) (рис. 12, 1; табл. 12, 24) та Дем'янові II (два) (рис. 12, 2, 3; табл. 21, 9; 26, 30). Усі серпи мають дуговидну форму, один кінець загострений (у деяких екземплярах відламаний), другий — загнутий вбік під прямим кутом і творить п'яту, до якої кріпилася рукоятка. Довжина повністю збереженого серпа з Дем'янова — 28,3, максимальна ширина леза — 1,7 см. Лезо сильно сточене.

Залізні серпи з подібною п'ятою замість черенка з'явилися на Нижньому Подніпров'ї ще в скіфський період [Довженко, 1961, с. 145—150]. Серпами аналогічної конструкції та форми користувалося населення зарубинецької культури. Повну аналогію нашим серпам становить один із серпів Чаплинського городища [Третьяков, 1959, с. 140, рис. 13: 6]. В черняхівський час поруч з серпами з п'яткою з'являються серпи і більш досконалої конструкції з прямим черенком, наприклад, серп із Дем'янова. Правда, останні при розкопках пам'яток другої чверті I тис. н. е. трапляються рідко. Очевидно, вони лише входили в побут. Зате на слов'янських пам'ятках третьої чверті I тис. н. е. за кількістю серпи з прямим черенком значно переважають над серпами з п'яткою. Таке враження складається, зокрема, при розгляді скарбу за-

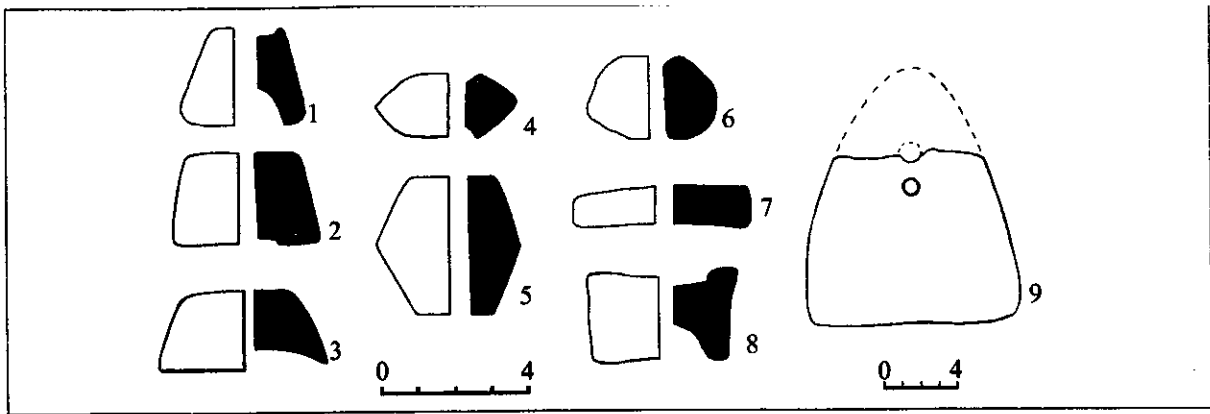

Рис. 11. Предмети із глини: 1—8 — прясла: 1—3 — зрізаноконічної форми; 4, 5 — біконічні; 6 — кулеподібне; 7 — циліндричне (із стінки амфори); 8 — із денця амфори; 9 — важок.

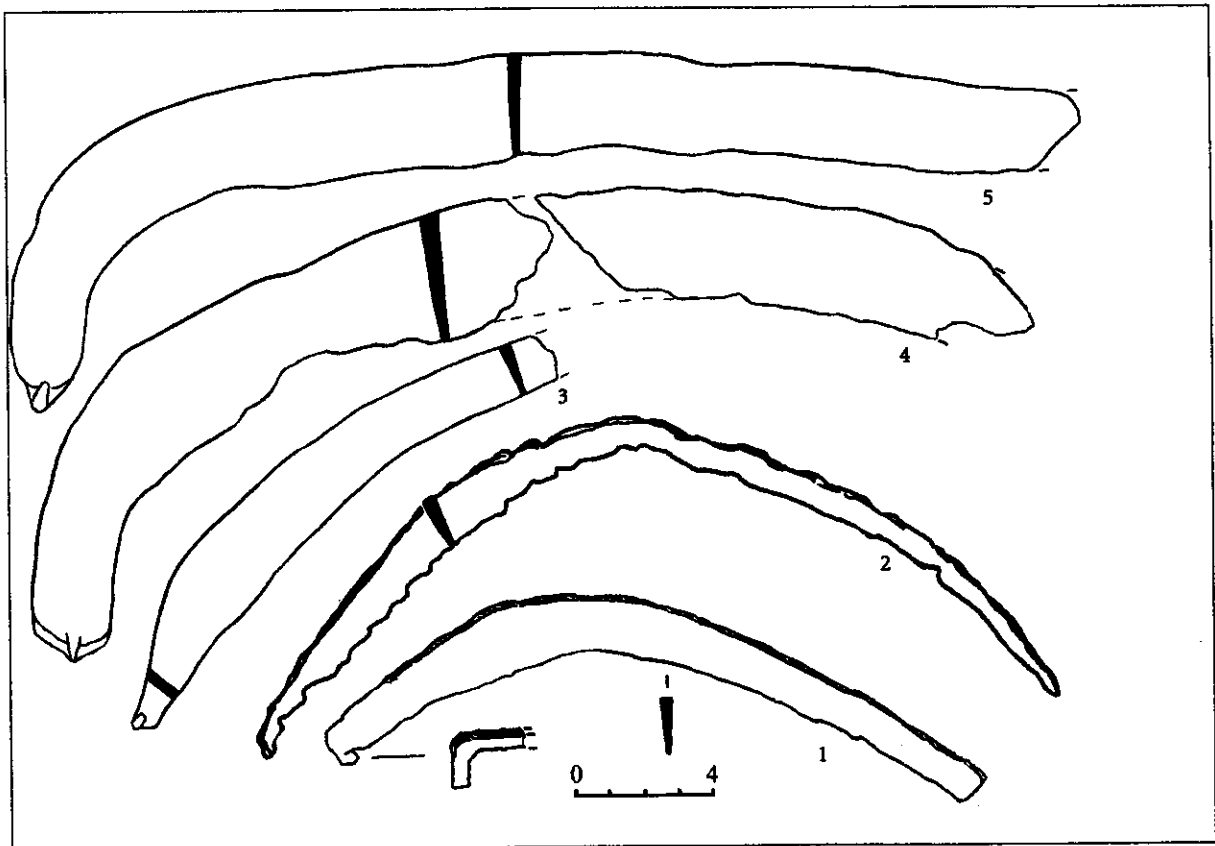

Рис. 12. Сільгоспзброя. Серпи та коси.

лізних речей, виявленого Д. Т. Березовцем на слов'янському поселенні в урочищі Макарів Острів біля с. Пенківка на Тясьмині. В складі скарбу було шість серпів і лише один мав ручку з п'яткою на кінці. Всі інші мали довгий прямий черенок [Березовець, 1963, с. 184, рис. 20].

Дві залізні коси походять з периферії житла № 1(1987) поселення Дем'янів II (рис. 12, 4, 5; табл. 21, 11, 12). Обидві вони збереглися частково. Довжина збережених частин біля 30, ширина леза 3—3,6 см. В черняхівському ареалі коси знайдені на таких пам'ятках: Неслухів, Лепесівка, Бакота, Будешть, Леськи, Жуківці, Снігірівка, Кам'янка-Анчекрак, Чернелів-Руський та ін.

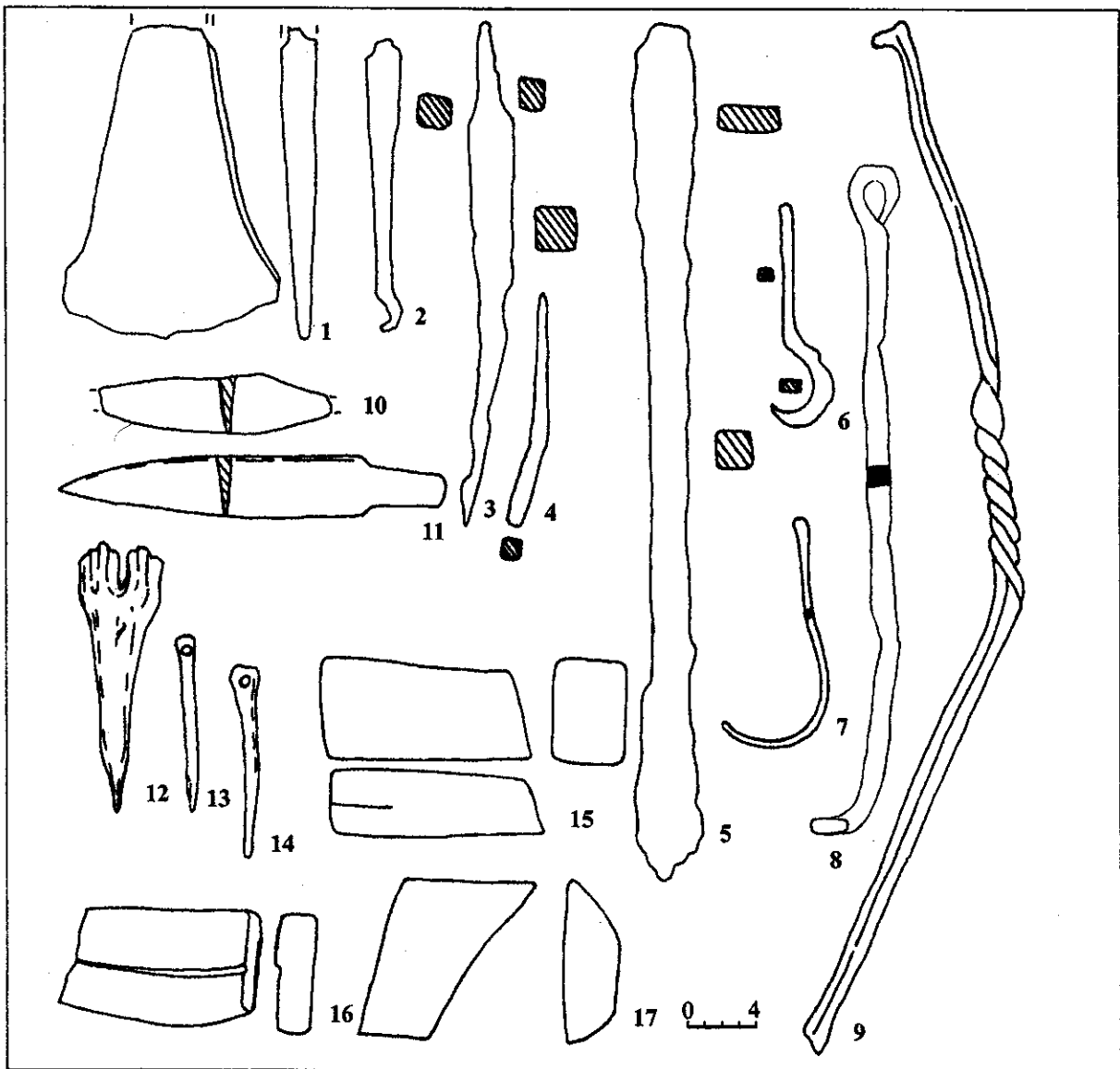

Рис. 13. Інші знаряддя праці.

Помітне місце серед залізних виробів займають деревообробні — столярні знаряддя: сокири, долота, тесла, свердла і токарний різець.

Сокира представлена уламком вістря, знайденим в житлі № 15 на поселенні Бовшів II (рис. 13, 1; табл. 3, 17). Лезо її внизу розширене, обушок відбитий. Розміри: довжина — 9, ширина — 6, товщина — 1 см. Сокири на пам'ятках черняхівської культури трапляються рідко. Вони відомі із Будешт в Молдові та Дахнівки Черкаської області [Брайчевський, 1964, с. 175].

На території Волині сокири знайдені на пам'ятках вельбарської культури (Лепесівка) і типу Пражева — синхронних черняхівській культурі [Тиханова, 1960, с. 95, Махно, 1949, с. 173].

Важливим столярним інструментом є свердло. Відносно добре збережене свердло знайдене на поселенні Дем'янів II. Його довжина 25, довжина леза 5,2, ширина 1,8 см (рис. 13, 5; табл. 26, 10) Аналогічні свердла на пам'ятках черняхівського типу відомі із двох поселень біля Ріпнева, Іванківців, Леськів та Будешт [Баран, 1981, с. 110, Смиленко, Брайчевський, 1967, с. 58, рис. 16: 1, Брайчевський, Довженок, 1967, с. 259].

Унікальною знахідкою на пам'ятках черняхівської культури, яка докорінно змінює наше уявлення про рівень розвитку деревообробної справи у Подністров'ї є залізний різець від токарного верстату, виявлений на поселенні Бовшів II. Він знайдений разом із сокирою у житлі № 15. Різець являє собою округлий залізний стрижень довжиною 8 см, який на одному кінці потовщений, а на другому кінці має гачкоподібне перовидне лезо, що є його робочою частиною (рис. 13, 2; табл. 3, 16).

Використання токарного верстата не тільки набагато прискорювало сам процес виготовлення виробів, але й відкривало нові можливості для збільшення їх асортименту і вдосконалення технічних і художніх якостей. Застосування в столярній справі токарного верстата у другій чверті I тис. н. е. засвідчене не тільки згаданим різцем, який є першою знахідкою цього типу, але й наявністю на ріпнівському і ракобутьському поселеннях на Західному Бузі мергельних пряслиць, виготовлених токарним способом [Баран, 1981, с. 111].

Найчисленніше серед залізних предметів представлені ножі, які були універсальним знаряддям і широко використовувалися не тільки у виробництві, але й в побуті (рис. 13, 10, 11; табл. 3, 9, 14; 12, 25—27; 22, 25, 27; 26, 19—29; 46, 11). На широко розкопаних поселеннях їх відомо по декілька екземплярів. Так, на поселенні в Бовшові II виявлено 8 ножів, в Дем'янові II — 13, Куропатниках — 1. У значної кількості ножів збереглися леза і черенки, отже вони дають досить даних для встановлення їх форми і конструкції. Розміри ножів різні. Максимальні розміри леза ножів: довжина — 17,8, ширина — 2,4 см.

Ножі мають пряму або дещо дуговидну спинку і клиноподібне в розрізі лезо. Перехід від вістря до черенка виражений у вигляді уступців збоку спинки або леза, нерідко і спинки, і леза. Разом з тим, зустрічаються ножі досить архаїчної форми, у яких вістря, звужуючись плавно переходить у черенок.

Залізні знаряддя для виготовлення шкіряних виробів представлені шилами. 2 екземпляри знайдені в Бовшові II, 5 — в Дем'янові II. Виявлені шила мають різний ступінь збереженості, проте є серед них і повністю збережені екземпляри. Вони виготовлені із округлого або чотириграного стрижня з загостреним робочим кінцем (рис. 13, 3, 4; табл. 11, 15; 22, 21; 26, 11—16).

Для рибальства використовувалися залізні та бронзові гачки, перші із яких знайдено на поселенні Дем'янів II (рис. 13, б), другі — на поселенні Куропатники (рис. 13, 7).

Кістяні знаряддя праці. Майже на всіх поселеннях згаданої території знайдені знаряддя праці, виготовлені із кістки. Це головним чином кістяні проколки, голки і гольники.

Проколки виготовлені із трубчастих кісток довжиною 7,5—10,5 см і мають добре загострений, зашліфований робочий кінець (рис. 13, 12; табл. 10, 1; 12, 19). Кістяні вироби в інвентарі черняхівської культури, які інтерпретувалися в спеціальній літературі як «проколки», «писала», очевидно, слід розглядати як такі, що відносяться до ткацького верстата. Принаймні, саме так їх інтерпретовано для давньоруської доби. За матеріалами різночасових культурних нашарувань давньоруського Новгорода був зроблений висновок, що саме такі вироби використовувалися для ущільнення ниток у тканинах. Із заміною вертикального (домашнього) ткацького верстата на горизонтальний (ремісничий) зникають і деякі інструменти для обслуговування першого, в тому числі, кістяні кілочки [Смирнова, 2000].

На поселенні Дем'янів II знайдено кістяні голки довжиною 7,5—9,2 см (рис. 13, 13, 14; табл. 12, 18; 26, 37). Вони мають досить широкі плоскі вушка і могли застосовуватися для плетіння. Для зберігання металевих голок використовувалися кістяні голочники, що знайдені на поселенні Бовшів II.

Кам'яні знаряддя. Із предметів, виготовлених із каменя, на поселеннях черняхівської культури басейну Гнилої Липи важливе значення мають точильні бруски, зернотерки та жорнові камені.

Серед кам'яних виробів значне місце займають бруски, знайдені буквально на усіх поселеннях Гнилої Липи. Вони зроблені з піщаника або сланцю і являють собою плитку видовженої форми з двома або чотирма робочими гранями. На деяких брусках є повздовжні рівчачки, які вказують, що крім ножів та інших плоских предметів ними наточували гостроконечні знаряддя — шила, проколки і т. ін. (рис. 13, 15, 16).

Для розмелювання зерна населення черняхівської культури користувалося зернотерками, фрагмент якої знайдений, наприклад, на поселенні Куропатники (рис. 13, 17; табл. 33, 15).

Але найчастіше з цією метою використовували жорнові камені. Жорнові камені зустрічаються на пам'ятках черняхівського типу на всій території їх поширення [Махно, 1949, с. 164, Симонович, 1952, Рикман, 1967, с. 39]. Мабуть, у другій чверті I тис. н. е. жорна були досить поширеними на території Південно-Східної Європи, не дивлячись на те, що вони являли собою досить складну, як на той час, споруду. По-перше, виготовлення жорен вимагало певних навичок по обробці каменю, по-друге, при їх конструюванні необхідні були певні технічні знання.

На поселенні Дем'янів II чотири великих уламки жорнових каменів знайдено над ямою № 7, на глибині 0,6 м від сучасної поверхні. Це вказує, мабуть, на те, що тут здійснювалися роботи, зв'язані з переробкою зерна. Перекриті потужними дерев'яно-глинобитними конструкціями ями могли служити зерноскховищами.

На поселенні Дем'янів знайдено ще декілька предметів, які можна пов'язувати із знаряддями праці лише умовно. Це, по-перше, металевий ключ, який являє собою залізний стрижень із закрученим у кільце одним кінцем та другим, загнутим у вигляді гачка перпендикулярно стрижню (рис. 13, 8; табл. 22, 20). Найближчі аналогії таким ключам знайдено на поселеннях Неслухів та Ріпнів. Існує думка, що такі предмети використовувалися при вичинці шкіри [Войнаровський, 2002, с. 16]. Знайдена в тім же самім об'єкті залізна оковка від скрині (?), скоріш за все, свідчить на користь традиційної інтерпретації цих речей [Бобровська, Зеленецька, 1999, с. 36].

Втім, поява додаткових доказів істотно впливає на першу інтерпретацію. Так, предмет знайдений на поселенні Дем'янів II, який являє собою довгий залізний стрижень, скручений в середній частині, що закінчується двома губами, поставленими під прямим кутом по відношенню до стрижня (рис. 13, 9; табл. 26, 31) визначався нами як один із інструментів металурга. Однак, у зв'язку із знахідками подібних речей у «князівських» похованнях Центральної Європи [за: Магомедов, 2001, с.86] разом із металевими казанами, очевидно, що його призначення було іншим. Скоріш за все, його використовували як виделку для приготування м'яса.

Розділ 5

Датування черняхівських поселень басейну Гнилої Липи

На черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи виявлено декілька римських монет першої половини — середини II ст.: Траяна (98—117), Адрияна (117—133) в культурному шарі поселення Дем'янів II та Антоніна Пія (138—161) у наземній споруді селища Бовшів II. Можливість датування археологічних об'єктів, пам'яток римського часу за датами монет обговорювалася в спеціальній літературі [Щукин, 1976; Тиханова, 1979; Щукин, Щербакова, 1987, с. 195—196, цитована література]. Вважається, що народи півдня Східної Європи особливо цінували повноцінну срібну монету, випуск якої тривав майже до кінця II ст., внаслідок чого більшість монет (переважно денаріїв), знайдених в черняхівському ареалі в складі скарбів та окремо на поселеннях припадає саме на цей час¹. Тому дати монет для датування археологічних об'єктів черняхівської культури не завжди є визначальними.

Більш надійні часові прив'язки до шкали відносної хронології мають дати деяких категорій археологічних знахідок: амфор, скляних посудин та намиста, фібул, пряжок, металевих прикрас, виробів із кістки і т. ін.

Однією з важливих для датування категорій старожитностей є амфорна тара. Відомо, що амфори з олією та вином потрапляли на південь Східної Європи, та, зокрема в черняхівський ареал, у великій кількості.

Амфори черняхівської культури вивчалися спеціалістами, як одне із свідощв розвитку інтенсивної торгівлі з римськими провінціями, пізніше Візантією, та містами Північного Причорномор'я [Кропоткин, 1967, с. 55—67; 1970, с. 9—14]. Окрім цього, амфори, знайдені на півдні Східної Європи, було систематизовано, запропоновано їх класифікацію та датування [Зеест, 1960; Шелов, 1978; Абрамов, 1993; Сазанов, 1993].

На черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи знайдено лише 10 уламків амфор. Так, на Бовшівському поселенні виявлено фрагменти ручок (яма 8, споруда 17) (табл. 5, 11), бочка амфори (житло 13), на поселенні Дем'янів — фрагменти ручок (житло 1) (табл. 14, 15), (житло 5) (табл. 20, 3), (житло 6) (табл. 20, 12), а також денце світлоглиняної амфори (споруда 1), на поселенні Куропатники — фрагменти ручки (житло 1) (табл. 30, б), стінки світлоглиняних (житло 4) та бочка червоноглиняної (споруда 13) (табл. 39, 9) амфор.

Переважна більшість знайдених уламків належить світлоглиняним амфорам, в тісті яких є значні домішки піску. Вони мають вузьку зрізаноконічну шийку, рифлені стінки та профільовані ручки з повздовжнім ребром з зовнішнього боку (рис. 14, 1—3). Такі морфологічні

¹ Наприкінці II століття якість монет значно погіршилася (кількість срібла в денаріях цього часу становила лише 50 %), а з початку III ст. на провінційноримських монетних дворах розпочався випуск так званих «антонініанів» — монет більшого розміру і більшої ваги, обумовлений зниженням курсу денарія та загальною економічною кризою Римської імперії [Кропоткин, 1967, с. 27].

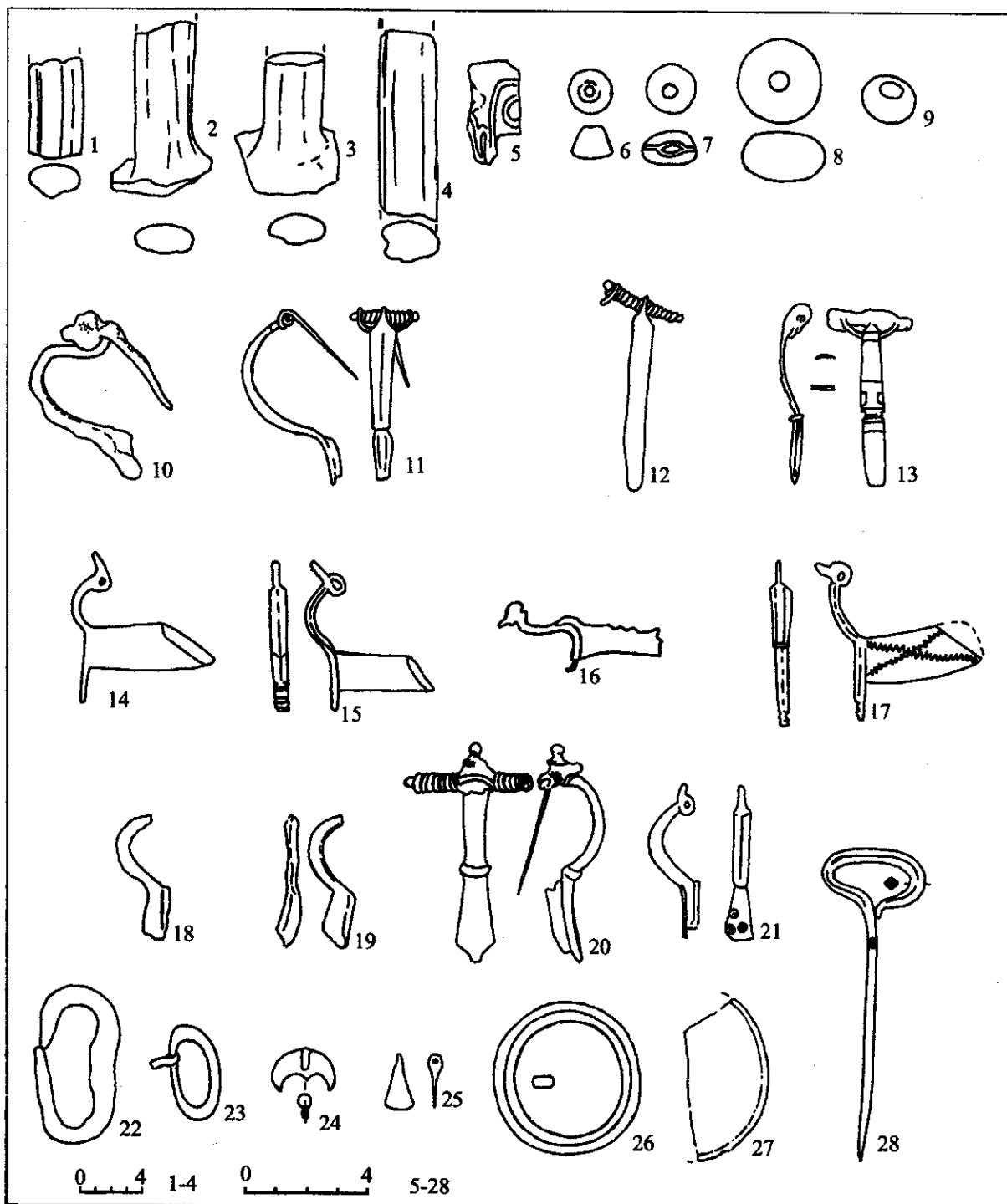

Рис. 14. Датуючі знахідки із глини, скла, металу.

ознаки відповідають двом типам вузькогорлих світлоглиняних амфор — так званим «танаїським» та «інкерманським» [див. напр.: Шукин, 1968, с. 42, рис. 1, а, в] або D та F за Д. Б. Шеловим [1978, рис. 7, 10]. Перші — «танаїські» (D) — найбільш численно представлені в шарах міста аж до його розгрому й датуються відповідно в межах другої половини II — третьої чверті III ст. [Шелов, 1978, с. 19; Абрамов, 1993, с. 8, 24, 46, 47, рис. 53]. Побутування «інкерманських» (F) припадає на кінець III—IV ст. [Шелов, 1978, с. 19], за іншою думкою, на V ст. [Сазанов, 1993].

Проте, за наявності фрагментів, а не цілих посудин вкрай важко точно встановити їхню модифікацію. Відтак, знахідки ручок світлоглиняних посудин із об'єктів черняхівських селищ басейну Гнилої Липи можуть належати як до амфор типу D, так й F за Д. Б. Шеловим. Амфору, ручку якої знайдено в заповненні житла I поселення Куропатники можна віднести до типу F або E тієї ж класифікації.

Важливою для датування категорією знахідок виступають вироби зі скла. На черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи вони представлені уламком келиха та декількома намистинами. Зокрема, в ямі 7 селища Дем'янів II знайдено фрагмент вінчика скляного келиха (табл. 24, 4), у культурному шарі — скляну намистину (табл. 26, 8), на Бовшівському — намистини різних типів (табл. 5, 4, 5).

Трохи оплавлений уламок келиха висотою 3,5, шириною 1,7 см та товщиною 1 мм із прозорого безбарвного скла з напаяним декором у вигляді спіралеподібної нитки (рис. 14, 5; табл. 24, 4) належить до типу 189 за класифікацією Х. Ю. Егерса. Поховальний комплекс із Городниці [Кореницькі, 1878], до інвентаря якого входила скляна посудина Егерс 189 в поєднанні з фібулами 210 форми VII групи за О. Альмгреном [Almgren, 1897, s. 198] — один із еталонних комплексів періоду C 1 за Х. Ю. Егерсом (150—200) [Eggers, 1951, s. 71]. Найраніші знахідки подібних скляних келихів на території Польщі, для якої складено каталог і проаналізовано знахідки, датуються періодом B2/C1, найбільш пізні відповідно — C2 [Stawiarska, 1999, s. 169, 170, 173, 181, 248—255].

В споруді № 3 поселення Бовшів II знайдено дві намистини. Одна із них виготовлена із прозорого скла і має зеленуватий колір. Форма її біконічна, діаметр 2,7, діаметр отвору 0,6 см (рис. 14, 8; табл. 5, 5). За класифікацією черняхівського намиста, яка запропонована [Бобровская, 2000], ця прикраса належить до 74 типу монохромних скляних намистин. Найближчі аналогії їй знайдено у похованнях на могильниках Романківці (пох. 56) та Думанів (пох. 1), здійснених не раніше 2 фази відносної хронології черняхівських могильників лісостепової зони України за Є. Л. Гороховським [1988, с. 43, 45].

Друга намистина округлої форми, діаметром 1,6, діаметром отвору 0,4 см виготовлена із непрозорого скла, прикрашена жовтими хвилястими лініями (рис. 14, 7; табл. 5, 4). Вона належить до варіанту б 34 типу поліхромного намиста за вищезгаданою класифікацією. Аналогії такому намисту походять із могильників: Бернашівка (пох. 1), Денчень (пох. 137), Журівка (пох. 21), Кринички (пох. 3), Курники (пох. 20).

Окрім скляних намистин у культурному шарі селища Дем'янів II знайдено кам'яну (халцедонову (?)) прикрасу округлої форми діаметром 1,5 та висотою 0,9 з циліндричним отвором діаметром 0,4 см (рис. 14, 9; табл. 26, 9), яка належить до варіанту 3 б за класифікацією К. М. Алексеевої, який датується першими століттями н. е. [Алексеева, 1982, с. 12].

Таким чином, скляні предмети та кам'яна намистина, знайдені на поселеннях Бовшів II та Дем'янів II характеризують ранній етап черняхівської культури.

Одну із провідних категорій вбрання являють собою фібули¹. Їх знайдено на всіх поселеннях басейну Гнилої Липи: в Бовшові II — 3, Дем'янові II — 10, Куропатниках — 1.

На поселенні Бовшів II в культурному шарі на розкопі 1963 р. виявлено воїнську фібулу невизначеної модифікації (рис. 14, 18; табл. 12, 15), в заповненні житла 14 — воїнську фібулу з трапецієвидною ніжкою (рис. 14, 19; табл. 3, 8) серії Б за Є. Л. Гороховським [1989, с. 153], у житлі 18 — «Vügelknopffibel» з головною пластинкою (рис. 14, 20; табл. 4, 1)

3 залізні та 7 бронзових фібул різних модифікацій виявлено при розкопках селища Дем'янів II.

Залізні фібули знайдено в об'єктах (житло 3) та у культурному шарі за їх межами. Перша з них із заповнення житла 3 — односкладова — має напівкруглу дужку та дещо звужену ніжку, яка зігнута назустріч голці й, розширюючись, створює для неї приймач. На верху дужки розміщена голівка з отвором для стрижня пружинного апарату. Довжина фібули 5,1 см

² Дякуємо Є. Л. Гороховському — досліднику металевих деталей костюма черняхівської культури за люб'язно надані консультації з цього приводу.

(рис.14,10;табл. 16, 2). Друга (рис.14, 12; табл. 26, 7) й третя фібули збереглися частково. Вони підв'язної конструкції довжиною відповідно 6,2 та 6,7 см.

Бронзові фібули, знайдені на поселенні Дем'янів II представлені трьома модифікаціями: фібулами VII групи О. Альмгрена, воїнською варіанту А3 за Є. Л. Гороховським та «Bügelknopffibel» з трапецієвидною ніжкою, прикрашеною очковим орнаментом.

Остання походить із заповнення житла 1. Приймач фібули плоский. Її довжина 4,4 см (рис.14, 21; табл. 14, 1).

Воїнську фібулу варіанту А 3 за Є. Л. Гороховським виявлено у культурному шарі за межами споруд на глибині 0,5 м. Вона має вигнуту профільовану дужку, яка внизу переходить у пряму ніжку. Приймач зроблено із загнутого всередину лівого краю ніжки. Її довжина 5,4 см (рис.14, 11; табл. 26, 6).

Фібули VII групи О. Альмгрена представлені п'ятьма екземплярами. Дві з них, добре збережені, знайдені у житлі № 4 (рис.14, 17, 15; табл. 17, 1, 2), третя, дещо деформована — у культурному шарі за межами споруд (рис.14, 16;табл. 26, 5), четверта — у розчистці глиняної обмазки над спорудами 2 та 4 (1987) (рис.14, 14; табл. 22, 13) і, нарешті, п'ята — в культурному шарі на периферії житла 1 та ями 9 (1987) (рис.14, 14; табл. 21, 1).

Перша з них із заповнення житла 4 (рис.14, 17; табл. 17, 1) має профільовану дужку, напівкруглу в розрізі. Ніжка фібули звужена донизу, довша від дужки. Кінець ніжки орнаментований трьома горизонтальними валиками. У верхній частині дужки розміщена голівка з отвором для стрижня пружини. Приймач орнаментований двома перехресними врізними зигзагоподібними лініями з двох боків. Кінець його, загнутий в лівий бік, становить гніздо для голки. Довжина фібули 5,2, висота приймача 3,7 см.

Друга фібула із заповнення житла 4 (рис.14, 15; табл. 17, 2) має тригранну вигнуту дужку, що переходить в ніжку, орнаментовану на кінці двома горизонтальними валиками. У верхній частині дужки розміщена голівка з отвором для стрижня пружини. Кінець приймача, як і в попередній фібулі, загнутий в лівий бік і створює гніздо для голки. Її довжина 4,4, висота приймача 3,3 см.

Третя фібула, знайдена у культурному шарі селища, на ділянці розкопу 1968—1970 рр. (рис.14, 16; табл. 26, 5) аналогічна двом першим, але деформована, зігнута та пошкоджена.

Четверта та п'ята фібули, знайдені відповідно в глиняній обмазці, яка потужним шаром перекривала споруди 2 та 4 (рис.14, 14; табл. 22, 13), а також у культурному шарі селища на периферії житла 1(8) та ями 9 на ділянці розкопу 1987 р. (табл. 21, 1) мають дуговидну гранчасту у перерізі спинку, невеликий циліндричної форми виступ-штир на голівці, ніжку, яка значно перевищує довжину спинки та довгий (високий) приймач. Довжина фібули 4,7, висота приймача — 3,9 см.

На селищі Куропатники виявлено бронзову фібулу підв'язної конструкції (яма 83). Її висота 5, ширина спинки 0,7 см (рис.14, 13; табл. 48, 1).

Таким чином, на черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи виявлено три групи фібул пізньоримського часу.

Першу групу складають фібули підв'язної конструкції. На черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи виявлено 4 таких фібули, 3 із них, виготовлені із заліза, знайдено в об'єктах та культурному шарі селища Дем'янів, одна — бронзова — варіанту Б 3 за класифікацією Є. Л. Гороховського на селищі Куропатники (рис. 14, 10—13). Остання фібула має ряд ознак, за якими може бути віднесена до найбільш пізніх різновидів фібул підв'язної конструкції.

Другу групу складають фібули з високим приймачем. 5 екземплярів таких фібул знайдено на селищі Дем'янів II. Всі вони належать до різних варіантів «неслухівської» серії: з виступом-штирем (рис. 14, 14), з «зубчиками» на голівці (рис. 14, 15), а також з вузькою в плані, підтрикутною в профілі голівкою (рис. 14, 17) [Гороховский, Голкало, 2004, рис. 2: 1, 2, 4—6, 10—12]. Фібули з високим приймачем — VII групи О. Альмгрена є індикаторами першої фази відносної хронології могильників лісостепової України за Є. Л. Гороховським [1988, с. 42, 43, 45]. Її дата визначається в межах другої третини — третьої чверті III ст. [Гороховс-

кий, 1988, с. 42]. Для матеріалів поселень дати цієї фази мають бути переглянуті та визначені відповідно більш раннім часом.

Фібули VII групи О. Альмгрена досить поширені на черняхівських пам'ятках Подністров'я. Окрім Дем'янова їх виявлено на селищах в Неслухові, Черепині, Ріпневі II — на Верхньому та Луці Врублівецькій — на Середньому Дністрі [Сымонович, 1955, с. 8—18; Баран, 1964, с. 246, 247; Гороховский, Гопкало, 2004, каталог, карта].

Знахідки подібних фібул на черняхівських поселеннях Лівобережжя Дніпра дозволили зробити припущення про пересування частини верхньодністровського населення на схід в середині III ст. [Некрасова, 1990, с. 62—64; Баран, 1998, с. 185].

Ознаки подібності обох територіальних груп пам'яток були детально проаналізовані А. М. Обломським [1997, с. 64—67]. На його думку, черняхівські поселення у Дніпровському Лівобережжі з'являються досить рано — ще в III ст. окремими скупченнями. Він відзначає також помітний черняхівський вплив на формування специфічного характеру київської культури в цьому регіоні [Обломский, 1999, с. 29]. Причому, фібули VII групи О. Альмгрена належать до важливих джерел, на яких ґрунтуються висновки дослідника [Обломский, 2003, с. 56—59].

Принципово іншої думки дотримується М. В. Любичев [2003]. Він вважає, що верхньодністровське черняхівське населення переселяється до своїх родичів — пізньюзарубинецьких та ранньокиївських племен, що мешкають на дніпро-донецькому межиріччі. Цей шлях ілюструє карта поширення фібул VII групи О. Альмгрена всіх без винятку модифікацій цих застібок [Любичев, 2003, с. 77]. Втім, класифікація цих фібул в спеціальній роботі [Гороховский, Гопкало, 2004] дозволила перевірити попередні висновки щодо поширення окремих модифікацій цих фібул.

Вдалося з'ясувати, що точні аналогії верхньодністровським фібулам («неслухівської» серії) в Середньому Подніпров'ї та Дніпровському Лівобережжі знайдено на пам'ятках черняхівської та київської культури — могильнику Журавка (пох. 21), місцезнаходженні Градизьк, поселенні Головино-1 [Гороховский, Гопкало, 2004, с. 121].

А в Середньому Подніпров'ї виявлено компактну групу фібул «дніпровської» серії, які вважаються похідними від «неслухівських» [Гороховский, Гопкало, 2004, с. 119, 124].

Таким чином, гіпотеза, висунута в свій час Г. М. Некрасовою [1990], підтримана та розвинена В. Д. Бараном [1998], М. В. Любичевим [2003] про переселення частини населення із Верхнього Подністров'я на лівий берег Дніпра отримала додаткове підтвердження (рис. 18).

Третю групу застібок, знайдених на черняхівських селищах Гнилої Липи складають так звані «воїнські» та «Bügelknopffibeln».

Одну із фібул воїнського типу знайдено в культурному шарі селища Бовшів II. Точніше її модифікацію визначено не було.

Воїнську фібулу з вузькою ніжкою варіанта А 3 за Є. Л. Гороховським виявлено у культурному шарі селища Дем'янів (рис. 14, 18). Такі фібули побутували в черняхівському ареалі протягом IV ст.

Воїнську фібулу з трапецієвидною ніжкою серії Б за Є. Л. Гороховським виявлено в житлі 14 селища Бовшів II (рис. 14, 19). Аналогічні фібули з'являються у Східній Європі не раніше другої третини IV ст.

«Bügelknopffibel» з головною пластинкою знайдено в заповненні житла 18 селища Бовшів II (рис. 14, 20). Такі фібули існували в черняхівській культурі у другій половині IV ст.¹

«Bügelknopffibel» з трапецієвидною ніжкою, прикрашеною очковим орнаментом виявлено в заповненні житла 1 селища Дем'янів II (рис. 14, 21). Подібні фібули поширені в черняхівському ареалі протягом IV ст.

Важливе значення у датуванні черняхівських пам'яток має і така категорія старожитностей, як металеві пряжки [Гороховский, 1988]. Серед поселень басейну Гнилої Липи лише у

¹ Основа класифікації «Bügelknopffibeln» належить Е. Месру [див.: Meyer, 1960]. Черняхівські екземпляри класифіковано та продатовано Є. Л. Гороховським. В даній роботі ми спираємося на дати за його визначеннями.

культурному шарі селища Дем'янів II знайдено 3 екземпляри металевих пряжок — 2 залізні та бронзову.

Одна із залізних пряжок добре збережена, з рухомим язичком. Вона має прямокутну з заокругленими кутами форму, розміри — 4,5 × 3,8 см і належить до серії Д існуючої класифікації [Гороховский, 1988]. Аналогічні пряжки відомі у комплексах Курники 25, Рижівка 36, Каменеве 2, Успенка 1308 та 1367, Кринички, Черняхів, які датуються в межах другої половини IV—V ст. та пов'язані з ранньогунським часом.

Друга — видовженої овальної форми виготовлена із круглої в перетині заготовки відносно невеликих розмірів довжиною 3,8 см (рис. 14, 22; табл. 26, 3) також за формальними ознаками належить до серії Д за Є. Л. Гороховським і належить до індикаторів фінальної фази черняхівської культури [Гороховский, 1988, с. 45].

Бронзова пряжка за формою рамки належить до серії А, язичок не зберігся повністю, але він вузький, виготовлений із прямокутного в перетині стрижня (рис. 14, 23; табл. 26, 2). Такі пряжки побутували на ранньому етапі культури і є індикаторами першої фази відносної хронології черняхівської культури [Гороховский, 1988, с. 42].

Серед металевих прикрас на поселеннях басейну Гнилої Липи знайдено дві підвіски — лунницю із срібловміщуючого сплаву (Дем'янів II, житло 1) (рис. 14, 24; табл. 14, 2), бронзову сокирку (Бовшів II (1964), к.ш.) (рис. 14, 25; табл. 12, 14) та бронзове кільце (окуття медальйону (?)) (Дем'янів II, житло 3) (рис. 14, 25; табл. 16, 1).

Лунниці побутували на території Європи з ранньоримського часу аж до доби Великого переселення народів. В черняхівському ареалі вони з'являються доволі рано та побутують аж до фіналу культури, що відповідає періодам С2-Д європейської хронологічної схеми [Шукин, Щербакова, 1987, с. 198, 199; Каргапольцев, Бажан, 1993, с. 116]. Найчастіше ці шийні прикраси трапляються у черняхівських могилах. Датування поховальних комплексів з гладкими срібними лунницями коливається від 2 до 4 фаз відносної хронології черняхівських могильників за Є. Л. Гороховським (наприклад, Петриківці 3, Косаново 5, Петрешть 147, Могошань 39, 57, Тиргшор 82, 155, 243, Фінтинеле-Риц [Diaconu, 1965, Pl. LXXXVII: 2, CV: 1, CXXV: 3; 1970, fig. 15: 10; Marinescu, Gaiu, 1989, abb. 3: 5; Бобровская, 2000, с. 268].

Мініатюрні сокирки, один екземпляр якої знайдено в культурному шарі черняхівського селища Бовшів II, також належать до найбільш популярних амулетів європейських народів пізньоримського часу [Шукин, Щербакова, 1986, с. 197, 198; Kokowski, 1998]. Їх датування визначається в межах II—IV ст. На території Східної Європи окрім черняхівської культури, вони відомі серед матеріалів Північного Причорномор'я — Боспору, Херсонесу, варварських некрополів Криму [Алексеева, 1982, с. 26; Зубарь, 1982, с. 102, 103, рис. 68: 8—11; Стоянова, 2004] та Північного Кавказу [Абрамова, 1997, с. 131, рис. 61: 3, 4; 62: 14, 15].

Але в черняхівському ареалі підвісок у вигляді сокирки не багато. Найближчою у географічному та морфологічному відношеннях є підвіска із поховання 29 могильника Думанов на Середньому Дністрі. Комплекс із Денченського могильника (пох. 292), який вміщує підвіску у вигляді сокири та ще цілий набір різноманітних амулетів із металу, кістки та бурштину синхронізується дослідниками з часом здійснення «князівських» поховань Льойна-Хасслебен періоду С2 за схемою Егерса-Годловського. Ще одна знахідка, подібна до Бовшівської та Думанівської походить із неопублікованого могильника Бревичень на півночі Молдови. У похованні на черняхівському могильнику Петрешть, який розташовано південно-західніше від згаданого Бревиченьського могильника, знайдено підвіску аналогічну кримським «сокиркам» більш раннього періоду (I ст. до н. е.— першої половини II ст. н. е.) (тип 1 за А. А. Стояновою) [2004, с. 349—350]. До черняхівських комплексів пізнього етапу належить поховання у Борохтянській Вільшанці на Київщині. Таким чином, використання металевих прикрас у вигляді сокирок в черняхівському ареалі тривало досить довго.

Ми не знаємо точних відповідностей металевому кільцю із бруска 0,4 × 0,7, діаметром 4,7 см (рис. 14, 26; табл. 16, 1), яке попередньо визначено як окуття медальйону.

Дуже нерівномірно трапляються на черняхівських селищах Гнилої Липи вироби із оленячого рогу, представлені переважно гребенями. Відомо всього 9 знахідок, в тому числі уламки

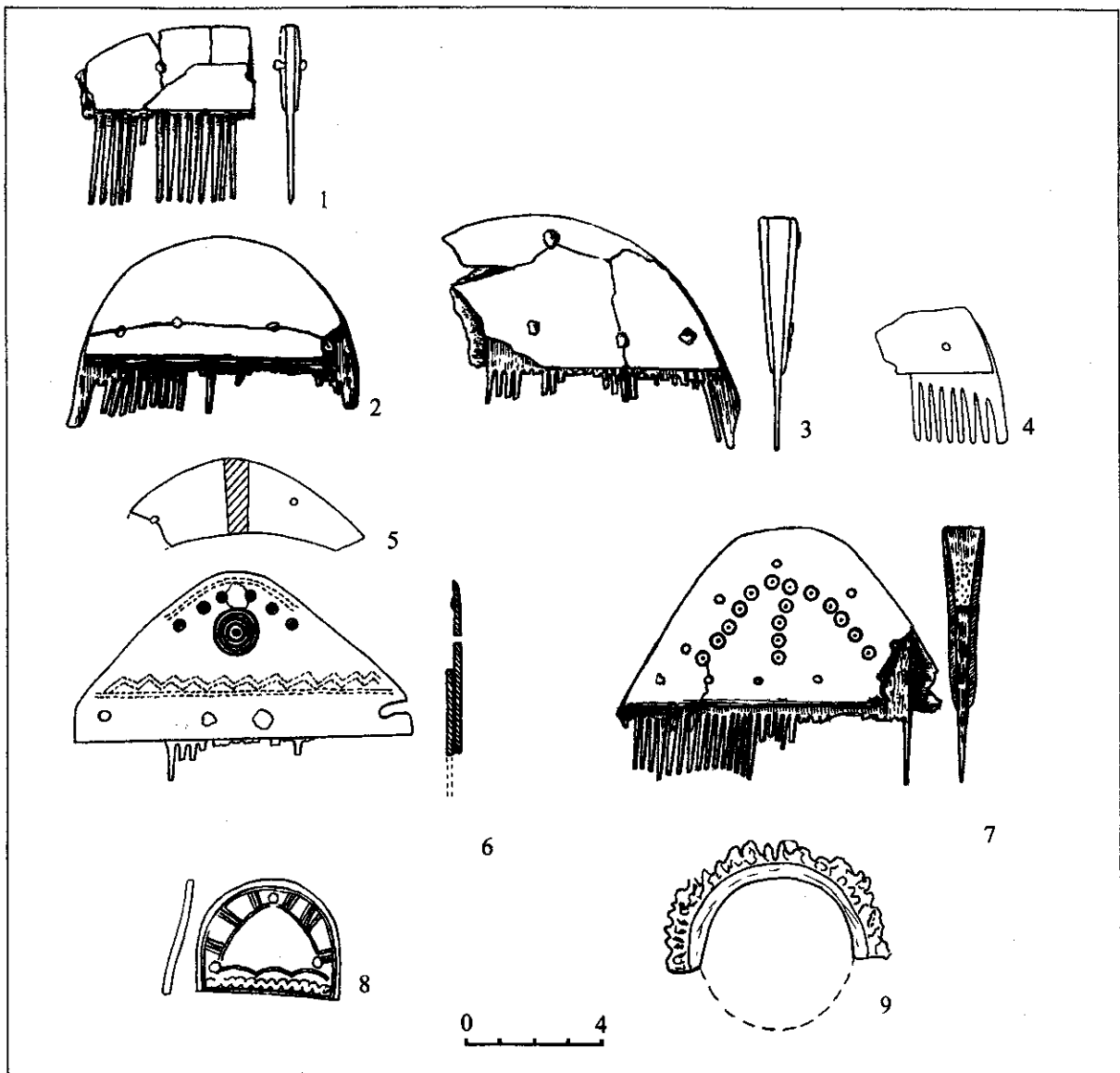

Рис. 15. Датуючі знахідки із кістки.

від 5 екземплярів походять із Бовшівського поселення, 3 — із селища Куропатники і лише 1 фрагмент — із Дем'янівського.

Майже цілий екземпляр рогового гребеня класу I серії 1 варіанту С (тут і далі за класифікаційною схемою Р. Г. Шишкіна [1999, рис. 3]) знайдений у заповненні житла 9 селища Бовшів II (рис. 15, 7; табл. 2, 6). Ще три великих фрагменти гребенів — із заповнення господарських споруд 3 (рис. 15, 2; табл. 5, 6), 17 (рис. 15, 1; табл. 5, 10) та культурного шару селища (рис. 15, 3; табл. 12, 17) належать до класу I варіанту А серії 2 варіанту А.

Фрагмент гребеня, який належить до III класу варіанту В знайдений в заповненні житла 7 селища Дем'янів II (рис. 15, 8; табл. 20, 20). Гребені такого типу є індикаторами 4 фази відносної хронології черняхівських могильників лісостепової України, яка припадає на другу половину IV ст. [Гороховский, 1988, с. 44].

Із заповнення жител 1, 3 та 4 селища Куропатники походять 3 уламки рогових гребенів. Але впевнено можна визначити модифікацію лише одного із них, який знайдено в житлі 1 (рис. 15, 6; табл. 30, 8). Він належить до класу II варіанту В серії 7 або 8. Фрагмент гребеня із житла 3 (рис. 15, 4; табл. 33, 1) можна віднести до класу I без визначення варіанту, із житла 4

походить внутрішня кістяна пластинка від гребеня з більш високою спинкою (рис. 15, 5; табл. 36, 11).

Окрім перерахованих гребенів на селищі Дем'янів II знайдено фрагмент виробу із розетки оленього рогу (рис. 15, 9, табл. 26, 36). Вважається, що такі вироби використовувалися як наручні браслети. Вони трапляються в похованнях черняхівської культури протягом майже всього періоду її існування (Бирлад-Вале Сяке 546, Денчень 224, Коблево 45, Лецкань 5, Одая 4, Тиргшор 5).

Спорядження вершників представлене трьома залізними шпорами, які походять лише з одного із поселень басейну Гнилої Липи — Бовшівського (житло 9, яма 49, к. ш.) (рис. 16).

Одна із шпор (яма 49) має асиметричну дужку, кінці якої дещо вигнуті назовні і оформлені у вигляді гудзиків. Приблизно посередині дужки є конічний шип з кулястим потовщенням при основі. Під шипом поставлений гачок, який, як і гудзоподібні кінці дужки служив для прикріплення шпор до взуття (рис. 16, 1; табл. 10, 10).

Інша шпора, також асиметрична, дещо відмінна від першої. Кінці дужки також вигнуті назовні, гачкоподібні. Шип біконічний з виступом зверху. Під шипом невеликий гачок (рис. 16, 2; табл. 2, 7). Ця шпора знаходить найбільшу подібність до знахідки на вельбарській пам'ятці *Wornice* [Prahistoria ziem Polskich, 1981, s. 189, rys. 74].

Третя знахідка, на жаль, не збереглася повністю — у неї зламані кінці дужки. Тому не відомо, яка саме вона була. Шип цибулевидної форми великий (рис. 16, 3; табл. 12, 16).

Шпора, знайдена у житлі 9 на поселенні Бовшів, може бути віднесена до групи VII за класифікацією К. Годловського [Godłowski, 1970, fig. 2, i].

Згодом А. Коковським [1993] було запропоновано, а М. Казанським [1994] дороблено класифікацію черняхівських шпор. Згідно останньої, бовшівські шпори належать до третього типу (Лейна F) і датуються в межах всього пізньоримського часу або періодами C2-D1 європейської хронологічної схеми [Kokowski, 1993, s. 337—338; Kazanski, 1994, s. 432; Магомедов, Левада, 1996, с. 310]. Щодо шпори із житла 9, то А. Коковський в своїй праці схилився до віднесення цього об'єкту до періоду C2 за датою кістяного гребеня [Kokowski, 1993, s. 338].

В заповненні ями 8 на селищі Дем'янів знайдено уламок диска із білого металу діаметром 5 см з невисоким, трикутним в перетині бортиком (рис. 14, 27; табл. 24, 6). Один бік предмету — рівний і гладенький, інший — з бортиком — горбкуватий. Його, очевидно, не обробляли додатково після того, як дістали із ливарної форми. Скоріш за все, це фрагмент люстерка, але його тип визначається не дуже впевнено. Для пізньоримського часу характерними є два типи дзеркал: з боковим вушком та з центральною петлею. І ті, і інші прикрашалися зовнішнього боку концентричними лініями, знаками-тамгами або іншим декором. Вповні можливо, дзеркало розколося таким чином, що декор лишився на відсутній частині. Даткування люстерок з боковою петлею визначається в межах II—III ст., з центральною петлею — III—V ст. [Werner, 1956; Хазанов, 1963; Гросу, 1990].

На поселенні Куропатники (яма 24) знайдено бронзову шпильку з кільцеподібною голівкою. Її довжина 6,1, ширина (найбільша ширина голівки) — 1,75 см. Вона виготовлена із дроту овального в перетині (голка) та квадратного — у кільцеподібній голівці (рис. 14, 28, табл. 43, 6). Такі шпильки відомі на поселеннях київської культури Верхнього Подніпров'я

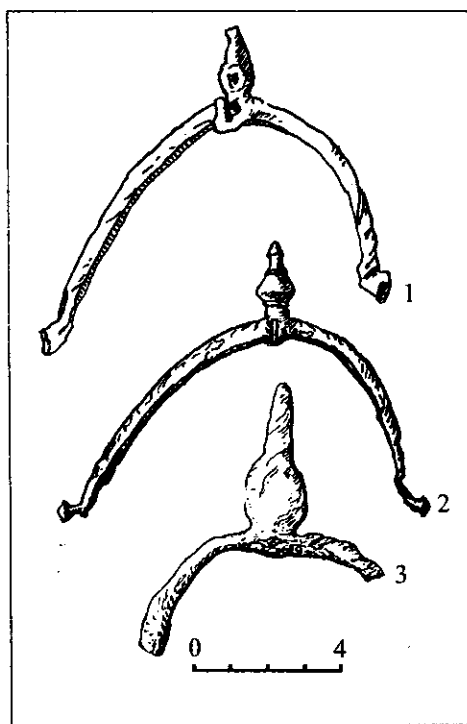

Рис. 16. Датуючі знахідки. Залізні шпори.

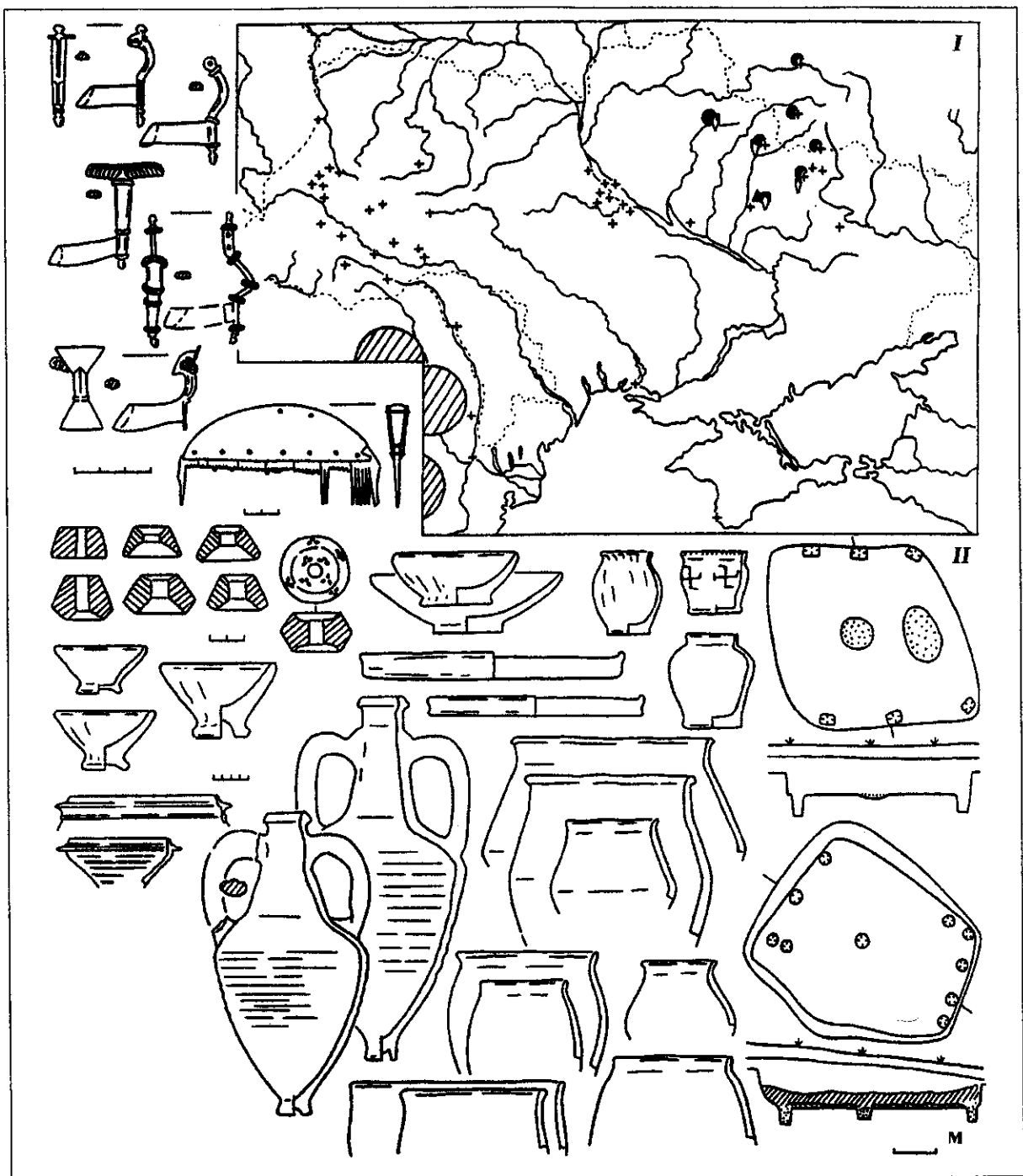

Рис. 17. Черняхівські пам'ятки Лівобережжя Дніпра: I — карта поширення пам'яток типу Боромля 2 (хрестиками позначені місця знахідок фібул VII групи за О. Альмгреном на території України); II — матеріали з поселень Боромля 2 та Рідний Край (за Г.М. Некрасовою).

[Поболь, Ильютюк, 2002, рис. 53: 2], Подесення та інших регіонах [Терпиловский, 1984, с. 28, табл. 3: 20; 5: 5].

Ми розглянули ті категорії знахідок з поселень Гнилої Липи, які можуть слугувати хронологічними індикаторами. Звертає на себе увагу нерівномірність їх розподілу на різних поселеннях групи, що вивчається. Найбільш повно датуючі категорії знахідок представлені на селищі Дем'янів II. Виключення складають лише залізні шпори, яких на цьому поселенні не знайдено взагалі.

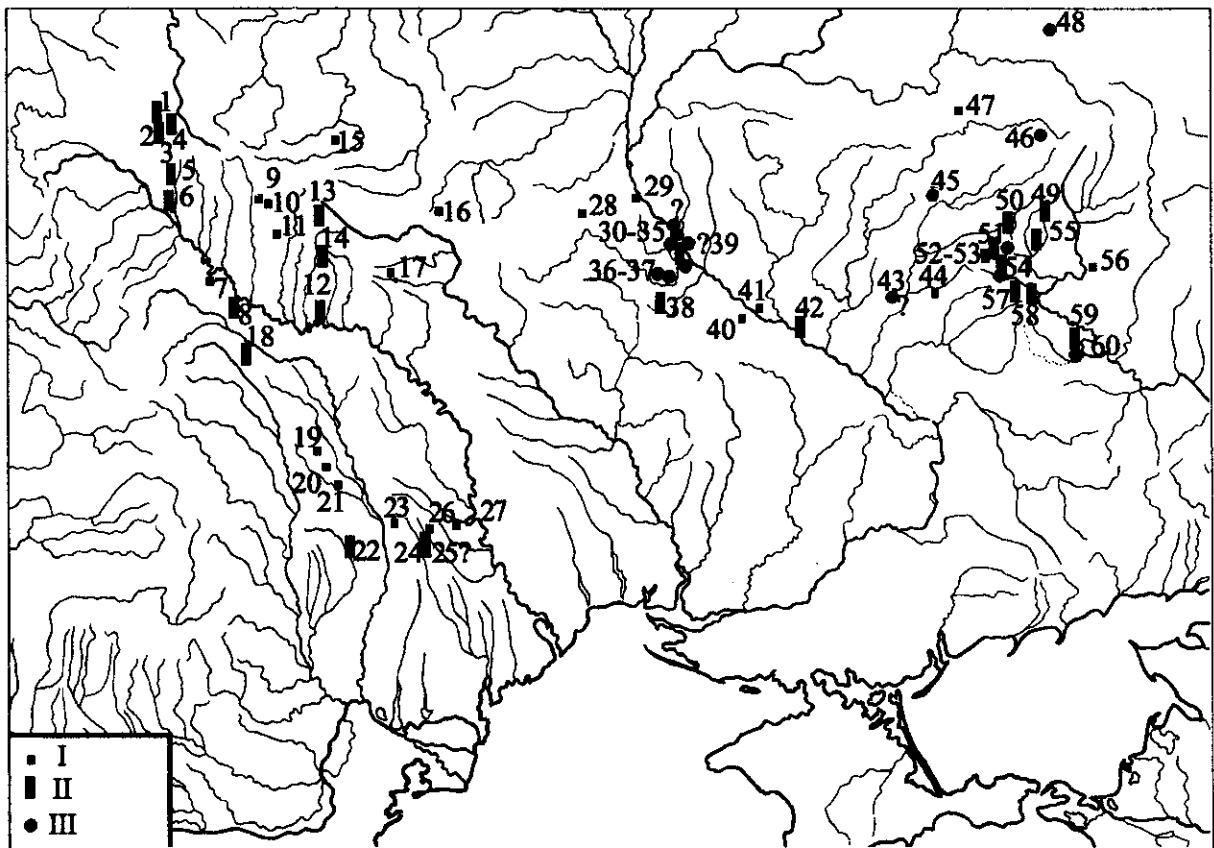

Рис. 18. Карта поширення фібул VII групи О. Альмгрена (за: Гороховский, Гопкало (Бобровская), 2004, рис. 11 з уточненнями): 1 — Неслухів; 2 — Сокільники; 3 — Черепин; 4 — Ріпнів; 5 — Псари; 6 — Дем'янів; 7 — Незвиська; 8 — Городниця; 9 — Чернелів-Руський; 10 — Токи; 11 — Жабинці; 12 — Лука-Врублевська; 13 — Ружичанка; 14 — Вербичка (Вербична); 15 — Лепесівка; 16 — Петриківці; 17 — Гайове; 18 — Рогізна; 19 — Іонешень; 20 — Тодірень; 21 — Лецкань; 22 — Бирлад-Вале-Сяке; 23 — Василика; 24 — Ханска; 25 — Хуча; 26 — Денчень; 27 — Будешть; 28 — Малополовецьке; 29 — Трипілья; 30 — Букрин; 31 — Григорівка; 32 — Тростянець; 33 — Пекарі; 34 — Михайлівка; 35 — Хрещатик; 36 — Семгори; 37 — Селище; 38 — Журавка (Вільшанська); 39 — Лепляю; 40 — Медведівка; 41 — Коврай; 42 — Градизьк; 43 — Шевченки; 44 — Василівка; 45 — Боромля; 46 — Гочево; 47 — Новоселівка; 48 — Букреївка; 49 — Головино; 50 — Рідний Край; 51 — Войтенки; 52 — Старий Мерчик; 53 — Старі Валки; 54 — Огульці; 55 — Велика Данилівка; 56 — Мартова; 57 — Рябухіно; 58 — Пасеки; 59 — Завгородне; 60 — Петрівське. I — знахідки фібул VII групи О. Альмгрена, в тому числі; II — «неслухівської»; III — «дніпровської» серії.

На поселенні Бовшів II навпаки знайдено 3 шпори, але взагалі відсутні скляні посудини, кам'яні намистини, пряжки та ін. Воно значно уступає Дем'янівському по кількості фібул, але значно перевищує останнє за числом рогових гребенів.

Нарешті, останнє місце за кількістю датуючих знахідок займає селище Куропатники. Це фрагменти амфор, одна єдина фібула, декілька фрагментів рогових гребенів та шпилька, яка має широке датування.

За аналізом наявних матеріалів можна приблизно визначити дати існування кожного із черняхівських поселень Гнилої Липи. Так, існування поселення Бовшів II співпадає з часовим інтервалом від 2 до 4 фази запропонованої схеми відносної хронології черняхівської культури, тобто на період від останньої третини III до середини — кінця IV ст.

Найбільш довго тривало життя на селищі Дем'янів II, оскільки тут трапляються знахідки як раннього, так і фінального етапів черняхівської культури. Так, хронологічними полюсами можуть виступати з одного боку, фрагмент скляного келиха Е 189, численні знахідки фібул

VII групи О. Альмгрена, з іншого — пряжки серії Д. Таким чином, дату поселення Дем'янів II можна визначити від середини III до кінця IV і навіть початку V ст.

Період експлуатації Куропатницького селища — з останньої чверті III до середини IV ст. Судячи з розташування об'єктів, його заселення здійснювалося поступово з півночі на південь вздовж річкової долини.

Не зважаючи на те, що селища Гнилої Липи розташовані в безпосередній близькості одне від одного, життя на них проходило за власною схемою, принаймні, якщо враховувати кількість та якість датуючих знахідок.

Розділ 6

Черняхівська культура та слов'яни

Черняхівська культура, до якої належать пам'ятки III — першої половини V ст. н. е. Верхнього і Середнього Подністров'я типу Черепина-Теремців, в тому числі група досліджених нами поселень на Гнилій Липі, являє собою одне з найбільших поліетнічних утворень другої чверті I тис. н. е. на території півдня Східної Європи. Вона, крім проаналізованих нами старожитностей, що належали давнім слов'янам, включає пам'ятки або елементи матеріальної культури ще декількох етнічних груп (скіфів, сарматів, фракійців), що в першій чверті I тис. н. е. і більш ранній час займали степові і лісостепові регіони України, Молдови і Румунії. Важливим складовим компонентом черняхівської культури є пам'ятки і матеріали, привнесені у ці регіони ззовні германськими племенами готів, що до цього були носіями вельбарських старожитностей у Нижньому Повісленні, Підляссі і Західній Волині. Опираючись на писемні джерела, зокрема, на твір готського історика середини VI ст. Йордана, відомий під назвою «Гетика», ряд дослідників, в тому числі, українських навіть дотримуються думки, що «черняховская культура возникает на основе вельбарской культуры при сильном провинциально-римском влиянии» [Магомедов, 2001, с. 151]. На думку Б. В. Магомедова, «основную массу населения черняховской культуры составляли германцы-готы» і захоплені ними групи германських вандалів, герулів, тайфалів, гепідів [2001, с. 151]. Вони представлені у матеріальному виразі пам'ятками черняхівської культури типу Косанове. Інші етнічні групи (пізні скіфи і сармати) представлені причорноморським типом і слов'яни — типом Черепин-Теремці. Представники останніх лише спорадично включались в германські общини і становили незначну частину загалом германського населення, що створило черняхівську культуру [Магомедов, 2001, с. 131—150]. Погоджуючись з тезою про участь, навіть провідну роль готів у створенні черняхівської культури і можливостей виділення певної кількості пам'яток з переважними рисами зазначених етнічних груп, що загальноприйнято в археологічній літературі, ми не можемо прийняти надуманих визначень чисельності та кількісного співвідношення германських та субстратних підкорених ними племен у складі черняхівської культури, а також їх методичного забезпечення.

Усі доступні сьогодні джерела як писемні, так і археологічні не дають для цього необхідних даних. У «Гетиці» Йордана та працях візантійських авторів, його сучасників — Прокопія Кесарійського та інших, а також більш ранніх, зокрема, Амміана Марцелліна (IV ст.) та Пріска (V ст.) — сучасників згаданих історичних подій у Північному Причорномор'ї та Подунав'ї, що у хронологічному відношенні відповідають останній фазі існування черняхівської культури, відсутні дані, які дозволяли б на серйозному науковому рівні визначити кількісну перевагу готів.

Признаний австрійський історик готів Х. Вольфрам вважає, що «гутони» античних джерел, які в I ст. н. е. займали приморські райони між устям Вісли та устям Одри, були за його словами «маленьким народом», який Пліній Старший навіть вважав підгрупою вандалів

[Вольфрам, 2003, с. 27]. На межі I—II ст. вони виділились із лугійсько-вандальської культурної спільноти, а децю згодом вийшли на правий берег Вісли. В процесі свого розселення вони підняли статус королівської влади до того воєнно-організаційного рівня, який забезпечив їм переможний прохід від Балтики до Чорного та Азовського морів. На цьому шляху, завдяки діючим принципам, за якими «чтобы служить [готским королям] не нужно быть ни готом, ни свободным», королівська дружина постійно зростала [Вольфрам, 2003, с. 26]. В країні Ойум підкорили субстратне різноплемінне населення: праслов'янських спалів на Волині і в Придніпров'ї, скіфів і сарматів у Причорноморських степах, фракійців і гетів та ряд невеликих германських груп у Придунав'ї. Створивши нові поліетнічні формування та очоливши їх, готи прорвали оборонну лінію римлян на Дунаї. Почались так звані Скіфські війни.

З 238 р. протягом сорока років своїми набігами варварські загони нищили та пустошили римські провінції. Тепер, контролюючи територію від устя Дунаю до Дону, готські переселенці із «гутонів», що висадились на початку I ст. н. е. на південному узбережжі Балтійського моря в усті Вісли, перетворились в могутніх готів. Але не самі по собі, а за рахунок того, що вони обросли негерманським людом. Не даром ці військово-політичні об'єднання сприймались римським світом як скіфи або сармати — давні мешканці Північного Причорномор'я. Старі, звичні для римлян та мешканців римських провінцій назви північнопричорноморських земель «Скіфія» або «Сарматія» утримались до розгрому готів гунами. Важливим фактором, що підживлював старі, устояні традиції, була не тільки порівнюючи значна кількість неготського населення в цьому краї та його торгово-політична активність, але і відпрацьовані норми співіснування з римськими провінціями.

В Причорномор'ї скіфи і сармати, особливо їх торгово-підприємча еліта, як і в Подунав'ї різні племена фракійського кореня, які мали багатовікові традиції співжиття з греко-римським світом і які нерідко утворювали з ними спільні общини, відомі як антична хора для римського світу осталися визначальними етнічними показниками цього краю, провідниками їх культурних надбань, якими вони практично й залишались під егідою готських вождів. Дуже цікаву і промовисту картину дало картографування у регіонах на південний схід і північний захід від Вісли римських амфор. Будучи тарою для транспортування олії та вин, вони з районів свого виробництва ніколи не вивозились в інші райони самі по собі. Можна вважати, що населення будь-якого району Європи, де знайдена амфорна тара, користувалось привезеним у ній продуктом. Масові знахідки амфорного матеріалу III—IV ст. на території Східної і Середньої Європи співвідносяться з межами поширення черняхівської культури. Їх немає, за одиничними виключеннями, на пам'ятках пшеворської культури в глибинних районах Польщі, ні на пам'ятках вельбарської культури Нижнього Повіслення, ні в київській культурі на північ від Десни. Крім того, найбільше знахідок амфор виявлено в районах, що межують з Північним Причорномор'ям та Подунав'ям. Саме в цих районах переважало населення пізніх скіфів, сарматів та фракійців, що входило до складу різноетнічних груп черняхівської культури. Від них готи та інші германські, а також слов'янські племінні групи перейняли багато здобутків провінційно-римської культури та побутових звичок. Їх і слід вважати основними носіями провінційно-римських культурних надбань в межах черняхівської культури. Що стосується готів, то, вони, незалежно від того чи досягли кількісної переваги над разом взятими іншими етнічними групами, чи ні, створили і очолили нові племінні союзи, довівши їх в часи Германаріха до напівдержавного стану. При далеко посунутій інтеграції це сприяло культурному росту не тільки прийшлих гутонів, чи їх верхівки, а й усіх етнічних груп цього краю.

Сьогодні відкриті і досліджені археологічні пам'ятки дозволяють досить ґрунтовно простежити їх шлях з Нижнього Повіслення до Чорного та Азовського морів. Він позначений значною кількістю поселень та могильників вельбарської культури, які достатньо виразно показують з чим готи прийшли у Північне Причорномор'я і ким вони там стали.

Ф. Бірбрауер простежив процеси семисотлітнього переходу готів через територію України та Румунії до Італії та Іспанії [1995, с. 32—51]. Він поділив їх на певні хронологічні етапи та географічні зони, що дозволяє простежити зміни в їх етнокультурному складі. Вони позначені також поділом готів на ґрейтунгів (остготів) та ґасдінгів (вестготів). Це був не тільки те-

Рис. 19. Житло з піччю-кам'янкою № 22 на поселенні черняхівської культури в Теремцях на Середньому Дністрі.

риторіальний поділ. Східні і західні готські об'єднання відрізнялись і за складом включених в них різних етнічних груп залежного населення.

У світлі археологічних матеріалів в першу зону розселення гутонів, крім Мазовії і Підлясся, входила і Західна Волинь, яка у другій половині II ст. н. е. вже була зайнята поселеннями вельбарської культури [Бірбрауер, 1995, с. 32—51]. Період формування цієї зони вкладається в фази B2-C1 [Баран, Гороховский, Магомедов, 1990, с. 47]. На Волині це підтверджують матеріали понад двадцяти досліджених пам'яток, на яких поряд з ранньою ліпною вельбарською керамікою виявлені фібули II і V груп Альмгрена, односкладові кістяні гребені, деякі металеві деталі поясних наборів [Баран, Гороховский, Магомедов, 1990, с. 49]. В цей же час припиняють своє існування пам'ятки зубрицької культури, що належали субстратному населенню.

І за часом, і за характером тих процесів, які мали місце в Мазовії і Підляссі, Волинь має деякі відмінності. В першу чергу, вона відрізняється тим, що попереднє субстратне населення слов'ян-венедів, представлене тут зубрицькими пам'ятками, повністю відходить у Верхнє Подністров'я та Західне Побужжя. Д. Н. Козак звернув увагу, що у той час, коли на Волині з'являються пам'ятки вельбарської культури, збільшуються площі поселень зубрицької культури на Верхньому Дністрі, що вказувало б на прихід сюди переселенців із Волині [Козак, 1993, с. 25]. У Мазовії та Підляссі не відбулося повного витіснення готами носіїв пшеворської культури. Там пришельці вживаються із субстратним населенням. Більше того, вони втягують якусь частину пшеворців у переселенські процеси на південний схід, що засвідчено появою на території України, крім вельбарських також пшеворських матеріалів, а на черняхівських могильниках навіть окремих поховань, що зберігають всі характерні риси пшеворської культури. Волинь — це єдина область, звідки відійшло під натиском готів майже все попереднє населення і де готи до самого свого відходу зберегли свою вельбарську культуру. Це явище можна вважати виключенням із правил, притаманних для моделі розселення готів, яка у II—IV ст. більше не повторилася. Дальше поширення вельбарської культури на південний

схід відбувається за моделлю, започаткованою вторгненням готів в межі пшеворської культури, коли пришельці підпорядковують собі місцеві племена у зайнятих ними областях. Археологічні джерела дозволяють вважати, що готи після завершення заселення першої зони, куди входила і Волинь, припинили на деякий час своє розселення на південь. Очевидно, їм потрібен був час на освоєння зайнятих районів, перегрупування та зміцнення військових загонів. Вельбарські пам'ятки у межиріччі Дніпра і Південного Бугу, тобто у другій зоні, куди, за Ф. Бірбрауером, відносяться усі південні лісостепові і степові області України, з'являються не раніше другої половини III ст. Між Дніпром і верхів'ями Південного Бугу вони ще зберігають виразні риси, притаманні цій культурі. На Волинь готи, судячи за найкраще розкопаніми могильниками у Брест-Трішині та Дитиничах, принесли обряд виключно трупоспалення та ліпний посуд. В міру дальшого їх поширення на південь, а також в широтних напрямках ці риси уже так чітко не простежуються. Вони губляться в чужому вельбарцям культурному середовищі. Разом з тим, певна кількість поселень і могильників (Велика Слобода, Косанове, Денчень та ін.) за характером жител, похоронного обряду, ліпного посуду та інших предметів побуту і прикрас не викликає сумніву у своїй спорідненості з вельбарськими пам'ятками першої зони. Поруч з ними в цих же регіонах існують чисельні синхронні пам'ятки з іншими рисами, де фіксуються лише окремі вельбарські елементи поруч з масовими елементами більш ранніх місцевих культур, представленими місцевими типами жител, похоронним обрядом, ліпною керамікою та деякими характерними предметами побуту. На відміну від волинського регіону у другій зоні спостерігається більше розмаїття типів жител, їх інтер'єру, поховальних комплексів (багатокамерні кам'яні житла, чотирикутні напівземлянки з печами-кам'янками, біритуальність, могильні ями з підбоями, катакомбами та заплечиками, деформовані черепи, скорчені кістяки) (рис. 19). Все це, а також наявність у другій половині III—IV ст. великої кількості гончарного посуду провінціально-римських зразків змінює культурне обличчя археологічних пам'яток.

В результаті могильники у Вельборку, Брест-Трішині, Дитиничах, з одного боку, та із Черняхова, Чернелів-Руського, Біленького, Будештського з другого, настільки різні, що прийняті за першими із них різні назви культур виглядають вповні логічними. Тим більше, що могильник в Дитиничах та інші пам'ятки Волині використовувалися у III—IV ст., як і черняхівські. Ці культури дійсно з відмінними рисами, не дивлячись на їх синхронність протягом всієї другої чверті I тис. н. е., а звідси у значній мірі і з різним складом населення. Об'єднує ці зони лише наявність вельбарських елементів на змішаних пам'ятках.

Треба мати на увазі, що значна частина субстратного населення Північного Причорномор'я і Подунав'я ще до появи готів знаходилась в тісних економічних контактах та культурних зв'язках з римськими провінціями. Впливи античної культури на населення Подніпров'я і Подністров'я, зокрема, у південній частині української території фіксуються з часу появи грецьких причорноморських міст та римських провінцій на Дунаї.

Таким чином, у другій зоні розселення готів на них впливають два фактори: етнічно строкате місцеве середовище, що утворилося в результаті підкорення ними субстратного населення, і провінційно-римські впливи, які в цей час посилюються. Останні, зокрема, у значній мірі нівелюють відмінності в матеріальній культурі різних за своїм походженням етнічних груп.

Ці фактори, на наш погляд, фіксуються як писемними, так й археологічними джерелами.

В перших вони проявляються фактом участі в готських («скіфських») війнах з Римом різних етнічних груп, що виступали у складі готських загонів, у других — в існуванні поряд з пам'ятками, що зберігають виразні вельбарські риси (Косанове, Денчень, Велика Слобода, Снітинка, Сухостав та ін.) таких могильників як Біленьке, де усі поховання з характерним черняхівським інвентарем, являють собою трупопокладення в підбоях та катакомбах, що характерно для сарматів та черняхівські поселення на Верхньому та Середньому Дністрі (Черепин, Бовшів II, Куропатники, Теремці), а також на Лівобережжі Дніпра (Хлопків, Боромля II, Рідний Край та ін.), типологічна близькість яких до ранньосередньовічних слов'янських пам'яток не викликає сумніву.

Крім того, відомі змішані могильники (Денчень), де певні групи поховань характеризуються вельбарськими, сарматськими та фракійськими рисами [Рафалович, 1986, с. 15].

Поки що на могильниках черняхівської культури за окремими виключеннями (Велика Бугаївка) не виявлені поховання, які можна було зв'язати зі слов'янами, хоча такі поселення є, про що йшла мова вище. Як відомо, усі слов'янські ранньосередньовічні могильники складаються з трупоспалень. Трупоспаленнями представлені і всі ранні могильники вельбарської культури на Волині. На широко розкопаних вельбарських могильниках на Волині (Брест-Тришин, Дитиничі) не має трупопокладень. Тому на змішаних черняхівських могильниках в групах трупоспалень, що супроводжуються гончарним посудом, який міг належати представникам будь-якої етнічної групи, поряд з готськими, можуть бути й слов'янські поховання, виділити які неможливо. За даними Йордана, підкорені Германаріхом венеди, яких він згадує після герулів, за логікою речей повинні знаходитися в межах черняхівської культури, скоріше за все, у другій зоні, як і їх поселення. Крім того, готи Вінітарія розгромили слов'янських антів, які, за Йорданом, також були виокремленою частиною венедів [Свод древнейших письменных, 1994, с. 113—115].

Це дозволяє зробити висновки про те, що у другій зоні не тільки міняється етнокультурна ситуація порівняно з першою зоною, але фактично під управлінням готських вождів утворюється новий «суперетнос», як його визначає Л. М. Гумільов [1994, с. 112—113, 193, 214], що складається з готів і декількох інших етнічних груп, в тому числі слов'ян. Він характеризується доволі високою на той час матеріальною культурою, розквіт якої багато в чому був обумовлений провінційно-римськими впливами. Останні в значній мірі нівелювали місцеві племінні відмінності. Носіями античних культурних досягнень, в першу чергу, було те строкате різноетнічне населення, яке жило в причорноморській зоні і Подунав'ї ще до приходу готів. Позитивна роль готів полягає в тому, що вони, представляючи верхні шари суспільства, були готові і створили такі соціально-політичні структури, які стимулювали його економічний і культурний розвиток.

На відміну від Ю. В. Кухаренка [1980, с. 75—76], ми не схильні розглядати черняхівські старожитності лише як прямий подальший поетапний розвиток вельбарської культури, яка в процесі готського розселення збільшувала свою територію і міняла «одежу». Як писемні, так й археологічні джерела, що досліджуються на сучасному рівні, дозволяють зробити висновок, що черняхівська культура — це нове етнокультурне утворення в умовах провінційно-римської периферії, яке склалося внаслідок інтегруючих процесів, що були обумовлені появою готів у «Скіфії» та утворенням напівдержавних структур (особливо в часи Германаріха). Ці процеси охопили різноетнічні субстратні й прийшли племена відомі за писемними джерелами.

Після гунського розгрому готи та іраномовне населення, зокрема, алани в більшості залишають обжиту ними територію. Їх місце у степах займають тюркські кочові племена. В лісостепових та південних регіонах лісової зони, починаючи з V ст., утворюються ранньосередньовічні культури, які формувалися слов'янами, в тому числі у значній або переважній мірі тими, які раніше входили у склад населення черняхівської культури.

Яскравим прикладом цьому є досліджені нами останнім часом слов'янські поселення черняхівської культури на Гнилій Липі, яким присвячена ця праця.

Вони за топографічними ознаками та плануванням поселень, характером жител та господарських ям, які в кількісному відношенні набагато перебивають житлові об'єкти, а також ліпної кераміки та інших знахідок, типових для черняхівських пам'яток, повністю вписуються у верхньодністровський варіант черняхівської культури. Що стосується гончарного посуду, то за різноманітністю форм (горщики, миски, глечики, кухлики, кубки, навіть поодинокі вазы з трьома ручками), складом формовочної маси, орнаментациєю, він нічим не відрізняється від аналогічного посуду в усіх інших регіонах поширення черняхівської культури. Це, а також наявність у цьому регіоні гончарних майстерень з горнами (Свірж, Неслухів, Ріпнів II) ставить під сумнів спроби віддати все виробництво гончарного посуду готам і на цій основі подвоїти, а то і потроїти кількість готських поселень і могильників в складі черняхівської

культури. Вся ця гончарна кераміка, виготовлена вихідцями із римських провінцій за провінційно-римськими зразками при відсутності ліпного посуду або специфічних рис житлобудівництва та похоронного обряду, нівелює етнографічні особливості черняхівських пам'яток. Вона не може бути поставлена в основу визначень кількісних співвідношень різних етнічних груп краю, у нашому випадку — другої зони, зайнятої пам'ятками черняхівської культури. Гончарним посудом користувалися всі етнічні групи черняхівської культури. Не можуть себе виправдати і пошуки одиничних ліпних вельбарських форм, що смутно нагадують загалом рідкісні вишукані художні форми столового або презентаційного гончарного посуду, тим більше, що вельбарське населення Волині користувалося переважно ліпним посудом. Масовий гончарний черняхівський посуд, а це — кухонні опуклобокi горщики різної величини без ручок та інших рельєфних додатків, що в кількісному відношенні переважають, за формою ближчі до ліпних горщиків, що визначають слов'янську належність верхньодністровських поселень. На нашу думку, більш логічно ті черняхівські пам'ятки, культурна належність яких визначається лише гончарною керамікою при відсутності ліпної, а також будь-яких інших етнографічних елементів, характерних як для субстратних, так і прийшлих етнічних груп, вважати етнічно не визначальними. В цьому випадку менше ризику помилкових оцінок етнокультурних процесів при переході від археологічних до історичних реконструкцій.

В останні десятиліття виникла ще одна проблема, яка вимагає обговорення. Маємо на увазі неоправдані, на нашу думку, тенденції виокремлювати поселення черняхівської культури на її північно-східних окраїнах, зокрема, у Дніпровському Лівобережжі, і приписувати їх київській культурі. В одній із нових монографічних праць з таких поселень створений навіть так званий «сейминсько-донецький варіант» київської культури [Обломский, 2003, с. 32—40]. Ми піднімаємо це питання ще й тому, що згадані поселення як дві краплі води схожі із синхронними черняхівськими поселеннями Верхнього Подністров'я, дослідження і виділення яких започатковане нами ще півстоліття тому [Баран, 1981, с. 85—98], зокрема, поселеннями на Гнилій Липі, що є предметом сьогоденного дослідження. Їх культурно-хронологічна єдність, не дивлячись на віддаленість зайнятих ними регіонів проявляється в подавляючій більшості характерних рис. Це і близькість екологічної ніші, топографія і планування поселень, кількісне співвідношення житлових і господарських споруд, їх форми і розміри, способи зведення стін, опалювальні пристрої, характер речового інвентаря, зокрема, обов'язкова присутність округлобокого ліпного і гончарного посуду, їх кількісне співвідношення, наявність ліпних конічних кухликів (мисок) з піддонами, присутність значної кількості фібул на поселеннях, при цьому однакових типів, наприклад, VII групи Альмгрена, характерних для Верхнього Подністров'я, конічних пряслиць із вигнутою верхньою плоскістю та багатьох інших елементів, притаманних верхньодністровській групі черняхівських пам'яток.

Проведене порівняльне вивчення пам'яток так званого «сейминсько-донецького» варіанту і сусідніх пам'яток київської культури, зокрема, деснянської групи, показало їх виразну культурну відмінність [Любичев, 2003, с. 71—81]. Вона простежується і в типах жител (чітка прямокутність жител на київських поселеннях, перевага зрубних стін, наявність центрального стовпа), і в речових комплексах, зокрема, кераміці [Терпиловский, Абашина, 1992]. Усі керамічні комплекси на поселеннях київської культури представлені ліпним посудом. Гончарна сіроглиняна кераміка тут зустрічається лише на окремих пам'ятках і лише в одиничних екземплярах. При цьому ніхто із дослідників обох культур (черняхівської і київської) не сумнівався і не сумнівається сьогодні, що це, як і одиничні підв'язні фібули — черняхівські імпорти. В складі ліпного посуду київської культури переважають ребристі форми, відомі циліндро-конічні, повністю відсутні конічні кухлики (миски) з кільцевим піддоном, конічні пряслиця. Пряслиця київської культури — плоскі з характерним широким отвором.

Що до наявності на черняхівських поселеннях типу Букреївки 2, Боромлі 2, Рідного Краю 3, що межують з районами поширення пам'яток київської культури, а в пограничній смузі нерідко виступають міжпромідно, окремих біконічних посудин або одиничних плоских дисків київської традиції, то — це звичайне, природне явище, характерне для сусідніх

синхронних, тим більше етнічно споріднених груп. Окремі екземпляри черняхівських імпортованих (одиночні гончарні посудини, фібули та деякі інші предмети побуту і знаряддя праці) знайдені на поселеннях київської культури Верхнього Подніпров'я і Подесення [Терпиловський, Абашина, 1992]. Все це і вирішує культурну належність і взаємовпливи цих двох окремих слов'янських племінних груп субстратного київського та прийшлого з Верхнього Подніпров'я черняхівського населення [Баран В., Баран Я., 2002, с. 78—83].

Так розглядав ці групи пам'яток один із перших їх дослідників — Е. О. Симонович, так вони розглядаються рядом дослідників черняхівської культури і сьогодні [Симонович, 1983, с. 91—102; 1984, с. 73—81; 1986, с. 183—193; 1990; Некрасова, 1990, с. 150, 151].

У спеціально присвяченій їхньому порівняльному вивченню статті М. В. Любичев [Любичев, 2003, с. 71—81], врахувавши усі можливі хронологічні індикатори та етнографічні ознаки пам'яток типу Букреївки 2, приєднався до єдиного можливого висновку про привнесення у III ст. на Лівобережжя Дніпра і, зокрема, в межириччя Сейму і Сіверського Дінця, черняхівських пам'яток верхньодністровськими слов'янськими переселенцями [Любичев, 2003, с. 79]. Лише друга хвиля поширення на Лівобережжі черняхівських пам'яток з вельбарськими та причорноморськими елементами, що припадає на IV ст., зокрема, на період правління Германаріха, була привнесена готами та інтегрованими з ними групами скіфо-сарматів. Досить близьких до цих поглядів на етнокультурну ситуацію на Дніпровському Лівобережжі у другій чверті I тис. н. е., хоч і з певними нюансами, дотримуються Б. В. Магомедов, О. В. Петраускас, Р. Г. Шишкін [Магомедов, 2001, с. 124—128; Петраускас, Шишкін, 1999].

Прихильниками належності сейминсько-донецької групи та аналогічних їм пам'яток Дніпровського Лівобережжя до київської культури зроблені спроби знайти їм місцеві прототипи. Такими вони вважають пам'ятки типу Шишино 5 — Шмирьово. Керамічний комплекс цього типу пам'яток представлений А. М. Обломським у монографії «Днепровское Лесостепное Левобережье в поздне римское и гуннское время» [Обломский, 2003, рис. 17]. Вся кераміка на цьому рисунку, за виключенням одного горщика (№ 13) з поселення Шишино 5. Якщо судити за цим рисунком, то складається враження, що зображений на ньому посуд належить двом, в тому числі хронологічно, різним комплексам, можливо, механічно змішаним на цьому поселенні. Під №№ 10—12, 14—19 стоять ранні ребристі форми мископодібних посудин, аналогічних посуду деснянського варіанту київської культури, під №№ 1—9, 20—27 — ліпні округлободі горщики, аналогічні посуду верхньодністровської групи черняхівських пам'яток. Вони разом із гончарною сіроглиняною черняхівською керамікою, яка завжди їх супроводжує як на Дністрі, так і на Лівобережжі Дніпра, не тільки аналогічні кераміці Букреївки 2 та інших пам'яток цього типу, але й синхронні їй. Все це суперечить спробам поставити їх в підоснову Лівобережних пам'яток цієї групи.

Походження і культурна належність цих двох груп ліпного посуду із Шишино 5 різні, як і різні регіони їх масового поширення. Ми переконані, що А. М. Обломський ближчий до реальності тоді, коли, аналізуючи появу на Дніпровському Лівобережжі та в басейні Сіверського Дінця так званих печей-камінів, що вирізались в материкових стінках напівземлянок і походження яких однозначно веде до пам'яток зубрицької групи [Козак, 1992, с. 77—79], приєднується до вивіреної концепції про участь у формуванні пам'яток типу Букреївки 2 населення з Прикарпаття [Обломский, 2003, с. 54]. Це доказує і аналогічність їх керамічних комплексів та інших елементів культури, про що говорилося вище.

Причиною переселення було вторгнення чужих племен. Під тиском готів, які в кінці II—III ст. рушили з Нижнього Повіслення на південний схід, із Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя частина слов'янського населення переселяється не тільки у Дніпровське Лівобережжя, де воно осідає поруч з етнічно спорідненим місцевим населенням київської культури. Ще якісь інші групи слов'ян у III ст. з'являються в пониззі Дністра і Дунаю на межі з Буджацьким степом, де вони представлені пам'ятками типу Етулії [Щербакова, 1987, с. 42—58; Гудкова, 1987, с. 8—13, 1999], а також у східних районах Словаччини у вигляді прешівського та Моравії — злехівського типів [Budinský-Krička, 1961; Tejral, 1989, s. 77—86]. Можна вважати, що усі ці міграційні процеси викликані одними і тими ж причинами і відбувались при-

близно в один і той же час. Поява венедів у Подунав'ї, що контролювалася римлянами не залишилась непоміченою. Вони зафіксовані у Певтингерових таблицях поруч з сарматами, гепідами, даками та іншими племенами, що у другій чверті I тис. н. е. жили у цих районах [Свод древнейших письменных известий, 1991, с. 63—80]. Крім того, про це може свідчити і такий відомий факт: римський імператор Волуз'ян (251—253 рр.) серед інших титулів носив титул і венедського переможця.

Слов'янська належність усіх цих груп пам'яток встановлена їх типологічною близькістю до слов'янських ранньосередньовічних старожитностей Південно-Східної та Середньої Європи, представлених празько-корчацькою, пеньківською та колочинською культурами.

На завершення варто відзначити, що питання про те, до яких археологічних культур першої половини I тис. н. е. віднесуть сьогодні розглянуті нами пам'ятки і до яких культур вони будуть віднесені в процесі дальшого їх вивчення, які групи сьогоденішніх археологів-славістів виявляться правими, представляє чисто науковий інтерес.

Найважливішим слід вважати сам факт виявлення і виділення ранньослов'янських старожитностей, що виявилось дуже нелегкою справою. Він незаперечно свідчить, що давні слов'яни поруч з іншими народами взяли участь в тих історичних процесах європейського континенту, які в результаті заклали основи ранньосередньовічної європейської цивілізації.

ОПИС ОБ'ЄКТІВ НА ЧЕРНЯХІВСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ БАСЕЙНУ ГНИЛОЇ ЛИПИ

БОВШІВ П

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ. Поселення черняхівської культури біля Бовшова (Бовшів П) було виявлене В. Д. Бараном в 1961 р. та досліджувалося протягом 3 років [Баран, 1962; 1963; 1964].

ТОПОГРАФІЯ. Поселення Бовшів П знаходиться в 3 км на захід від с. Бовшова та біля 2 км на північний схід від залізничної станції «Бурштин» в урочищі «Сулива». Між станцією і поселенням проходить шосе Львів — Івано-Франківськ. Поселення площею понад 3 га розташоване на підвищенні, що піднімається над заплавою правого берега Гнилої Липи — лівої притоки Дністра (табл. 1, III).

ДОСЛІДЖЕНА ПЛОЩА. Усі ділянки, досліджені протягом 1962—1964 років, загальною площею 2700 м², складають один розкоп і зв'язані єдиною нумерацією квадратів.

СТРАТИГРАФІЯ. Верхній шар ґрунту — чорнозем, який місцями на глибині 0,40—0,50 м, а в більшості на глибині 0,60 м змінюється перехідним шаром товщиною від 0,20 до 0,30 м, нижче починається суглинковий материк. Культурний шар залягає на глибині 0,20—0,70, місцями — 0,90 м від поверхні; знахідки зустрічаються і в зораному шарі, і на поверхні. Насиченість культурного шару, порівняно, невелика, в основному матеріал виступає над спорудами або поблизу них.

ОПИС ОБ'ЄКТІВ

ЖИТЛО № 1 (1962) (табл. 2, I) розташоване у квадратах ІІ 11—12. Його контури простежено на глибині 0,50—0,60 м від сучасної поверхні на тлі перехідного шару. Житло являє собою неглибоку напівземлянку чотирикутної форми з заокругленими кутами, орієнтованими приблизно за сторонами світу. Його розміри 3,00 × 3,34, глибина 0,65 м від сучасної поверхні. Під північною стінкою житла розчищено залишки вогнища у вигляді попелу і вугликів, які залягали на злегка обпаленій материковій глині, що являла собою, очевидно, черінь.

Житло було заповнене гумусом, сильно насиченим попелом, у зв'язку з чим він мав сірий колір. На дні житла виявлено незначну кількість фрагментів ліпної і гончарної кераміки. Серед керамічного матеріалу можна виділити уламки ліпних і гончарних горщиків, а також гончарних мисок.

ЖИТЛО № 5 (1963) виявлене в квадратах Ж 14—15. Воно являє собою землянку овальної форми, заглиблену в ґрунт на 2,07 м від сучасної поверхні. Стінки донизу звужувались, майже плавно переходили в материкову долівку. Розміри житла 2,80 × 3,96 м. В північній частині землянки розчищено залишки вогнища у вигляді досить зруйнованих частин череня, що залягав на долівці. На черені і біля нього був прошарок попелу і вугликів.

В західній частині житло було перерізано частково ямою Б, заглибленою в ґрунт на 1,73 м від сучасної поверхні. Керамічний комплекс ями не залишає ніяких сумнів про її належність до черняхівської культури, проте вона дещо пізніша, ніж житло, на що вказують стратиграфічні дані.

В східній частині житло № 5 перерізало якусь більш ранню черняхівську споруду, яка заходить за край розкопу.

В гумусному заповненні житла, яке в зв'язку з насиченістю попелом мало сіруватий колір, виявлено 22 уламки ліпної і 6 уламків гончарної кераміки.

Ліпна кераміка представлена опуклобокими горщиками з легко відігнутими назовні вінцями і плоскими денцями (табл. 2, II, 1). Серед гончарної кераміки є частини миски, виготовленої з відмученої глини та двох горщиків із значними домішками піску в тісті (табл. 2, II, 2—4).

ЖИТЛО № 9 (1963) розташоване в квадратах ЦЧ 15—16. Воно являє собою землянку, виразні контури якої простежено на глибині 0,60—0,70 м від сучасної поверхні. Форма житла овальна, стінки вирізані в материку не рівні, звужені донизу, долівка рівна. Його розміри 3,40 × 3,70, глибина 1,98 м від сучасної поверхні. В західній частині житла під стінкою було вирізане в материку підвищення — лежанка шириною 1,05, довжиною 3,60 м, яка піднімалася над рівнем долівки на 0,15—0,22 м. В південній частині житла розчищено два менші виступи-східки. Нижня східка прилягала до лежанки. Її висота 0,55 від рівня лежанки, висота верхньої — 0,20 м. В північній частині житла розчищено залишки зруйнованого вогнища у вигляді череня, підмазаного глиною з включенням каменя. Розміри збереженої частини череня 0,40 × 0,40 м.

В південно-західній частині землянка була перекрита частково глиняною обмазкою, обпаленою до коричневого кольору. На кусках обмазки простежувалися, з одного боку, переважно з нижнього, відбитки жердин діаметром від 1,5 до 3 см, верхній бік, як правило, був зрівняний. Обмазка залягала на глибині 0,42—0,68 м від сучасної поверхні. В ній по західному краю були включення каменів. Довжина шару обмазки — 1,70, ширина 0,40—0,80 м. Можна вважати, що виявлений шар обмазки являв собою залишки перекриття житла. Житло було заповнене гумусом з включенням саджистих прошарків, вугликів і кусків обпаленої глини. В ньому знайдено 15 фрагментів ліпної кераміки, які належать кухонним товстостінним горщикам, частину вінця конічного кухлика (табл. 2, III, 5), 9 уламків гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини та 5 уламків товстостінних гончарних горщиків, в тісті яких є значні домішки крупнозернистого піску. Крім того, на глибині 1,07 м від сучасної поверхні був виявлений кістяний гребінь з дугастою спинкою (табл. 2, III, 6). Із заповнення житла походить також залізна шпора (табл. 2, III, 7).

ЖИТЛО № 10 (1963) (табл. 2, IV) знаходилось в квадратах ТФ 4—5. Його виразні контури простежено на глибині 0,20—0,30 м на тлі перехідного шару. Житло являє собою землянку. Воно має овальну форму близьку до чотирикутної, легко звужені донизу стінки і досить рівну, міцно утоптану долівку. Під стінками житла, крім його північної частини, розчищено вирізаний в материку виступ — прилавок, що піднімається на 0,44—0,60 м над рівнем долівки. Його ширина 0,30—0,50 м. На північному борту житла розчищено залишки вогнища з підмазаним глиною черенем, частина якого разом з краєм житла обвалилася на прилавок. Форма вогнища овальна. Його розміри 0,52 × 1,10 м. Товщина череня в окремих місцях доходила до 8 см. Житло було заповнене темним гумусом з включенням вугликів та прошарку попелу.

При розчистці житла виявлено дві ліпні невеликі миски, одна з яких має дірковане дно (табл. 2, V, 10), мініатюрний ліпний глечик з ручкою (табл. 2, V, 9), а також одну гончарну миску, виготовлену з відмученої глини (табл. 2, V, 12) та прясло (табл. 2, V, 13). Крім того, в заповненні житла знайдено 42 фрагменти ліпних горщиків і 2 фрагменти вінця конічних кухликів, 15 уламків гончарних посудин з відмученої глини, переважно мисок, 2 уламки горщиків, виготовлених з глини з домішками піску.

ЖИТЛО № 13 (1963) відкрите в квадратах АБ 12—14. Воно являло собою велику землянку овальної форми з розхиленими в окремих місцях випуклими стінками. Слід зазначити, що стінки ями житла сильно зруйновані, отже важко встановити їх первісний вигляд. Долівка

житла рівна, але, оскільки землянка розташована на схилі, в ній протічна вода вирила ями. Розміри житла 4,00 × 5,15, глибина 1,60—1,85 м від сучасної поверхні.

В південно-східній частині житла відкрито підвальну яму, споруджену в долівці. Форма її овальна, стінки донизу звужені. Розміри ями 0,80—1,05, глибина 0,35 м від рівня долівки. Яма, очевидно, мала господарський характер.

В південно-західній частині на глибині 0,8—1,08 м від сучасної поверхні споруда була перекрита аморфним шаром обпаленої глиняної обмазки. Слідів дерев'яної конструкції на кусках обмазки не простежено. В усякому разі, можна припустити, що шар глиняної обмазки являє собою залишки, які відносяться до житла.

На борту східної частини житла було вогнище з черенем, підмазаним глиною. Воно частково обвалилося на долівку, де розчищено куски череня. Форма вогнища неправильна, розміри збереженої частини череня 0,60 × 0,60 м. Ніякого матеріалу на вогнищі не знайдено.

Землянка була заповнена гумусом, в якому сірвата земля насичена попелом чергується з шарами темної збитої землі та землі буроватого кольору, перемішаної з глиною та кусками обмазки. Місцями зустрічалися куски обугленого дерева, очевидно, залишки покриття. В житлі виявлено 21 уламок ліпного і 31 — гончарного посуду, виготовленого з відмученої глини, 7 уламків гончарних посудин, в тісті яких є незначні домішки просіяного піску і 53 фрагменти гончарних посудин із значними домішками крупнозернистого піску в тісті. Зразки кераміки представлені на табл. 3, I. Окрім того, знайдено фрагмент амфори.

ЖИТЛО № 14 (1964) (табл. 3, II) відкрито у квадратах ЄЖ 25—26. Його контури простежено у перехідному шарі на горизонті 0,60 м від сучасної поверхні. На цьому ж горизонті в межах житла зустрічалися уламки ліпного і гончарного посуду. Житло являє собою напівземлянку чотирикутної форми, орієнтовану кутами за сторонами світу. Її розміри 3,85 × 2,65, глибина 0,88 м від сучасної поверхні. Стінки легко звужені донизу, долівка рівна і сильно утоптана. Західна стінка житла не рівна, а дещо вигнута посередині назовні. В долівці напівземлянки розчищено п'ять ям від стовпів. Дві із них розташовані в північному і в західному кутах житла, дві приблизно по середині коротших стінок, одна навпроти другої, і одна по середині південно-західної стінки. Діаметр ям від стовпів 0,20—0,30, глибина 0,15—0,38 м.

У східному куті півземлянки відкрито підвальну яму, яка частково знаходиться у долівці житла, а частково виходить за його межі. Її форма близька до округлої, стінки легко звужені донизу і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,25, глибина 1,24 м від сучасної поверхні.

Приблизно в центрі житла розчищено два вогнища, на черенях яких знаходився попіл, куски глиняної обмазки і уламки посуду. Вогнища овальної форми, розмірами 0,45—0,50 віддалені від себе на 0,3 м.

Житло і підвальна яма були заповнені сірою, сильно насиченою попелом, землею з вкрапленнями вугликів, дрібних кусків глиняної обмазки, переважно дрібних кісток тварин і уламків ліпного і гончарного посуду.

У житлі виявлено 56 уламків посуду, з них — 48 ліпних і 8 гончарних.

Група ліпної кераміки представлена виключно уламками горщиків з легко відігнутими назовні, інколи дещо потовщеними невисокими вінцями, пологими плечиками, дещо випуклими бочками та плоскими денцями. В тісті посуду значні домішки шамоту (табл. 3, III, 6, 7).

Гончарна кераміка представлена уламками посудин, виготовлених з відмученої глини з гладкою поверхнею, прикрашеною в двох випадках орнаментом у вигляді горизонтальних пролощених смуг та посудин, в тісті яких є незначні домішки піску.

У заповненні житла виявлено також частину залізного ножа з прямою спинкою та довгим держаклом, до якого прикипів кусочок дерев'яної рукоятки. Вістря від черенка відокремлене двома уступцями (табл. 3, III, 9).

Над житлом на глибині 0,35 м від поверхні знайдено частину спинки бронзової фібули. Вона досить деформована, очевидно від перебування у вогні (табл. 3, III, 8).

ЖИТЛО № 15 (1964) (табл. 3, IV) відкрито у квадратах ЄЗ 30—32. Чіткі контури житла, що являє собою напівземлянку простежено лише на горизонті 0,70 м від сучасної поверхні.

Це була пляма сірого кольору з крапленням дрібних кусків глиняної обмазки, кісток тварин, вугликів, фрагментів кераміки, яка помітно відрізнялася на тлі перехідного шару. Вздовж північної стінки напівземлянки розчищено шар глиняної обмазки, яка частково залягала на борту житла, а частково в його заповненні. Глибина залягання обмазки від рівня сучасної поверхні 0,32—0,90 м. Куски обмазки обпалені до червоного кольору. З одного боку куски обмазки мали плоску, інколи заглажену поверхню, з другого простежувалися відбитки дерев'яних жердин діаметром 1,5—2 см. Довжина шару обмазки 3,50, ширина 0,20—1,2 м, товщина 8—20 см.

Напівземлянка мала чотирикутну форму і була орієнтована кутами за сторонами світу. Розміри житла 3,50 × 4,80, глибина 1,22 м від сучасної поверхні. Стінки, вирізані у перехідному шарі, ледве помітно звужені до низу, долівка рівна, сильно утоптана і підмазана глиною. Вона залягає уже на материку. У долівці напівземлянки виявлено п'ять ям від стовпів. Чотири із них розташовані по кутах житла, а п'ята знаходилась приблизно в центрі житла. Діаметр цих ям 0,18—0,30, глибина 0,08—0,40 м від рівня долівки.

Слідів вогнища або печі у напівземлянці не простежено.

Житло було заповнене землею, насиченою попелом, від чого заповнення отримало сіруватий колір. В заповненні знаходилось багато кісток тварин, куски обпаленої глиняної обмазки, уламки ліпної і гончарної кераміки (табл. 3, *V*, 10—13). У житлі знайдено також залізний різець від токарного верстата (табл. 3, *V*, 16), залізний топірець з обламаним обушком (табл. 3, *V*, 17), частину вістря ножа (табл. 3, *V*, 14), частину глиняного конічного пряслиця (табл. 3, *V*, 15).

У східному куті напівземлянки відкрито підвальну яму А, яка виходила дещо за борти житла. Її форма близька до округлої, стінки посередині випуклі, донизу сходять на конус і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,50, глибина 1,12 м від рівня долівки. В її заповненні траплялися куски каміння і глиняної обмазки, уламки ліпних і гончарних посудин. Ще одну підвальну яму Б відкрито приблизно по середині північно-західної стінки напівземлянки. Вона також дещо заходила в згадану стінку. Вона мала майже округлу форму і легко звужені до низу стінки і рівне дно. Перехід від стінок до дна ями досить плавний. Діаметр ями 1,30, глибина 0,46 м від рівня долівки.

Заповнення ями, як і в попередньому випадку, було більш темне, ніж заповнення житла. У ямі виявлено всього два невеликі уламки ліпних горщиків.

Керамічний комплекс житла складають уламки ліпних і гончарних посудин. Із виявлених в заповненні і на долівці житла 213 уламків кераміки 123 фрагменти належать ліпним горщикам, а 90 — гончарним посудинам.

Ліпний посуд має в тісті значні домішки шамоту. Поверхня нерівна, горбкувата, обпал переважно слабкий. За формою вони не відрізняються від горщиків, виявлених у житлі № 14 та спорудах, що досліджувалися в попередні роки.

Гончарна кераміка складається з уламків посудин із гладкою лискованою поверхнею, виготовлених з відмученої глини та з шорсткою поверхнею, виготовлених із глини з незначними домішками дрібного піску та значними домішками крупнозернистого піску. Переважною формою гончарного посуду є миски в основному з ребристим переломом бочка, дещо в меншій кількості виступають горщики. Крім того, є частина невеликої піфосовидної посудини (табл. 3, *V*, 13). На посуді з шорсткою поверхнею відсутні будь-які сліди орнаментативної посудини. Посуд з відмученої глини інколи прикрашався гладкими валиками і лискованими перехресними лініями. Слід зазначити, що за складом тіста і формами кераміка, виявлена в підвальних ямах, не відрізняється від кераміки з житла.

ЖИТЛО № 18 (1964) (табл. 4, *Г*) відкрите в квадратах А—В 24—26. Це — чотирикутна напівземлянка глибиною 1,60 м від сучасної поверхні, орієнтована кутами за сторонами світу. Стінки вирізані в материковій глині, вертикальні, легко розхилені, долівка рівна і добре утоптана. Розміри житла 4,20 × 4,40 м. Слідів ям від стовпів у житлі не виявлено. Напівземлянка була заповнена гумусом темного кольору, прорізаного в окремих місцях прошарками попелу. У заповненні зустрічалися уламки ліпної і гончарної кераміки, кістки тварин, куски обпале-

ної глиняної обмазки і каміння. На долівці житла знайдено бронзову фібулу з кнопкою на голівці (табл. 4, II, 1).

Керамічний матеріал житла № 18 складається із 169 уламків посуду. З них 112 уламків кераміки належать гончарним, а 57 уламків кераміки — ліпним посудинам.

Ліпна кераміка така ж, як і в попередніх житлах. В її тісті значні домішки шамоту, колір коричневий з ясним або темним відтінком, обпал в більшості посередній. Крім горщиків з горбкуватою поверхнею без будь-яких слідів орнаменту, ніяких інших форм у житлі не виявлено. Гончарна кераміка за складом тіста і технікою виготовлення ділиться на три підгрупи: посуд з відмученої глини із гладкою поверхнею, посуд з шорсткою поверхнею, в тісті якого є значні домішки піску і посуд з незначними домішками дрібного піску в керамічному тісті. Гончарний посуд першої підгрупи інколи орнаментований зигзагоподібними горизонтальними лініями або пружками, на уламках одної посудини другої підгрупи є фрагменти заглибленого орнаменту у вигляді багаторядної хвилі (табл. 4, II, 10). Основні форми гончарного посуду — це миски і горщики (табл. 4, II, 2—12). Крім того є уламки двох глечиків.

Східний кут напівземлянки № 18 перерізаний ямою черняхівського типу позначеною літерою «А». Яма має овальну форму і легко звужені вниз стінки. Її розміри 2,40 × 2,25, глибина 1,9 м від сучасної поверхні. На горизонті 0,40—0,70 м від сучасної поверхні заповнення ями прорізав аморфний шар обпаленої до коричневого кольору глиняної обмазки. В нижніх шарах заповнення ями обмазка виступала окремими невеликими скупченнями. З одного боку обмазка була згладжена, з протилежного боку на кусках обмазки простежувалися відбитки дерев'яних жердин діаметром 1,5—3 см. Можна припустити, що обмазка є залишком перекриття ями.

СПОРУДА № 3 (1962) (табл. 5, I) виявлена у 6,60 м на захід від житла № I у квадратах Д—Є 13—16. Вона складалася із конструктивно зв'язаних між собою двох великих ям (А і Б) та підвищеної західної частини, звідки був вхід до ям. Форма споруди в цілому неправильна, найбільші розміри — 4,60 × 5,80 м.

Яма А знаходилась в південній частині споруди. Форма її округла, стінки приблизно посередині випуклі, донизу сходять на конус і плавно переходять у дно. У південній стінці ями був материковий виступ, який піднімався над її дном на 0,40 м. Стінки ями підмазані глиною. Її діаметр 2,25, глибина 2,53 м від сучасної поверхні.

Яма Б розташована у східній частині споруди. Вона мала округлу форму і дещо випуклі стінки, які донизу звужувались і плавно переходили в дно. Її розміри 2,54 × 2,45, глибина 2,36 м від сучасної поверхні. Стінки ями як і в попередньому випадку були підмазані глиною і вигладжені.

Північно-західна частина споруди являє собою майданчик, з якого є вхід до ям А і Б. Її розміри 3,20 × 1,86, а найбільша глибина не перевищує 1,62 м від сучасної поверхні. Тут розчищено вирізану в материкку сходинку. Вона підносила над цією частиною споруди на 0,32—0,39 м. Під західною стінкою розчищене овальне, видовжене заглиблення розміром 0,50 × 1,10 та глибиною 0,30 м від рівня сходинки.

Споруда зверху була перекрита шаром глиняної обмазки, обпаленої до коричневого та навіть до червоного кольору, контури якої приблизно відповідали контурам споруди. В деяких місцях, зокрема в західній частині, шар обмазки виходив поза межі заглибленої частини споруди, хоч в основному вона залягала в її заповненні, не доходячи до краю. Обмазку товщиною 0,22 розчищено на глибині 0,36 м від сучасної поверхні. Пониження шару обмазки спостерігалось, зокрема, над ямами. Безпосередньо під шаром обмазки був темний саджистий прошарок товщиною 4—6 см, контури якого як в плані, так і в розрізі, співпадали з шаром обмазки.

На рівні цього прошарку над ямою Б на глибині 1,06—1,34 м розчищено дві обвуглені розколоті дубові плахи, які лежали в напрямку північ—південь і зверху були обмазані товстим шаром обпаленої глини. Довжина плах 1,00, ширина до 0,30, товщина 0,12—0,15 м. Відбитки округлого дерева простежено і на деяких фрагментах глиняної обмазки, проте товщиною вони значно уступають виявленим плахам, оскільки їх діаметр не перевищує 5 см. На

окремих кусках обмазки зустрічалися відбитки жердин діаметром 1—1,5 см. Залишки тонкої обвугленої жердини знайдено в гумусному заповненні споруди значно нижче від шару глиняної обмазки.

Під шаром глиняної обмазки і саджистим прошарком споруда була заповнена темним гумусом, насиченим у верхніх шарах кусками обпаленої глиняної обмазки і вугликами. У деяких місцях гумусне заповнення було прорізане глинистими прошарками та прошарками попелу.

В процесі розбирання шару глиняної обмазки та розчистки заповнення нижньої частини споруди зібрано порівняно незначну кількість ліпної і гончарної кераміки та кістки тварин. Ліпна кераміка, яка представлена уламками горщиків і одного кухлика, становить не менше 50 % всієї кількості посуду (табл. 5, II, 1). Гончарна кераміка складається з мисок, горщиків, піфосовидних посудин (табл. 5, II, 2, 3). Під обмазкою було виявлено також дві скляні намистини (табл. 5, II, 4, 5) та кістяний гребінь (табл. 5, II, 6).

Слідів вогнища або печі у споруді не виявлено. Виходячи з того, що вона являла собою декілька з'єднаних між собою ям, перекритих однією покрівлею, треба вважати, що споруда мала господарське призначення.

Шар глиняної обмазки з відбитками дерев'яного каркасу і залишки масивних обвуглених плах дають підставу припускати, що споруда була перекрита глиняною покрівлею, яка обвалилася лише після того, коли вона була заповнена землею.

СПОРУДА № 11 (1963) знаходиться в квадратах Щ—Я 12—14. Вона складається із трьох ям, одна із яких має овальну форму, а дві інші — неправильну. Стінки ям, вирізані в материк, випуклі і плавно переходять в дно. Розміри споруди 3,10 × 4,60, глибина 1,29—1,74 м від сучасної поверхні. Споруда була заповнена темним гумусом з прошарками глини, зокрема, в нижній частині заповнення. Слідів печі або вогнища в споруді не виявлено. Очевидно, вона мала господарський характер.

В північно-західній частині споруда № 11 була перерізана ямою XII—XIII ст., в південно-східній частині — більш пізнім черняхівським житлом № 13.

В заповненні споруди виявлено 47 уламків ліпних, 25 уламків гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини, 5 уламків гончарної кераміки, в тісті яких є незначні домішки дрібного просіяного піску, 40 уламків гончарних посудин із значними домішками крупнозернистого піску.

Ліпний посуд представлений уламками опуклобоких горщиків з легко розхиленими назовні вінцями і плоскими денцями, а також трьох кухликів на високому кільцевому піддоні (табл. 5, III, 7). В тісті горщиків є домішки шамоту, кухлики в двох випадках мають домішки піску і жорстви. Один із горщиків прикрашений під вінцями валиком з косими нарізами (табл. 5, III, 8).

В підгрупі гончарного посуду, виготовленого з відмученої глини, перше місце по кількості посудин займають біконічні миски. Окрім того, тут є уламки горщиків, один із яких під вінцями прикрашений трьома горизонтальними лініями. Один глечик по горлу та плечиках орнаментований поперемінно матовими та лискованими темними вертикальними смугами. На матові смуги нанесений лискований орнамент у вигляді сітки та зигзагоподібної лінії.

Найбільша кількість гончарної кераміки з домішками піску складається з фрагментів опуклобоких горщиків, один із яких має тригранчасті вінця та частини піфосоподібної посудини. Один горщик по плечиках прикрашений смугою горизонтальних заглиблених ліній (табл. 5, III, 9). Горизонтальною хвилястою лінією прикрашена піфосовидна посудина. В підгрупі кераміки з незначними домішками дрібного піску можна вирізнити частину горщика з дном на кільцевому піддоні та ручку, можливо, від глечика. Окремо слід згадати ручку амфори.

СПОРУДА № 16 (1964) розташована в квадратах НО 28—30. Її контури простежено на глибині 0,8 м від сучасної поверхні. Форма споруди овальна, стінки вирізані в материковій глині, дещо випуклі, долівка досить рівна. Споруда була заповнена темним гумусом з включеннями кусків глиняної обмазки та незначної кількості ліпної і гончарної кераміки, яка зна-

ходила в досить фрагментарному стані. За складом тіста і формами кераміка не відрізняється від посуду, виявленого в попередніх спорудах. Споруда № 16 мала, очевидно, господарський характер.

СПОРУДА № 17 (1964) виявлена в квадратах А—В 22—23. Форма її овальна, близька до чотирикутної, стінки вирізані в матеріку, майже вертикальні, долівка рівна, але в західній частині дещо піднімається. Розміри споруди 3,45 × 3,20, глибина 2,30 м від сучасної поверхні. Заповнення споруди являло собою рихлий гумус, насичений попелом і вугликами.

Ліпна кераміка представлена виключно уламками товстостінних горщиків. Серед них на увагу заслуговує верхня частина опуклобокого горщика, який під вінцями був прикрашений гладким валиком. В споруді знайдено також частину ручки (табл. 5, IV, 11) та уламок стінки амфори, а також частину характерного кістяного гребеня з дугастою спинкою (табл. 5, IV, 10).

НАЗЕМНА СПОРУДА (1963). В квадратах Т—Х 7—10 на глибині 0,15—0,50 м від сучасної поверхні виявлено шар глиняної обмазки, який виступав окремими скупченнями. Усі скупчення мають неправильну форму і нашарування обмазки в цілому також не дає якоїсь чіткої форми. Можна лише сказати, що шар обмазки видовжений зі сходу на захід. Обмазка була обпалена до коричневого кольору, краще збережені куски обмазки мали відбитки округлих жердин діаметром 1,5—3 см. Приблизно на горизонті залягання обмазки зустрічалися уламки ліпного і гончарного посуду черняхівської культури.

На 1,20 м на південь від обмазки розчищено вогнище, складене з кусків каменя. Форма вогнища овальна, близька до округлої, його розміри 0,85 × 12,0 м. Вогнище залягало на глибині 0,23—0,26 м. Серед кусків каменя виявлено декілька дрібних фрагментів черняхівської кераміки. Можливо, розвал обмазки, а також вогнище є залишками наземної споруди.

НАЗЕМНА СПОРУДА (1964). У квадратах К—М 30—32 простежено сліди наземної споруди у вигляді шести ям від стовпів¹, розташованих двома рядками по три в кожному одна навпроти одної. Сліди ям виявлено на горизонті 0,78—0,80 м від сучасної поверхні. Материкова глина на цьому горизонті в межах споруди була утрамбована. Діаметр стовпів досить великий 0,50—0,60, глибина від рівня утрамбованої долівки 0,30—0,40 м. У центрі споруди між двома середніми ямами від стовпів знаходилось вогнище. Воно мало дещо видовжену близьку до чотирикутної форму розмірами 0,90 × 1,2 м. Черинь вогнища залягав на підсіпаній темній землі на 0,44 м вище від долівки споруди. Він був підмазаний глиною з включенням великої кількості каміння. Крім невеликих каменів, у черинь були вмазані три плоскі досить великі плитки вапняку. На вогнищі були залишки попелу, вугликів та декілька дрібних фрагментів ліпної і гончарної кераміки. Окрім того, на черині лежала римська монета Антоніна Пія. На долівці споруди ніяких знахідок не було. В одній із ям від стовпів знайдено частину невеличкого ліпного конічного кухлика. Судячи по розташуванню ям, споруда мала видовжену чотирикутну форму. Приблизні розміри споруди 2,60 × 5,70 м.

ЯМА № 2 (1962) (табл. 6, I) розташована на південь від житла № 1 на відстані 4,00 м. Вона має приблизно округлу форму і звужені донизу посередині випуклі стінки. У південно-західній частині яма була частково перекрита розвалом печі XII—XIII ст. Дно ями і нижня частина стінок були обпалені до коричневого кольору, на верхній частині стінок спостерігалися залишки кіптяви. Діаметр ями 2,40, глибина 2,52 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом з включенням переважно дрібних кусків обпаленої глиняної обмазки, уламків ліпної і гончарної кераміки черняхівської культури та кісток тварин (табл. 6, II, I). У верхніх шарах заповнення ями зустрічалися окремі фрагменти посуду XII—XIII ст.

ЯМА № 3 (1962) (табл. 6, III) знаходиться в 2 м на захід від ями № 2. Її контури виявлено на глибині 0,40—0,50 м від поверхні на фоні перехідного шару. Вона мала майже округлу форму і випуклі по середині стінки, які донизу плавно переходять в дно. Діаметр ями 2,10, глибина 2,50 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом. У заповненні знайдено фрагменти ліпної і гончарної кераміки (табл. 13, IV), кістки тварин, куски глиняної обмазки. Ліпна кераміка становить не менше 50 % всього посуду, виявленого в ямі.

¹ Із них три подано під №№ 56—58.

ЯМА № 4 (1962) (табл. 7, I) розташована на 1,60 м західніше житла № 1. Форма її округла, стінки донизу легко звужені, дно півовальне. Розміри ями 1,36 × 1,33, глибина 1,18 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом з включеннями фрагментів ліпної і гончарної кераміки, зустрічалися поодинокі камені і дрібні куски глиняної обмазки. Кераміка представлена декількома фрагментами ліпних горщиків, серед яких один орнаментований по краю вінець вдавленнями (табл. 7, II, 1, 2) та двома уламками гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини.

ЯМА № 5 (1962) (табл. 7, III) знаходиться в 3,40 м від ями № 4. Її виразні контури простежено на глибині 0,40—0,50 м від сучасної поверхні. Яма мала округлу форму і легко звужені донизу стінки, які плавно переходять у вузьке дно. Її діаметр 1,38, глибина 1,92 м від сучасної поверхні.

Верхня частина ями була заповнена темним гумусом. На горизонті 1,15—1,30 м від сучасної поверхні гумусне заповнення було прорізане суцільним шаром добре обпаленої глини. Заповнення нижньої частини ями під обмазкою відрізнялося від заповнення верхньої частини ями більш темним кольором. На кусках глиняної обмазки, яка була обпалена до коричневого кольору, чітко простежувалися відбитки округлого дерева діаметром 1,5—3 см. Є усі підстави вважати, що шар глиняної обмазки являє собою розвал перекриття ями.

У процесі розчистки ями виявлено уламки ліпного і в меншій кількості гончарного посуду (табл. 7, IV). На одному з фрагментів ліпного горщика частково зберігся орнамент у вигляді хвилястої заглибленої лінії.

ЯМА № 6 (1962) (табл. 7, V) розташована у 5,60 м на південний схід від ями № 2. Форма її округла, стінки прямі, дно рівне. Діаметр ями 1,40, глибина 1,45 м від сучасної поверхні. У заповненні ями знайдено 3 фрагменти ліпного і 4 фрагменти гончарного посуду, кістяну проколку та декілька кісток тварин.

ЯМА № 7 (1962) (табл. 7, VI) знаходиться між ямами № 4 та № 5, на віддалі 0,35—0,75 м від них. Форма її овальна, близька до округлої, стінки майже вертикальні. У південно-східній частині ями розчищено виступ шириною 0,90, довжиною 1,70, який піднімався від дна ями на 0,32 м. Розміри ями 2,22 × 2,50, глибина 1,80 м від сучасної поверхні. На глибині 0,14—0,35 м яма була перекрита розвалом печі XVII—XVIII ст. Заповнення ями являло собою сіруватий, насичений попелом гумус. В процесі розчистки в ямі виявлено значну кількість ліпної і гончарної кераміки (табл. 7, VII). Ліпна кераміка складає приблизно 50 % усіх знахідок. Один ліпний горщик із слабо розхиленими назовні вінцями вдалося реконструювати (табл. 7, VII, 6).

ЯМА № 8 (1962) (табл. 8, I) розташована у 11,20 м на південний схід від ями № 2. Вона мала овальну форму і випуклі стінки, які донизу звужуються і плавно переходять у дно. Її розміри 2,35 × 2,55, глибина 2,60 м від сучасної поверхні. У гумусному заповненні ями виявлено значну кількість ліпної, гончарної кераміки (табл. 8, II) і кісток тварин. У кількісному відношенні переважає ліпний посуд.

ЯМА № 9 (1962) (табл. 8, III) розташована у 0,70 м на південний схід від ями № 8. Форма її овальна, стінки випуклі, дно нерівне. Розміри 2,35 × 2,80, глибина 2,40—2,44 м від сучасної поверхні. Приблизно по середині ями розчищено материковий виступ, який розділяє її на дві частини. Ширина виступу 0,50—1,00, висота 0,30—0,38 м від дна ями. Яма була заповнена темним гумусом, у якому на глибині 0,98 м від сучасної поверхні розчищено прошарок обпаленої глиняної обмазки, контури якого у два рази менші від контурів ями. У ямі знайдено уламки ліпного (табл. 8, IV, 7), гончарного посуду і кістки тварин. У верхніх шарах заповнення ями знайдено декілька уламків посудин культури Ноа.

ЯМА № 10 (1962) знаходиться в 4 м від ями № 9. Вона має близьку до округлої форму і випуклі стінки, які донизу звужуються і плавно переходять у дно. Розміри 1,75 × 1,80, глибина 2,10 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями розчищено вуглисті прошарки. В ямі знайдено лише декілька фрагментів ліпного і гончарного посуду та кістки тварин.

ЯМА № 11 (1962) розташована в 0,40 м на схід від ями № 2. Форма її овальна, стінки дещо донизу звужені і плавно переходять в дно. Розміри ями 2,15 × 2,00, глибина 1,55 м від сучас-

ної поверхні. Яма була заповнена гумусом, в якому знайдено декілька фрагментів ліпного (табл. 8, V, 8), гончарного посуду та кістки тварин. Яма перекривала дві невеликі ями культури лінійно-стрічкової кераміки.

ЯМА № 12 (1962) знаходиться в 2,4 м на північ від ями № 8. Вона мала округлу форму і випуклі стінки, які донизу звужуються і плавно переходять у вузьке дно. Розміри ями 1,75 × 1,90, глибина 2,25 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом, в якому знайдено незначну кількість ліпної та гончарної кераміки, кістки тварин. Зустрічалися окремі куски глиняної обмазки.

ЯМА № 13 (1962) розташована в 5 м на південний захід від споруди № 3. Чіткі контури простежено лише на глибині 0,80 м від сучасної поверхні. Форма її близька до округлої, стінки донизу звужені і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,60, глибина 2,10 м від сучасної поверхні. Заповнення ями становив темний гумус, в процесі розчистки якого знайдено невелику кількість фрагментів ліпної, гончарної кераміки і кістки тварин. Дно ями було покрито кіпотною.

ЯМА № 14 (1962) розташована в 0,30 м західніше ями № 13. Форма її округла, стінки донизу звужені і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,70, глибина 2,45 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена досить вогким буруватим гумусом. В ній знайдено декілька уламків ліпного і гончарного посуду (табл. 8, VI, 9).

ЯМА № 15 (1962) знаходиться в 3 м на північний захід від ями № 14. Вона мала майже округлу форму і звужені донизу стінки. Її розміри 1,83 × 1,90, глибина 2,55 м від сучасної поверхні. Значну частину ями займає материковий виступ, шириною 0,40, що піднімається над рівнем дна на 0,70 м. Яма була заповнена темним гумусом. У верхніх шарах заповнення був знайдений фрагмент вінчика посудини бронзового часу, на дні ями знайдено два фрагменти ліпної і один — гончарної кераміки черняхівської культури.

ЯМА № 16 (1962) (табл. 8, VII) розташована в 0,70 м на південний схід від ями № 13. Вона мала овальну, близьку до округлої форму і випуклі стінки. Її розміри 1,75 × 1,85, глибина 2,25 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями зустрічалися куски обпаленої глиняної обмазки, уламки ліпної і гончарної кераміки (табл. 8, VIII), кістки тварин. В ямі № 16 виявлено цілу невеличку посудинку (табл. 8, VIII, 10). Вона має нерівні дещо розхилені назовні вінця, злегка випуклі бочки і товсте плоске дно. Під вінчиком прикрашена горизонтальними рядком пальцевих вдавлень, в деяких місцях здвоєних. Висота та діаметр денця посудини 8,2, діаметр вінець 11 см.

ЯМА № 17 (1962) знаходилась в 4 м на південний захід від ями № 12. Форма її майже округла, стінки донизу звужені і плавно переходять в дно. Розміри ями 1,60 × 1,70, глибина 2,15 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом з прошарками попелу та включенням обпаленої глини. У верхніх шарах ями зустрічалися окремі дрібні фрагменти кераміки бронзового часу. В нижній частині ями і на дні знайдено невелику кількість уламків ліпного і гончарного посуду черняхівської культури.

ЯМА № 20 (1963) знаходиться в квадратах Є 16—17. Форма її близька до округлої, стінки випуклі, в нижній частині звужені і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,64, глибина 2,77 м від сучасної поверхні. У верхніх шарах яма була заповнена темним гумусом, а в нижніх бурим, перемішаним з глиною. В ямі виявлено 10 уламків ліпних горщиків, один із яких прикрашений на плечиках заглибленою хвилястою лінією, 4 уламки гончарних мисок, виготовлених з відмученої глини і 4 уламки гончарної кераміки з значними домішками піску в тісті. Серед останніх є частина вінчика піфосовидної посудини (табл. 9, I, 1). Окрім того, знайдені кістки тварин.

ЯМА № 21 (1963) розташована в квадратах ЄЖ 16—17. Форма її майже округла, стінки донизу звужені і плавно переходять в дно. Яма була заповнена темним гумусом з бурим відтінком, насиченим попелом і дрібними кусками обпаленої глини. Її діаметр 2,14, глибина 2,25 м від сучасної поверхні. В ямі виявлено декілька дрібних фрагментів ліпного і гончарного посуду, а також кістки тварин.

ЯМА № 22 (1963) відкрита в квадратах ЖЗ 16—17. Форма її близька до округлої, стінки вирізані в материку, донизу звужені і плавно переходять в дно. Розміри ями 1,90 × 2,05, гли-

бина 1,55 м від сучасної поверхні. Заповнення ями становив темний гумус з бурим відтінком, в якому були включення дрібних кусків глиняної обмазки і вугликів. В ямі знайдено 6 уламків ліпних горщиків черняхівської культури і декілька кісток тварин.

ЯМА № 23, 23а (1963) знаходиться в квадратах І—Й 16—17. Форма її округла, стінки донизу розширюються, дно рівне. В західній частині яма була частково перекрита більш пізньою черняхівською ямою (№ 23а), яка також мала округлу форму і дещо розширені донизу стінки. Діаметр ями № 23 — 2,20, глибина 2,30 м від сучасної поверхні. Діаметр ями № 23а — 1,60, глибина 1,34 м від цього ж рівня. Ями були заповнені темним гумусом з незначними включеннями дрібних фрагментів обпаленої глиняної обмазки і вугликів, місцями зустрічалися прошарки попелу. В заповненні ям знайдено 19 фрагментів ліпних горщиків, серед яких є частина невеликої чарки, 22 уламки гончарної кераміки, виготовленої з відмученої глини і 7 фрагментів гончарного посуду з значними домішками піску в тісті. Відмучена кераміка складається із мисок (табл. 9, II, 2) і горщиків, крім того є одна ручка, очевидно, від глечика. На одному із уламків кераміки цієї групи є пролощені вертикальні лінії. У верхніх шарах заповнення ям траплялись фрагменти кераміки культури ноа.

ЯМА № 24 (1963) відкрита в квадраті И 15. Форма її округла, стінки донизу звужені і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,22, глибина 1,23 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом, в якому простежувалися вкраплення вугликів і дрібних кусків глиняної обмазки. В процесі розчистки ями виявлено декілька дрібних фрагментів стінок ліпної і гончарної кераміки (табл. 9, III, 3).

ЯМА № 26 (1963) розташована в квадраті П 17. Форма її близька до округлої, стінки донизу звужені і плавно переходять в дно. В гумусному заповненні ями знайдено окремі уламки ліпного і гончарного посуду. На дні ями, в її південній частині розчищено скупчення кісток тварин. Діаметр ями 1,85, глибина 1,73 м від сучасної поверхні.

ЯМА № 28 (1963) знаходиться в квадратах У 16—17. Форма її близька до округлої, стінки вигнуті. Діаметр ями 1,84, глибина 2,67 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним саджистим гумусом з включенням дрібних кусків глиняної обмазки. В заповненні ями знайдено фрагменти ліпної і гончарної кераміки.

ЯМА № 29 (1963) розташована в квадраті Ф 17. Вона мала форму близьку до округлої і звужені донизу стінки, які плавно поєднуються з дном. Діаметр ями 1,54, глибина 2,73 м від сучасної поверхні. В заповненні ями був темний гумус з включенням вугликів, дрібних кусків обмазки і кусків каменю.

При розчистці ями знайдено 20 уламків ліпних посудин (табл. 9, IV, 4, 5), 5 фрагментів гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини і 20 уламків гончарних посудин з значними домішками піску в тісті, одна із яких була прикрашена заглибленим хвилястим орнаментом.

ЯМА № 30 (1963) відкрита в квадраті Т 15. Форма її конічна. Діаметр ями 1,36, глибина 2,88 м від сучасної поверхні. Східна частина ями врізалась в споруду № 8 культури ноа. Яма № 30 була заповнена гумусом, який відрізнявся від заповнення споруди № 8 більш темним забарвленням. В ямі знайдено уламок ліпної кераміки, один невеликий глечик і 10 уламків гончарної кераміки, виготовленої з відмученої глини (табл. 9, V, 6, 7) та 12 фрагментів гончарного посуду з домішками піску. В останній групі є уламки великої піфосовидної посудини, декорованої хвилястим орнаментом.

Глечик має циліндричну шийку, ребристий бочок та дно на кільцевому піддоні (табл. 9, V, 7). Поверхня гладка лискована темного кольору. В ньому збереглася одна ручка сформована від краю вінець до перелому бочка, друга ручка відбита. Висота глечика — 7,5, діаметр вінець — 6, денця — 4 см.

ЯМА № 31 (1963) розташована в квадратах П 15—16. Форма її близька до округлої, стінки випуклі і внизу плавно переходять в дно. Яма була заповнена темним гумусом з коричневатим відтінком, який був прорізаний прошарками попелу, змішаного з дрібною глиняною обмазкою. В ямі знайдені уламки ліпного і гончарного посуду.

ЯМА № 33 (1963) відкрита в квадратах СТ 14—15. Форма її близька до округлої, стінки

випуклі плавно переходять в дно. Південна частина ями врізалась в заповнення споруди 8, що відноситься до культури ноа. Заповнення ями № 33 дещо темніше, ніж заповнення згаданої споруди. В ямі знайдено один фрагмент ліпної кераміки, уламки гончарного горщика, виготовленого з відмученої глини та 4 уламки великої гончарної піфосовидної посудини з домішками піску в тісті. Крім того, тут виявлена кістяна проколка (табл. 10, I, 1).

ЯМА № 34 (1963) знаходиться в квадратах Ю 16—17. Її чіткі контури простежено на глибині 0,7—0,8 м від сучасної поверхні. Форма ями близька до округлої, стінки випуклі, дно зв'язане з стінками плавним переходом. Її діаметр 1,80, глибина 1,77 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом. В ній знайдено 8 фрагментів ліпної кераміки і 4 фрагменти гончарної, з них два — фрагменти мисок, виготовлених з відмученої глини.

ЯМА № 35 (1963) розташована в квадраті Ю 16. Вона частково врізалась в заповнення ями № 34. Форма її в плані близька до округлої, в профілі грушевидна. Діаметр ями 1,50, глибина 2,71 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями знайдено 3 фрагменти ліпних горщиків (табл. 10, II, 2), 3 уламки гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини і 2 уламки гончарних посудин з домішками піску в тісті.

ЯМА № 36 (1963) знаходилась в квадратах Щ 14—15. Вона мала близьку до округлої форму, майже вертикальні стінки і рівне дно. Її діаметр 1,60, глибина 2,35 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена гумусом в окремих місцях перемішана з глиною. В процесі розчистки знайдено 7 уламків ліпних горщиків (табл. 10, III, 3, 4) і частину кухлика на кільцевому піддоні, 4 уламки гончарних горщиків, виготовлених з відмученої глини, кам'яний брусок і кістки тварин.

ЯМА № 37 (1963) розташована в квадраті Ш 15. Форма її близька до округлої, стінки донизу звужені з незначною випуклістю приблизно на половині висоти ями. Дно вузьке і плавно зв'язане з стінками, діаметр ями 1,92, глибина 3,25 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями в процесі розчистки виявлено 7 уламків ліпних горщиків (табл. 10, IV, 1), один із яких був прикрашений на плечиках розчленованим валиком (табл. 10, IV, 6), частину ліпного кухлика (табл. 10, IV, 7), 1 фрагмент гончарного горщика, виготовленого з відмученої глини і 3 фрагменти гончарних горщиків із значними домішками піску в тісті.

ЯМА № 38 (1963) відкрита в квадратах Х 1, 2. Форма її близька до округлої, стінки легко випуклі. Діаметр ями 1,40, глибина 1,52 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями знайдено 5 фрагментів ліпних посудин (табл. 10, V, 1), 2 уламки гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини і 2 уламки посудин, в тому числі плоска ручка, в тісті якої є дуже незначні домішки дрібного піску.

ЯМА № 39 (1963) знаходилась в квадратах Т 2—3. Форма її близька до округлої, стінки донизу звужені і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,60, глибина 1,75 м від сучасної поверхні. Гумусне заповнення ями в окремих місцях було прорізане прошарками саджі і мало включення вугликів. При розчистці заповнення ями знайдено 1 уламок ліпної і 1 уламок гончарної кераміки з домішками піску. Окрім того, тут виявлено декілька кісток тварин.

ЯМА № 41 (1963) розташована в квадратах У 7—8. Форма її близька до округлої, стінки донизу звужені і плавно поєднуються з дном. Діаметр ями 1,60, глибина 1,52 м від сучасної поверхні. В ямі знайдено декілька дрібних фрагментів ліпної і гончарної кераміки.

ЯМА № 42 (1963) знаходиться в квадратах МН 15—16. Вона мала близьку до округлої форму і випуклі стінки, які донизу звужувались і переходили в дно. Діаметр ями 1,40, глибина 1,75 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями виявлено декілька фрагментів ліпного і гончарного посуду.

ЯМА № 44 (1963) розташована в квадраті У 12. Форма її майже округла, стінки дещо звужені донизу. Діаметр ями 1,60, глибина 1,75 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями виявлено декілька дрібних уламків ліпної і гончарної кераміки.

ЯМА № 45 (1964) відкрита у квадратах МН 8. Форма її близька до округлої, стінки донизу звужуються і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,46, глибина 1,10 м від сучасної поверхні. Гумусне заповнення ями мало темний колір, який в окремих місцях, де були прошарки попелу, переходив у сірий. В заповненні ями знаходились кістки тварин, окремі камені, фрагменти обпаленої глиняної обмазки, уламки ліпного і гончарного посуду.

У ямі знайдено 42 уламки ліпних горщиків, характерних для черняхівських пам'яток Верхнього Подністров'я, 11 уламків гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини і 5 уламків гончарних горщиків, в тісті яких є значні домішки піску. Разом з керамікою у ямі знайдено скляну поліхромну намистину.

ЯМА № 46 (1964) розташована у квадратах ЛМ 2. Форма її овальна, близька до округлої, стінки дещо випуклі, до низу звужуються і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,65, глибина 2,18 м від сучасної поверхні. У гумусному заповненні ями, перемішаному з глиною, виявлено три дрібні фрагменти гончарних посудин.

ЯМА № 47 (1964) виявлена в квадраті С 4. Форма її овальна, стінки легко звужені до низу. Розміри ями 1,00 × 1,20, глибина 1,50 м від сучасної поверхні. На відміну від інших, яма мала підмазані глиною і обпалені стінки, а зверху куполовидне глиняне перекриття, яке частково збереглося. Яма заповнена саджистим гумусом, в якому було багато дрібних уламків глиняної обмазки і 8 уламків кераміки. Кераміка представлена 3 уламками ліпних горщиків і частиною ліпного кухлика на кільцевому піддонні, а також 4 уламками гончарних посудин.

ЯМА № 49 (1964) знаходиться у квадратах П—С 6, 7. Її контури простежено на горизонті 0,40 м від сучасної поверхні. Форма ями овальна, близька до округлої, стінки дещо звужені до низу і плавно переходять в дно. Діаметр ями 3,20, глибина 1,50 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним вогким гумусом, насиченим попелом і вугликами з вкрапленням кусків глиняної обмазки та каміння. На деяких кусках обмазки простежувалися відбитки дерев'яних жердин діаметром до 2 см. У заповненні ями знайдено 35 уламків ліпних посудин, серед яких крім частин горщиків є денце і частина вінчика кухлика на високому піддонні, 38 уламків гончарних посудин з відмученої глини і 35 уламків гончарних посудин із значною домішкою піску в глині. У підгрупі гончарної кераміки, виготовленої з відмученої глини, на увагу заслуговує повністю збережена миска (табл. 10, VI, 9). Її поверхня гладка лискована темного кольору, випал міцний. Один горщик по бочку прикрашений горизонтальною зигзагоподібною лінією. Серед уламків кераміки цієї підгрупи вдалося вирізнити також частини двох глечиків, один з яких прикрашений під вінчиком вертикальними прямими і хвилястими лініями. Підгрупа кераміки з домішками піску в тісті представлена виключно уламками горщиків. Крім кераміки, у ямі знайдено залізну шпору з асиметричною дужкою (табл. 10, VI, 10).

ЯМА № 51 (1964) відкрита у квадратах Є—Ж 23, 24. Вона мала овальну форму, близьку до округлої і звужені до низу стінки, які плавно переходили в дно. Діаметр ями 1,40, глибина 1,62 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом. У ній знайдено декілька уламків ліпної і гончарної кераміки.

ЯМА № 52 (1964) перерізала у східній частині яму № 51. Форма цієї ями овальна, стінки випуклі, дно рівне. Її діаметр 1,50, глибина 2,23 м від сучасної поверхні. Гумусне заповнення ями було більш темне, ніж ями № 51. У ямі знайдено 20 уламків ліпної кераміки, 4 уламки гончарної кераміки, виготовленої з відмученої глини і 6 уламків гончарної кераміки, в тісті якої були значні домішки піску. Крім того, тут виявлено частину кам'яного бруска.

ЯМА 53 (1964) (табл. 11, I) розташована в квадраті О 24. Вона частково заходила у стінку розкопу. Форма її овальна, близька до округлої, стінки легко звужені до низу, дно рівне. Діаметр ями 1,80, глибина 1,47 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена гумусом з включеннями вугликів, кісток тварин, дрібних кусків глиняної обмазки. В заповненні ями знайдено 3 уламки ліпної кераміки, 7 уламків гончарної кераміки, виготовленої з відмученої глини і 4 уламки гончарної кераміки з домішками піску в тісті (табл. 11, II, I).

ЯМА 54 (1964) (табл. 11, I) знаходиться у квадратах М 25, 26. Її форма овальна, стінки легко звужені донизу, дно рівне. У західній частині ями у стінці вирізаний виступ-сходінка, яка піднімається на 0,42 м від дна ями. Найбільша ширина східки 0,30 м. Розміри ями 2,20 × 1,80, глибина 2,04 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена гумусом, насиченим попелом, вугликами, зустрічалися куски глиняної обмазки і каміння. В заповненні ями знайдено 19 уламків ліпного і 38 уламків гончарного посуду. Вдалося скласти одну гончарну миску (табл. 11, III, 3) і частково гончарний глечик (табл. 11, III, 2).

ЯМА № 55 (1964) (табл. 11, I) розташована в квадратах МН 24, 25. Форма її овальна, близька до округлої, стінки легко звужені донизу, дно рівне. Діаметр ями 2,20, глибина 1,98 м від сучасної поверхні. В гумусному заповненні ями були прошарки попелу, куски глиняної обмазки, поодинокі камені. У ямі виявлено декілька уламків ліпного (табл. 11, IV, 4), гончарного посуду і кістки тварин.

ЯМА № 59¹ виявлена у квадратах ЗИ 32, 33. Форма її овальна, близька до округлої, стінки дещо звужені до низу, дно не зовсім рівне. Вона знаходилась біля житла № 15 і була відокремлена від нього материковою перемичкою шириною 0,30 м. З північного боку в яму вели вирізані в материку виступи-сходинок. Дві сходинок збереглися краще. Нижня піднімалася на висоту 0,30 від дна ями, верхня на 0,25 м від рівня нижньої. Ширина сходинок до 0,30 м. Яма була заповнена темним гумусом з включенням уламків ліпного і гончарного посуду, кісток тварин та фрагментів глиняної обмазки. Керамічний комплекс ями складається з ліпних посудин (табл. 11, V, 5—7), 30 уламків гончарних посудин, виготовлених з відмученої глини і 6 уламків гончарних посудин, в тісті яких є значні домішки піску.

ЯМА 60 (1964) відкрита у квадраті Б 30. Вона складалася з двох частин — більш глибокої округлої ями з дещо випуклими стінками і рівним дном та другої частини овальної форми. Розміри ями 1,80 × 2,10, глибина 1,50—2,00 м від сучасної поверхні. Яма була заповнена темним гумусом з включенням уламків кераміки, кісток тварин, дрібних шматків глиняної обмазки.

У верхніх шарах заповнення ями розчищено верхню частину великої ліпної піфосовидної посудини з масивними горизонтальними вінцями. По плечиках піфос прикрашений пальцевими вдавленнями, під вінчиком — гладким пружком. Крім того, на бочках піфоса з одного боку нанесена пальцем однорядна хвиля. Фрагменти хвилястого орнаменту простежуються і на плечиках в проміжку між пружком і рядком пальцевих вдавлень. Група ліпної кераміки представлена ще 37 уламками горщиків (табл. 11, VI, 8—10) та частиною кухлика на високому кільцевому піддоні (табл. 11, VI, 11). Гончарна кераміка представлена 11 уламками посудин. У ямі знайдено також кам'яний брусок.

ЯМА № 61 (1964) розташована у квадратах ЮЯ 24. Її форма овальна, близька до округлої, стінки легко звужені донизу і плавно переходять в дно. Діаметр ями 1,60, глибина 2,50 м від сучасної поверхні. У східній частині ями на гумусному заповненні зустрічалися досить великі фрагменти глиняної обмазки, на яких в окремих випадках простежувалися відбитки дерев'яних жердин. У ямі виявлено незначну кількість уламків ліпного і гончарного посуду.

ВОГНИЩЕ² **№ 1** відкрито в 4 м на схід від ями № 6 на глибині 0,2—0,4 м у вигляді обпаленої глини з включенням каменів. Тут розчищено фрагменти ліпної кераміки і кусок залізного шлаку. На глині був прошарок попелу і вуглики. Вогнище мало видовжену овальну форму, його розміри 0,85 × 2,55 м. Воно залягало на перехідному шарі. Розміри вогнища та знахідка на ньому шматка залізного шлаку дозволяють припустити, що можливо, воно мало крім побутового виробниче призначення.

ВОГНИЩЕ № 2 виявлене в 5,2 м на північ від вогнища (№ 1) на глибині 0,16—0,3 м. Воно, як і попереднє залягало на перехідному шарі і являло собою глиняну досить зруйновану площадку з включенням каменів, зверху покриту прошарком попелу, перемішаного з вугликами. Форма його овальна, розміри 1 × 1,4 м. На вогнищі виявлено уламки ліпного горщика з легко розхиленими назовні вінцями, який вдалося скласти (табл. 11, VII, 13).

ВОГНИЩА №№ 3, 4 віддалені від себе на 1,10 м відкрито між ямами №№ 14 і 15 на глибині 1,2—0,26 м від сучасної поверхні. Вони являли собою глиняні площадки, що залягали на чорноземі. Зверху на вогнищах був попел і декілька дрібних фрагментів кераміки черняхівської культури. Форма вогнищ округла, діаметр 0,62—0,8 м.

¹ Під №№ 56—58 позначені невеликі ями від стовпів наземної споруди (див. опис споруд).

² Під час розкопок та написання звітів вогнища не були пронумеровані. Всього їх виявлено 18: 4 — у 1962, 6 — у 1963, 8 — у 1964 р.

ВОГНИЩА №№ 5—10 (1963), виявлені за межами жител, залягали на глибині 0,7—0,9 м від сучасної поверхні. Черені вогнищ були підмазані глиною, в одному випадку по краю обкладені каменем. Їх діаметр коливається від 0,4 до 0,8 м. На вогнищах виявлено окремі уламки ліпного і гончарного посуду.

ВОГНИЩА №№ 11—13 (1964) відкрито поряд з житлом № 18 на віддалі 1,25—3,20 м на схід від нього. Вони залягали приблизно на рівні стародавньої поверхні. Оскільки поблизу ніяких інших жител немає, можна припустити, що вогнищами користувалися мешканці саме цього житла. Глибина залягання вогнищ 0,25—0,40 м від рівня сучасної поверхні. Форма їх овальна. Черені підмазані глиною з включеннями каміння. Одне із них найближче розташоване до житла, досить велике (1,00 × 1,20 м), два інші менші (0,60 × 0,80 м і 0,65 × 0,65 м). Крім уламків ліпного і гончарного посуду на черенях вогнищ знайдено частину кістяного гребеня з дугастою спинкою і залізне шило (табл. 11, VII, 14, 15).

ВОГНИЩА №№ 14—18 розташовані за межами споруд. Вони залягали на рівні 0,30—0,50 м від сучасної поверхні. Форма їх, як правило, овальна, інколи видовжена, розмірами 0,45 × 0,50 м; 0,50 × 1,20 м. Черені вогнищ підмазані глиною з включенням каменів. На вогнищах зустрічалися окремі уламки ліпного та гончарного посуду.

КУЛЬТУРНИЙ ШАР. В культурному шарі поселення Бовшів II виявлено ліпний (табл. 12, 1—13), гончарний (табл. 13) посуд, бронзову підвіску у вигляді сокирки (табл. 12, 14), бронзову фібулу (табл. 12, 15), залізну шпору (табл. 12, 16), роговий гребінь (табл. 12, 17), кістяні голку та проколку (табл. 12, 18, 19), глиняні пряслиця (табл. 12, 20—23), залізні серп (табл. 12, 24) та ножі цілі і фрагментовані (табл. 12, 25—27).

ДЕМ'ЯНІВ II

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ. Поселення відкрите В. Д. Бараном у 1957 р. Дослідження поселення проводилися у 1968, 1970, 1986 та 1987 рр. За винятком передостаннього року всі роботи очолював В. Д. Баран. У 1986 розкопками поселення керував Д. Н. Козак.

У 1968 р. Дністрянсько-Волинською археологічною експедицією Львівського університету проведені польові роботи — на площі 700 м² відкрито 4 напівземлянкові житла, 1 господарську яму і декілька вогнищ за межами об'єктів. У 1970 р. проведене шурфування, виявлено сліди двох заглиблених споруд та зібрано уламки ліпного і гончарного посуду, залізний серп та інші предмети [Баран, 1971; 1981].

Дослідження поселення відновилися у 1986, 1987 рр. у межах робіт Дністровської ранньослов'янської та Слов'янської Правобережної експедицій ІА АН УРСР [Козак, 1986, 1988; Баран, Зеленецька, 1987; Бобровська, Зеленецька, 1999]. У 1986 р. було досліджено площу 400 м². На ній відкрито 3 житла, 1 господарську споруду, 8 ям. У 1987 р. на розкопаній площі в 996 м² виявлено 1 житло, 3 господарські споруди, 10 ям і 2 вогнища за межами об'єктів.

Загалом розкопана на поселенні площа складає близько 2100 м². На ній виявлено 8 жител, 6 господарських споруд, 20 ям та 7 відкритих вогнищ за межами будівель.

ТОПОГРАФІЯ. Поселення розташоване на західній окраїні села. Воно займає південний пологий схил урочища Росохи. З півдня урочище прилягає до вузької лугової долини, по якій протікає безіменний потічок, що впадає у р. Гнилу Липу — ліву притоку Дністра, з півночі і заходу його оточують так звані «Середні Горби».

ДОСЛІДЖЕНА ПЛОЩА. Загалом розкопана площа складає 2100 м². У 1968 та 1987 рр. роботи проводились у центральній частині поселення (на площі близько 1700 м²), у 1986 — на східній його околиці (близько 400 м²).

СТРАТИГРАФІЯ. Культурний шар — гумусований чорнозем із включеннями обмазки, кераміки, кісток тварин — збережений досить добре. Він залягає на глибині 0,20—0,60 м, місцями опускається до глибини 0,70—0,90 м від рівня сучасної поверхні. Об'єкти, як правило, фіксувалися на глибині 0,60—0,80 м (рівень фіксації знижувався до півдня — униз по схилу). Їхнє заповнення відрізнялося від навколишнього шару наявністю великої кількості об-

мазки, скупченнями кераміки, меншою щільністю ґрунту, іноді — більш темним кольором. Материк — світлий суглинок — залягав на глибині 0,90—1,10 м.

ОПИС ОБ'ЄКТІВ

ЖИТЛО № 1 (1968) (табл. 14, I) розташоване в північно-східній частині розкопу. Його контури простежувались на глибині 0,65 м від рівня сучасної поверхні на тлі материкової глини. Це — напівземлянка чотирикутної форми, орієнтована стінками за сторонами світу. Її розміри 4,04 × 5,38, глибина 1,25 м від рівня сучасної поверхні. Стінки вертикальні, долівка рівна, добре утрамбована. Оскільки житло споруджене на схилі, його північна частина дещо глибше заходить в материк, ніж південна.

Поздовж північної стінки напівземлянки розчищено прилавок, вирізаний у материку. Його ширина 0,60, довжина 3,80 м. Прилавок піднімається над рівнем долівки на 0,07—0,20 м в західній і зливається з рівнем долівки в східній частині житла.

У долівці житла відкрито чотири ямки від стовпів, розміщених у його кутах. Їх діаметр 0,30—0,46, глибина 0,16—0,46 м від рівня долівки. У житлі розчищено залишки глиняної печі, нижня частина якої вирізана у його північній стінці. Піч мала підковоподібну форму, її розміри 1,00 × 0,85 м. Склепіння, споруджене з глиняних вальків, обвалилося на черинь, який також був зруйнований. Він, як і стінки печі, був підмазаний глиною і залягав на 0,18 м вище долівки житла. Його товщина 3—4 см. У печі виявлено фрагменти ліпної кераміки. В процесі розчистки житла у темному гумусному заповненні, особливо в його нижніх шарах і на долівці простежено прошарки сажі і попелу, виявлено окремі уламки глиняної обмазки, каміння, кістки тварин, ліпну і гончарну кераміку. Ліпний посуд виготовлений з глини зі значними домішками шамоту і представлений в основному опуклобокими горщиками. Гончарний посуд складається з уламків мисок, виготовлених з добре відмученої глини і фрагментів горщиків, в тісті яких є значні домішки піску. Крім того, в житлі знайдена бронзова фібула з трапецієвидною ніжкою, прикрашеною очковидним декором, довжиною 4,4 см (табл. 14, II, 1), срібна лунниця (табл. 14, II, 2), пряслице і залізний деформований предмет неясного призначення.

ЖИТЛО № 2 (1968) (табл. 15, I) відкрито за 4,08 м на захід від житла № 1. Це напівземлянка чотирикутної форми, орієнтована стінками за сторонами світу. Розміри житла 3,14 × 5,46, глибина 1,03—1,27 м від рівня сучасної поверхні. Долівка напівземлянки рівна, сильно утоптана, дещо нахилена до сходу, стінки вертикальні, злегка розхилені. У долівці розчищено шість ямок від стовпів, чотири з яких розміщені по кутах, а дві по середині двох коротших протилежних стінок. Діаметр ям 0,24—0,40, глибина 0,12—0,32 м від рівня долівки. У заповненні житла, особливо в його нижніх шарах, помітне сильне насичення попелом. Тут зібрано значну кількість уламків ліпної і гончарної кераміки, яка за складом тіста і формою аналогічна до посуду житла № 1 (табл. 15, II).

ЖИТЛО № 3 (1968) (табл. 16, I) виявлено на віддалі 13,40 м на південний захід від житла № 2. Його контури простежувались вже на глибині 0,40 м від рівня сучасної поверхні. Пляма на цьому рівні виділялась сірватим кольором, м'якістю і розпушеністю ґрунту, прорізаного саджистими прошарками і великою кількістю кротовин. Житло являло собою напівземлянку чотирикутної, дещо видовженої форми і було орієнтоване стінками за сторонами світу. Розміри його 5,28 × 3,47, глибина 1,18 м від рівня сучасної поверхні. Долівка дещо глибше врізана в ґрунт в північній частині, де піднімається схил. У зв'язку з кротовинами вона збереглася слабше, ніж у попередніх житлах. Погано також збереглося вогнище, від якого залишились лише сліди попелу та вугликів. Стінки напівземлянки, вирізані у материку, вертикальні, злегка розхилені. В чотирьох кутах житла були ямки від стовпів. Їх розміри 0,24 × 0,48, глибина 0,16—0,22 м від рівня долівки. В процесі розчистки виявлено значну кількість ліпної і гончарної кераміки. Ліпна кераміка представлена в основному опуклобокими і рідше біконічними горщиками середніх розмірів (табл. 16, II, 3—12), гончарна — уламками мисок з добре відмученої глини (табл. 16, II, 13, 14) і фрагментами горщиків, в тісті яких є значні домішки

піску (табл. 27, II, 15, 16). Крім того, в житлі знайдено бронзову прикрасу (окуття медальйона) і залізну фібулу (табл. 16, II, 1, 2).

ЖИТЛО № 4 (1968) (табл. 17, I) відкрито за 5,70 м на північний схід від житла № 3 і 1,28 м на захід від житла № 2. Це чотирикутна видовжена напівземлянка з дещо дугастою північною стінкою. Її контури чітко простежувались на фоні перехідного шару на глибині 0,40—0,50 м від рівня сучасної поверхні.

Стінки житла строго орієнтовані за сторонами світу, його розміри 3,52 × 5,38, глибина — 1,18 м від рівня сучасної поверхні. Долівка напівземлянки рівна, сильно утоптана, стінки вертикальні. У долівці виявлено п'ять ямок від стовпів. Чотири з них розміщені по кутах і одна — приблизно посередині західної стінки. Діаметр ямок 0,26—0,42, глибина 0,18—0,32 м від рівня долівки. Житло заповнене темним гумусом, насиченим попелом, що надавав йому сірого відтінку. У заповненні була значна кількість вугликів, зрідка траплялись шматки глиняної обмазки. У житлі виявлено ліпну і гончарну кераміку, знайдено дві бронзові фібули з високим приймачем (табл. 17, II, 1, 2), а на східному борті на глибині 0,61 м від сучасної поверхні, відкрито вогнище № 3. Воно мало овальну форму і було складене з кусків каменю-піщаника. Його розміри 0,80 × 0,60 м. Вогнища № 1, 3 розміщені між житлами № 2, 4 на невеликій відстані одне від одного, тому не виключено, що ними спільно користувались їх мешканці.

ЖИТЛО № 5 (1986) (табл. 20, I) розташоване в квадратах Ж—И 6—8 і виявлене на глибині 0,50 м від рівня сучасної поверхні. Зовні житло виділялося на тлі жовтого материка вуглистою плямою з великою кількістю уламків глиняної обмазки.

Це овальна у плані напівземлянка орієнтована довгими стінками за лінією схід—захід. Стінки добре збережені, прямовисні, долівка рівна, дуже сильно утрамбована. Розміри житла 3,85 × 4,40, висота земляних стінок 0,70 м від рівня долівки.

Вздовж північної і західної стінок напівземлянки розміщався материковий прилавок у вигляді глиняного останця шириною 0,25—0,35 і висотою 0,15—0,20 м від рівня долівки. Вздовж прилавка, приблизно у північно-західному куті і західній частині, а також у південно-західному куті розміщалися ямки від стовпів. Їх діаметр 0,27—0,35 і глибина 0,23—0,30 м від рівня долівки. На підлозі житла, у центральній частині і у південно-східному куті помітні сліди від вогнища у вигляді пропаленої глини, скупчення попелу та вугликів. Слідів стаціонарного вогнища не виявлено.

Заповнення об'єкту складав темно-сірий гумус з великою кількістю уламків ліпного посуду, уламків гончарних посудин та амфор, великою кількістю кісток тварин (табл. 20, II).

ЖИТЛО № 6 (1986) (табл. 20, III) знаходилося в 0,40 м на північний схід від житла № 5. Це прямокутна у плані напівземлянка орієнтована довгими стінками по лінії схід—захід. Стінки добре збережені, прямовисні, долівка сильно утоптана і рівна лише у північній частині. Південна частина підлоги не має слідів утрамбування. Вона не рівна, з заглибленнями. Очевидно, тут розміщалися якісь дерев'яні конструкції, можливо, настил з дощок, який слугував лежанкою.

Розміри житла 3,45 × 4,80, висота земляних стінок 0,35—0,40 м від рівня долівки. Вздовж стінок житла, по периметру, розміщений ряд стовпових ям. Виділяються розмірами ями, розташовані посередині коротких стінок. Ще чотири ямки простежені по кутах житла, а також посередині південної стінки. Діаметр ямок 0,20—0,50, глибина від 0,12 до 0,40 м від рівня долівки. Посередині житла, ближче до південної стінки простежене заглиблення розмірами 1,00 × 1,80 та глибиною 0,18 м від рівня долівки. Заглиблення має аморфну форму, його призначення не в'яснене.

Як і у житлі № 5, на підлозі житла № 6, простежено кілька скупчень вугликів і попелу, мабуть слідів від вогнищ.

Заповнення житла складав темно-сірий гумус з домішками кусків глиняної обмазки, попелу, вугілля, каменя та гальки. Над південною стінкою лежав суцільним масивом шар глиняної обмазки та гальки. У заповненні знайдено велику кількість уламків ліпного та гончарного посуду, кілька уламків від амфор та велику кількість кісток тварин (табл. 20, IV).

ЖИТЛО № 7 (1986) (табл. 20, V) виявлене у квадратах Р—Т 6—7 на глибині 0,50 м від сучасної поверхні. Пляма від житла виділялася на тлі жовтого материка вуглистим забарвленням з великою кількістю домішок глиняної обмазки.

Це прямокутна у плані напівземлянка орієнтована довгими стінками по лінії схід—захід. Стінки вертикальні, дно рівне дуже міцно утрамбоване. Розміри житла 3,80 × 2,40, висота земляних стінок 0,22—0,26 м від рівня долівки.

У долівці житла виявлено чотири ямки від стовпів. Дві з них розташовані посередині коротких східної та західної стінок, одна у південно-східному куті і одна посередині довгої північної стінки. Діаметр ямок 0,25—0,35, глибина 0,12—0,30 м від рівня долівки.

Заповнення житла складав темно-сірий гумус з великою кількістю домішок вугликів, попелу та кусків глиняної обмазки. У заповненні виявлено невелику кількість уламків ліпного та гончарного посуду, кістки тварин та уламок кістяного гребеня (табл. 20, VI).

ЖИТЛО № 1 (8) (1987) (табл. 21, I) відкрито в квадратах У 33—34. Воно має підквадратну в плані форму, розміри 2,80 × 2,60 м. Пляма заповнення житла простежена на глибині 0,70 м від сучасної поверхні. Стінки житла прямовисні, дно рівне. Глибина житла від рівня фіксації 1,25—1,30 м. Опалювальний пристрій відсутній, однак, біля північно-західної стінки житла (воно орієнтовано кутами за сторонами світу) розчищено завал обпаленої, місцями ошлакованої обмазки, що являє собою залишки зруйнованої печі чи згорілих конструкцій стін. З заповнення житла походить 98 фрагментів кераміки, в тому числі: 74 — ліпної та 24 гончарної, тобто біля 75 % та 25 % відповідно. Серед них фрагменти ліпних, досить товстостінних (до 1,5 см) горщиків зі слабопрофільованими, іноді потовщеними короткими вінцями (табл. 21, II, 2—4), фрагменти лощених гончарних мисок (табл. 21, II, 6). На глибині 0,70 м від рівня фіксації житла знайдений залізний серп (табл. 21, II, 9), біля південно-східної стінки — фрагмент залізного окуття якогось предмета (табл. 21, II, 8). Біля південного кута житла зібраний деформований і перепалений гончарний горщик, окремі фрагменти якого потрапили до заповнення об'єкту (табл. 21, II, 7). Із заповнення житла походить також велика кількість кісток тварин (18 кісток бика свійського, 5 — вівці та кози, 6 — свині свійської, 1 — птиці, 6 — не визначено) ¹.

На периферії житла, у сусідньому квадраті, виявлено: бронзову фібулу (табл. 21, II, I), ключ (табл. 21, II, 10) та дві залізні коси (табл. 21, II, 11, 12), які, очевидно, слід пов'язувати з цим помешканням.

СЛІДИ ЗАГЛИБЛЕНОЇ СПОРУДИ (1968). У північній частині розкопу, на горизонті 0,55—0,69 м від рівня сучасної поверхні, розчищено залишки глиняної обмазки, яка залягала більш-менш суцільним шаром розмірами 2,80 × 3,90 м і заходила у стінку розкопу. Обмазка випалена до коричневого кольору і мала відбитки дерев'яних конструкцій. Можливо, це завал перекриття заглибленої споруди, що заходить у північну стінку розкопу. На рівні обмазки зустрічались окремі уламки ліпних і гончарних посудин.

СПОРУДА № 1 (1986) (табл. 21, III) виявлена в 2,20 м на південь від житла № 6 у квадратах Л 4, 5 на глибині 0,45 м від сучасної поверхні. Споруда має підпрямокутну форму з нерівними стінками. Орієнтована по лінії північ—південь довгими стінками. Розміри споруди 1,20 × 2,60, глибина 0,20—0,25 м від рівня виявлення. Дно споруди викладене каменем-галькою, камінь сильно обгорілий. Між камінням є багато попелу та вугілля. У центральній, північній і південній частинах dna каміння зрушене, розсунуте.

Очевидно, споруда мала господарське призначення. Вона могла бути місцем, де палилося вогнище, яке використовувалося для випалу кераміки, плавки кольорових металів.

СПОРУДА № I (1987) (табл. 22, I) відкрита в північно-східній частині розкопу в квадратах З—И 43, 44. Має округлу в плані форму, діаметр 2,50 м. Зафіксована на глибині 0,50 м від сучасної поверхні. Глибина в центральній частині споруди — 1,90 м. Стінки злегка сходяться до dna. Дно і стінки від глибини 1,60 м підмазані зеленуватою глиною. У західній час-

¹ Тут і далі визначення зроблено науковим співробітником ІА НАН України, к. і. н. О. П. Журавльовим.

тині споруди (над рівнем фіксації і у верхніх 0,20 м заповнення) скупчення обпаленої обмазки. У заповненні знайдена велика кількість кераміки. Ліпна (99 фрагментів) істотно переважає над гончарною (36 фрагментів) (табл. 22, II, 1—7). В одному випадку удалося реконструювати профіль ліпного горщика. Це слабопрофільована посудина (майже банкової форми) з коротким, злегка потовщеним, відігнутим назовні вінчиком, досить широким отвором і вузьким дном (розміри: діаметр вінець 12, діаметр дна 9, висота 19 см (табл. 22, II, 7)). У тісті домішки шамоту. Колір поверхні коричнево-сірий. Привертають увагу фрагменти піддонів ліпних мисок (табл. 22, II, 6). Серед гончарної кераміки — фрагменти лощених ребристих мисок (табл. 22, II, 8), глечиків, фрагмент вінця, можливо, від триручної вази (табл. 22, II, 11). Знайдене також денце амфори зі світлої глини. Зібрано численні кістки тварин, в тому числі: 38 належали бичу свійському, 8 — вівці та кози, 4 — свині свійській, 4 — коню.

СПОРУДИ №№ 2, 4 (1987) (табл. 22, III), ймовірно, зв'язані і являють єдиний господарський комплекс. Вони відкриті в східній частині розкопу в квадратах ЛМ 41, 42 (споруда 2) і 43, 44 ЛМ (споруда 4). Споруди були частково перекриті потужним шаром обмазки розмірами 2,80 × 1,40 і товщиною до 0,60, що починався на глибині 0,40 м від сучасної поверхні. При розчищенні обмазки знайдена бронзова фібула гарної збереженості (табл. 22, IV, 13) і залізна голка (від фібули?), а також ліпна, гончарна кераміка і кістки тварин. Серед завалу обмазки траплялися камінчики (галечник), іноді зі слідами перепалення. Споруда 2 — овальна в плані, розмірами 2,80 × 1,30, має глибину 1,80 від сучасної поверхні і 0,90 від рівня фіксації; заглиблена у материк на 0,70 м. Стінки споруди прямовисні, дно рівне. У західній стінці її зафіксований невеликий підбій. Споруда 4 відділена від споруди 2 материковою перемишкою шириною 0,20 м, над якою залягав потужний шар обмазки. Форма споруди неправильна, овальна, довжина її по лінії північ—південь 4,10, ширина в південній частині 2,01, у центрі 1,60, у північній частині 1,80 м. Глибина споруди 1,50 від сучасної поверхні і 0,80 від рівня фіксації, у материк об'єкт заглиблений на 0,60 м. На дні південної частини споруди розчищена яма діаметром 1,10 м, заповнена обмазкою, під якою знайдений прошарок вугілля товщиною 10 см. Глибина ями від рівня дна складає 0,30 м. Ближче до центра споруди знаходилася ще одна яма діаметром 1,30 і глибиною 0,40 м від рівня дна. Підлога споруди і стінка в північній частині підмазані зеленуватою глиною. У заповненні об'єктів знайдено невелику кількість кераміки (у споруді 2 — 12 фрагментів ліпної і 9 фрагментів гончарної, у споруді 4 — 36 фрагментів ліпної і 38 фрагментів гончарної) (табл. 22, IV, 14—18). Однак, траплялися численні кістки тварин, особливо на дні споруд, в тому числі: у споруді 2 бичу свійському належало 12 кісток, вівці — 2, свині свійській — 2, коню — 1, птиці — 1, у споруді 4 знайдено 25 кісток бика свійського, 5 — вівці та кози. Можна припустити, що цей господарський комплекс використовувався для збереження м'ясних припасів.

СПОРУДА № 3 (1987) (табл. 22, V) відкрита в південній частині розкопу в квадратах ТУ 41—43 і складається з двох сполучених ям діаметрами 1,60 і 1,55 м. Пляма споруди розчищена на глибині 0,80 м від сучасної поверхні. Глибина її в західній частині 1,00, в східній 0,60 м від рівня фіксації. У заповненні велика кількість обпаленої обмазки. Серед аморфних її кусків і фрагментів з відбитками дерев'яних конструкцій зустрічаються рівні плитки з гладкою поверхнею. У східній частині завал обмазки більш потужний у верхній частині заповнення, у західній залягає переважно вздовж стінок і на дні, де включає вугільний прошарок. З 40 фрагментів кераміки знайденої в заповненні всього 7 належать гончарним посудинам, інші — ліпним (табл. 22, VI). Серед них фрагментована гончарна чорнолискована мисочка, орнаментована хвилею під вінчиком. Вдалося її повністю зібрати (табл. 22, VI, 24). Також з заповнення споруди походить фрагмент залізного ножа (табл. 22, VI, 25) і глиняного важка (табл. 22, VI, 26).

СПОРУДА № 5 (1987) (табл. 22, VII) відкрита у центральній частині розкопу, у квадратах КЛ 36, 37. Форма в плані майже квадратна, розміри 3,27 × 3,40, глибина 1,50 м від сучасної поверхні в південній частині, 1,76 м у північній частині. Пляма заповнення споруди була зафіксована на глибині 0,70 м. Стінки споруди прямовисні, дно рівне. Скупчення обмазки фіксувалося на захід від споруди в сусідньому квадраті. З заповнення походить 103 фрагменти

кераміки, в тому числі 75 ліпної, 28 гончарної. Тут знайдений також держак залізного ножа (табл. 22, VIII, 27) і глиняне прясло зрізаноконічної форми (табл. 22, VIII, 28). У заповненні траплялися у великій кількості кістки тварин, каміння. Серед кісток, зокрема, знайдені: 31 — бика свійського, 3 — вівці та кози, 11 — свині свійської, 1 — птиці.

ЯМА № 1 (1968). Вона мала овальну, близьку до округлої, форму і дещо випуклі материкові стінки. Її розміри 2,14 × 2,32, глибина 2,36 м від сучасної поверхні. У гумусному заповненні ями виявлено уламки ліпного і гончарного посуду, а також куски глиняної обмазки.

ЯМА № 1 (1986) (табл. 23, I) виявлена у квадратах А 16, 17 на глибині 0,40 м від рівня сучасної поверхні. Вона має овальну у плані форму розмірами 1,00 × 1,60 та глибину 0,65 м від рівня виявлення. Стінки похилі до дна, дно лінзовидне. Заповнення складалося з темного гумусу з домішками вугликів та глиняної обмазки. У заповненні виявлено кілька уламків ліпної кераміки та 2 кам'яні бруски (табл. 23, II, 1, 2).

ЯМА № 2 (1986) (табл. 23, III) виявлена в 0,40 м на північ від ями № 1 в квадраті А 17. Вона має округлу у плані форму діаметром 1,20 та глибиною 0,40 м від рівня виявлення. Стінки звужені до дна, дно лінзовидне. У заповненні, яке складалося з темного гумусу з домішками вугликів та попелу виявлено кілька уламків ліпного і гончарного посуду та кістки тварин. Над заповненням ями лежав завал глиняної обмазки товщиною 0,30 м.

ЯМА № 3 (1986) (табл. 23, IV) виявлена в 0,50 м на північ від ями № 2 в квадраті А 18. Вона має округлу у плані форму діаметром 1,10 та глибину 0,45 м від рівня виявлення. Стінки звужені до низу, дно лінзовидне. У заповненні, яке складав темний гумус з домішками вугликів та глиняної обмазки виявлено кілька уламків ліпної та гончарної кераміки та кістки тварин. Над заповненням, як і у ямі № 2 лежав завал глиняної обмазки товщиною 0,40 м.

ЯМА № 4 (1986) (табл. 23, V) виявлена у квадратах Б 9, 10 на глибині 0,50 м від рівня сучасної поверхні. Яма має овальну у плані форму розмірами 1,60 × 2,00 та глибину 1,20 м від рівня виявлення. Стінки у верхній частині звужуються, потім підбоєм переходять у лінзовидне дно.

Заповнення ями складав темний гумус з великою кількістю глиняної обмазки і попелу. У заповненні виявлено невелику кількість ліпної і гончарної кераміки та кістки тварин.

ЯМА № 5 (1986) (табл. 23, VI) виявлена у квадратах АБ 3, 4 на глибині 0,50 м від сучасної поверхні. Вона має овальну у плані форму розмірами 1,60 × 1,20 м від рівня виявлення. Стінки похилі до дна, дно нерівне. У заповненні ями, яке складав темний гумус з домішками вугликів та попелу виявлено кілька уламків ліпного та гончарного посуду і велику кількість кісток тварин.

ЯМА № 6 (1986) (табл. 23, VII) виявлена у квадратах Д—Ж 10, 11 на глибині 0,50 м від рівня сучасної поверхні. Вона має близьку до округлої у плані форму діаметром 1,20 та глибиною 1,15 м від рівня виявлення. Стінки ями у верхній частині звужені, у нижній — розширені, дно плоске. Заповнення ями складав темний гумус з великою кількістю домішок вугілля та попелу. У заповненні виявлено кілька уламків ліпної та гончарної кераміки.

ЯМА № 7 (1986) (табл. 23, VIII) виявлена у квадратах НО 8, 9 на глибині 0,45 м від рівня сучасної поверхні. Вона має округлу в плані форму з прямовисними стінками та округлим дном. Діаметр ями 1,60, глибина 1,70 м від рівня виявлення. Дно і нижня частина стінок були обпалені. Заповнення ями складав темно-сірий гумус з домішками вугликів та глиняної обмазки. У заповненні виявлено невелику кількість уламків ліпного і гончарного посуду та кістки тварин.

ЯМА № 8 (1986) (табл. 23, IX) знайдена в 1,10 м на схід від ями № 7 в квадратах ОП 8, 9. Має округлу форму, діаметр 1,60 та глибина 1,20 м від рівня виявлення. Стінки прямовисні, дно лінзовидне. Заповнення ями складав темний гумус з великою кількістю домішок вугілля та кусків глиняної обмазки. У заповненні виявлено кілька уламків ліпної, гончарної кераміки та кістки тварин.

ЯМА № 1 (1987) (табл. 23, X) відкрита в квадраті ГД 45. Вона в плані овальна, у профілі трапецевидна. Пляма зафіксована на глибині 0,60 м від сучасної поверхні. Над нею спочатку був розчищений шар обмазки потужністю 0,10—0,15 м. Обмазка залягала вздовж західної стінки

ями. Розміри ями 2,20 × 1,00 м. Глибина 0,60 м від рівня фіксації. У заповненні знайдено невелику кількість обмазки й окремі фрагменти ліпної і гончарної кераміки (табл. 23, XI, 3).

ЯМА № 2 (1987) (табл. 23, XII) відкрита в квадратах Д—Е 44. Заповнення ями вміщувало значну кількість обмазки, а також і камені, які, мабуть, входили в конструкцію перекриття ями. Особливо багато обмазки було над східною частиною ями № 2. У заповненні знайдені дрібні шматки обмазки, а на дні ями розчищені великі уламки обмазки з відбитками дерев'яних конструкцій і шматки обвуглених дерев'яних плах, можливо, від згорілих перекриттів. Потужність верхнього завалу обмазки 0,10—0,13 м. Нижній рівень обмазки залягає на глибині 0,90—1,20 м від лінії фіксації ями. Глибина ями 2,35 від сучасної поверхні, 1,75 м від рівня фіксації. У плані вона кругла, діаметром 1,80 м. У заповненні порівняно незначна кількість кераміки (14 фрагментів ліпної і 20 — гончарної) (табл. 23, XIII, 4—6), камені, окремі кістки тварин, в тому числі, бика свійського — 12, вівці та кози — 6, свині свійської — 2.

ЯМА № 3 (1987) (табл. 23, XIV) відкрита в квадратах РС 43. Округла в плані діаметром 1,60 м. Глибина ями 0,74 від рівня фіксації, 1,54 м від сучасної поверхні. У заповненні велика кількість обпаленої обмазки. Знайдено 38 фрагментів ліпної кераміки і 17 фрагментів гончарної, дрібні камені (табл. 23, XV).

ЯМА № 4 (1987) відкрита в квадраті Т 43. Кругла в плані діаметром 0,80, глибиною 0,50 від рівня фіксації, 1,3 м від сучасної поверхні, дно рівне, стінки прямовисні. У заповненні — поодинокі дрібні фрагменти кераміки.

ЯМА № 5 (1987) відкрита в квадраті РС 41. Яма кругла в плані, діаметром 1,50, глибина ями від рівня фіксації 0,50, 1,30 м від сучасної поверхні. У східній частині ями дно злегка знижується до 0,75 м від рівня фіксації. Стінки прямовисні. Яма заповнена обмазкою, що особливо щільно залягає в середині заповнення, біля дна розчищений вуглистий прошарок, із заповнення походить 84 фрагменти ліпної кераміки, глиняний важок (табл. 23, XVI, 10).

ЯМА № 6 (1987) (табл. 23, XVII) відкрита в квадратах У 35, 36. Кругла в плані, діаметром 1,00 м. Глибина ями 1,35 від сучасної поверхні, 0,65 від рівня фіксації, материк на цій ділянці розкопу залягає на глибині 1,25 м від сучасної поверхні. Стінки ями прямовисні, дно рівне. У ямі по всій її глибині велика кількість обмазки. Кераміки в заповненні небагато: 6 фрагментів ліпної (табл. 23, XVIII, 11, 12) і 13 фрагментів гончарної, серед них нижня частина гончарного глечика (табл. 23, XVIII, 13). Знайдене також глиняне біконічне сплюснене прясло (табл. 23, XVIII, 14).

ЯМА № 7 (1987) (табл. 24, I) відкрита в квадраті Р 42. Вона округла в плані, діаметром 1,50 м, у північно-західній частині глибокий підбій, цілком заповнений дрібними фрагментами обмазки, серед яких трапляються уламки з відбитками дерев'яних конструкцій, а також обвуглені круглі в перетині дерев'яні плахи (діаметром 5—6 см), ймовірно, від перекриття ями. Глибина ями 0,70 від рівня фіксації і 1,50 м від сучасної поверхні. Із заповнення походить 20 фрагментів ліпної і 6 фрагментів гончарної кераміки (табл. 24, II, 1—3). На глибині 0,44 м від рівня фіксації в заповненні ями знайдений фрагмент злегка оплавленого келиха із безкольорового прозорого скла з декором у вигляді напаяної скляної нитки (табл. 24, II, 4). Над ямою на глибині 0,60 м від сучасної поверхні були знайдені чотири великих уламки ротаційних жорнових каменів.

ЯМА № 8 (1987) (табл. 24, III). Відкрита в квадраті И 35 на глибині 0,70 від сучасної поверхні, глибина її від рівня фіксації 0,60 м. Яма кругла в плані, діаметром 1,50 м. Дно ями рівне, стінки прямовисні. У заповненні на глибині 0,50 м від рівня фіксації ями знайдений фрагмент круглого люстра зі світлого металевого сплаву (табл. 24, IV, 6). Інші знахідки незначні — декілька фрагментів кераміки (табл. 24, IV, 4, 5), кістки тварин, в тому числі бика свійського — 9, вівці та кози — 1, свині свійської — 2.

ЯМА № 9 (1987) (табл. 24, V) відкрита в квадратах П 32, 33 північніше житла № I (8). Вона кругла в плані, діаметром 1,10, глибиною 1,70 від сучасної поверхні, 1,00 м від рівня фіксації. Стінки ями вертикальні, дно рівне. На дні — щільне скупчення обпаленої обмазки, траплялися й вуглики. З ями походить невелика кількість кераміки (табл. 24, VI, 8).

Судячи з розташування ям №№ 3—5, 7 та споруди 3, можна припустити, що вони являли

собою єдиний господарський двір. Знахідка над ямою № 7 на глибині 0,60 м від сучасної поверхні чотирьох великих уламків ротаційних жорнових каменів вказує на те, що тут здійснювалися роботи, зв'язані з переробкою зерна. Перекриті потужними дерев'яно-глинобитними конструкціями ями могли служити зерносховищами.

ЯМА А (1987) простежена в квадраті Д 43 на глибині 0,7 м від сучасної поверхні. Її діаметр та глибина від рівня фіксації дорівнюють 0,3 м. Яма забита уламками обмазки з відбитками дерев'яних конструкцій. Серед них знайдені фрагменти двох глиняних конічних важків (табл. 24, VII, 9).

ВОГНИЩЕ № 1 (1968) розчищено на відстані 0,78 м від південної стінки напівземлянки № 2, на глибині 0,72 м від рівня сучасної поверхні. Воно мало овальну форму та розміри 0,78 × 1,04 м. Черинь його був викладений шаром великої гальки і зверху підмазаний глиною. На вогнищі знайдено декілька уламків ліпної і гончарної кераміки.

ВОГНИЩЕ № 2 (1968) відкрито за 3,00 м на північ від житла № 3, на глибині 0,65 м від сучасної поверхні. Воно мало близьку до округлої форму і порівняно непогано збережену черинь розмірами 0,50 × 0,60 м. Біля нього розчищено нижню частину гончарного горщика.

ВОГНИЩЕ № 3 (1968) відкрито на східному борті житла № 4 на глибині 0,61 м від сучасної поверхні. Воно мало овальну форму і було складене із шматків каменю-піщанику. Його розміри 0,80 × 0,60 м.

Вогнища № 1, 3 розміщені між житлами № 2, 4 на невеликій відстані одне від одного, тому не виключено, що ними спільно користувались їх мешканці.

ВОГНИЩА №№ 4—6 (1968), які залягали на глибині 0,40—0,70 м від сучасної поверхні відкрито за межами споруд. Форма їх овальна, черені підмазані глиною, розміри коливаються від 0,40 × 0,48 до 0,70 × 1,00 м. Слідів наземних споруд біля вогнищ не простежено. При розчистці знайдено переважно уламки ліпних горщиків, хоч зустрічались і окремі фрагменти гончарних посудин, а також кістки тварин і залізні шлаки.

ВОГНИЩЕ № 7 (1987) (табл. 19) виявлено в квадраті К 42 на глибині 0,60 м від сучасної поверхні. Воно складене із невеликих каменів галечника та мало діаметр близько 0,80 м; у центрі — скупчення вугликів.

ВОГНИЩЕ № 8 (1987) (табл. 19) знайдене в квадраті У 32 на глибині 0,70 м від сучасної поверхні.

КУЛЬТУРНИЙ ШАР. В культурному шарі поселення виявлено значну кількість ліпної і гончарної кераміки (табл. 25), в тому числі, гончарних піфосів, а також уламок срібної монети Траяна (98—110) (табл. 26, 1), бронзову та залізну пряжки (табл. 26, 2, 3), бронзові фібули різних модифікацій (табл. 26, 4—7), скляну намистину (табл. 26, 8), бронзове дротяне кільце (табл. 26, 9), а також велику кількість залізних предметів: свердло (табл. 26, 10), шило (табл. 26, 11), проколки (табл. 26, 12—16) (1986), гачки (табл. 26, 17, 18), ножі (табл. 26, 19—29), серп (табл. 26, 30), виделку (табл. 26, 31), глиняні пряслиця (табл. 26, 32—35), браслет із зріза оленього рога (табл. 26, 36), кістяну голку (табл. 26, 37). Поза об'єктами знайдений уламок жорнового каменю.

Серед кісток тварин, які виявлено в культурному шарі поселення на розкопі 1987 р.: 94 кістки належали бичу свійському, 3 — вівці свійській, 9 — вівці та козі, 8 — свині свійській, 6 — коню. За даними 1987 р. загалом на досліджуваній площі (в культурному шарі та об'єктах) кістки тварин належали 29 особинам свійських тварин: 14 бикам, 7 вівцям та козам, 6 свиням та 2 коням.

КУРОПАТНИКИ

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ. Поселення Куропатники виявлено науковим співробітником Івано-Франківського краєзнавчого музею (зараз доцентом Прикарпатського університету) Б. П. Томенчуком на південно-західній околиці епонімного села у 1987 р. Тут в зрізі дороги навпроти садиби № 13 по вул. 17 Вересня при зачистці знайдені фрагменти ліпної і гончарної кераміки, виявлено темне лінзоподібне заповнення. В цьому місці закладений розкоп і дослі-

джено житло черняхівської культури, що і стало початком стаціонарних розкопок селища. Воно вивчалось Слов'янською Правобережною експедицією ІА АН УРСР під керівництвом В. Д. Барана з 1987 р. по 1992 р. [Баран, Зеленецкая, 1987; Баран, Гороховский, Зеленецкая, Бобровская, 1988; Баран, Гороховский, Зеленецкая, Бобровская, 1989; Баран, Зеленецкая, Бобровская, 1990; Баран, Зеленецкая, Бобровская, 1990а; Баран, Зеленецкая, Бобровская, 1991; Баран, Зеленецкая, Бобровская, 1991а; Баран, Зеленецкая, Бобровская, 1993; Баран, Бобровская, 1992].

ТОПОГРАФІЯ. Досліджуване селище розташовано на південно-західній околиці сучасного села на мисоподібному останці першої надзаплавної тераси Гнилої Липи.

ДОСЛІДЖЕНА ПЛОЩА. Загальна площа пам'ятки за даними візуальних спостережень за виходами культурного шару на поверхню в місцях його зрушення під час земляних робіт — біля 1,5—2,0 га. Північна межа відокремлена вулицею 17 вересня, східна — ґрунтовою дорогою із села до смт Бурштин, південна — пологим схилом, а західна крутим зрізом мису від заболоченої пойми ріки.

За п'ять польових сезонів досліджена площа на поселенні склала 4336 м², що дорівнює приблизно половині придатної для розкопок площі.

СТРАТИГРАФІЯ. Поверхня пам'ятки піддавалася руйнуванню ерозією і господарськими роботами. У східній частині площі поселення було споруджено 2 цегляні одноповерхові будинки, які належали колгоспу. На захід від них вирито дві ями, площею 10 м², які прорізували культурний шар селища. У північній частині селища донедавна стояли колгоспні корівники. Їхні кам'яні фундаменти виявлені при розкопках. Такі ж будівлі були на південному краю селища. У південно-східній частині поселення є великий бульдозерний зріз. При огляді цієї ділянки знайдено значне число фрагментів кераміки різного часу. Західний край пам'ятника ушкоджений сучасними перекопами. Велика частина площі задернована і використовується під пасовисько.

Спостереження культурного шару, а також розкопки 1987 р. показали, що культурні залишки в північній частині селища перекриті потужним шаром будівельного сміття, що утворилося в результаті знесення корівників. Це обумовило необхідність застосування бульдозера для зняття баласту, що перекриває поверхню поселення, а також підготовки площадки для розбивки розкопу.

Прив'язка розкопу здійснена до згаданої вище дороги по вул. 17 Вересня, до якої розкоп безпосередньо примикає, а також до західної стіни будинку колгоспного комплексного приймального пункту, що знаходиться в 5 м від східного борту розкопу. Точка поверхні в північно-західному куті будинку прийнята за нульову відмітку (далі 0) при фіксації глибин залягання об'єктів. Від цієї точки проведене нівелювання схилу тераси по лінії розкопу.

На розкопі зафіксована наступна стратиграфія: сучасний дерн, потужністю 0,10—0,15, смітєвий шар 0,15—0,75, материк — жовтий суглинок з домішками піску залягає максимально на глибині 2 м від 0.

Культурні рештки залягають у чорноземі і, частково в перехідному суглинку. Шар насичений різночасовими матеріалами, в основному фрагментами посуду. При розкопках трапляються матеріали епохи енеоліту—бронзи, раннього залізного віку, римського часу, а також давньоруські і пізньосередньовічні. В результаті численних перекопів при спорудженні корівників та інших господарських робіт, матеріали з культурного шару потрапляли і в смітєвий шар. У культурному шарі зустрічається велика кількість уламків глиняного посуду, камені, шматки обпаленої глиняної обмазки, вугілля, попіл, зола, кістки тварин, іноді уламки посуду й інші знахідки різного часу.

Виразних границь між заляганням різночасових культурних залишків уловити не вдається, тому що культурний шар в основному знаходиться у чорноземі. Разом з тим укажемо, що найдавніші знахідки, зокрема, частини посудин епохи енеоліту—бронзи знайдені в перехідному суглинку, тобто нижній частині культурного шару.

Залишки споруд і ям фіксувалися в перехідному суглинку або на рівні материка у вигляді плям заповнень чи котлованів різного кольору, консистенції і щільності. Ями раннього заліз-

ного віку мали коричневе чи буре заповнення, інколи слабопомітне на тлі перехідного суглинку. Заповнення черняхівських об'єктів — чорне, іноді вуглисте неоднорідне. Заповнення більш пізніх об'єктів — темніше. Ґрунт там часто більш щільний і клейкий, однорідний.

ОПИС ОБ'ЄКТІВ

ЖИТЛО № 1 (1987) (р. I, кв. И—К/1) (табл. 50, Л). На материковому тлі виявлена пляма заповнення житла № 1. Воно прямокутної форми, розмірами 3,20 × 2,60 м, орієнтоване стінами за сторонами світу. Глибина житла від рівня материка 1,10 м. Зафіксовано два рівні підлоги. Ймовірно, житло ремонтувалося. Друга долівка розташовувалася на глибині 0,70 м від рівня фіксації житла і була добре утрамбована. На цьому рівні розчищений завал обмазки, можливо, від зруйнованої печі, біля якого зібрані вінчики ліпних горщиків (табл. 30, II, 1—3). У південно-східній частині житла знайдений кістяний гребінь з напівкруглою орнаментованою спинкою (табл. 30, II, 8). Із заповнення походить також ручка амфори (табл. 30, II, 6) і 2 циліндричних глиняних прясла (табл. 30, II, 9, 10), а також близько 300 фрагментів кераміки, причому гончарна кераміка становить лише 10 % цієї кількості. Серед гончарних форм — фрагментована лискована миска (табл. 30, II, 5), вінчик гончарного глечика (табл. 30, II, 7), а також фрагмент посудини, орнаментованої пролощеними смугами (табл. 30, II, 4).

У житлі № 1 були знайдені кістки тварин, які належать 1 молодій і 1 дорослій особинам бика домашнього (16 кісток), 1 дорослій особині вівці домашньої (3 кістки), 1 напівдорослій і 1 дорослій особинам свині домашньої (4 кістки), 1 дорослій особині коня (1 кістка).

ЖИТЛО № 2 (1988) (р. I, кв. Е—3/15—17) (табл. 31, Л). Пляма заповнення котловану виявлена на глибині 1,40 м від 0. Вона неправильної близької до підпрямокутної форми з виступом у північно-східному куті. Колір і структура заповнення плями на рівні фіксації — неоднорідні. По краях знаходилася смуга гумусу, насиченого вкрапленнями обмазки, вугликів і дрібних фрагментів кераміки. У центрі заповнення було більш світлим — зеленувато-бурим, місцями вуглисто-золистим, насиченим іншими культурними залишками. Центральна частина заповнення була місцями відокремлена від гумусної смуги по периметру прошарками обмазки.

Розбирання заповнення показало, що згадана гумусна смуга зв'язана з потужним чорноземним прошарком, який лежав на бортах котловану та на підлозі (товщина від 0,70 по стінах до 0,20 м на підлозі). Центральна ж частина заповнення складалася з прошарків зеленувато-бурого чи червоно-бурого кольору, де земля була перемішана з вугіллям, попелом, золою, уламками кераміки, шматками обмазки. Компактний масив обмазки зафіксований на глибині 0,75 м від рівня фіксації об'єкта.

Розчищений котлован житла за розмірами (5,00 × 4,00 м) у цілому співпадає з розмірами плями. Виступ у північно-східному куті пов'язаний з ямою. Вона округлої форми, діаметром 1,50, глибиною 1,20 м від рівня фіксації, що відокремлювалася від частини котловану материковою перемичкою шириною до 0,40 м. Форма ями — дзвоноподібна. Діаметр у вузькій частині 1,10, по дну — 1,40 м.

Заповнення ями темне, однорідне.

Котлован житла мав східчасті стіни, які полого спускалися до підлоги. У південно-східному куті зафіксований вхід у вигляді двох вирізаних у материк сходинок шириною 0,50 і висотою 0,20 м. У цій же частині житла, праворуч від входу знаходилося вогнище, що мало вигляд овальної плями обпаленого материка, розмірами 1,05 × 0,80 м. Воно було улаштоване на материковому останці на глибині 1,00 м від рівня фіксації. Ліворуч від входу, на південний захід від вогнища була материкова сходинок з нішею, врізаною в стінку котловану. Ширина сходинок 1,10, глибина 0,50 м. Північно-західна частина котловану була максимально (на 1,70 м) заглиблена від рівня фіксації. Житло орієнтоване за сторонами світу.

У заповненні на підлозі житла були знайдені уламки ліпного (табл. 31, II; табл. 32, I—10) та гончарного (табл. 32, II—15) посуду черняхівської культури й інші предмети. Із 156 фрагментів кераміки, знайдених у заповненні житла 107 (69 %) належало ліпним, 41 (26 %) — гончарним лискованим, 8 (5 %) гончарним з шорсткою поверхнею (7) та уламку піфоса.

ЖИТЛО № 3 (1989) (р. 1, кв. 3—К/32—34) (табл. 33, I). Пляма заповнення зафіксована на глибині 1,35 м від 0. Котлован житла був неправильної округлої форми, розмірами 3,95 × 4,05 м, витягнутий по довгій осі з заходу на схід. Його максимальна глибина 3,10 від 0 та 1,75 м від рівня фіксації. У південній частині об'єкту простежений вхід, який фіксується за трьома материковими сходинками, розташованими на глибині 0,50, 1,13 та 1,40 м від рівня фіксації. Висота сходинок 0,25—0,50 м. Внутрішня частина котловану розділена на дві секції материковою перемичкою висотою 0,25 м від рівня підлоги. Східна секція являє собою заглиблення овальної форми, витягнуте по довгій осі з півночі на південь, розмірами 2,75 × 1,00—1,50 м. Глибина його 1,75 м від рівня фіксації. Західна секція являла собою круглу яму діаметром 1,80 × 1,65 м аналогічної глибини, дно і стінки якої були обпалені місцями до бурого кольору. По периметру західної і північної стін йшли материкові виступи — «полиці». Їхня висота 0,40—1,00 м. Вони могли бути частиною підвищеної підлоги приміщення, якщо припустити, що яма перекривалася кришкою, яка лежала на «полках». Дно ями і східної частини приміщення трохи увігнуті до центру. Вони мають місцями «підбійчики», врізані у стіни не більше ніж на 0,15 м.

Сходинки спускаються в східну секцію землянки. Стінки котловану над «полицями» і в ямах поза «підбійчиками» вертикальні.

Зафіксована частина об'єкту, споруджена в материк у і заповнена шарами гумусованого ґрунту різної потужності, чорного, коричневого, сірого, жовтого відтінків з включеннями вугілля, золи, попелу, обпаленої обмазки. Заповнення ями чітко виділялося на тлі профілю котловану, що, ймовірно, свідчить на користь наявності її перекриття в давнину.

У заповненні траплялися кістки тварин, камені. Черняхівська кераміка складає 132 фрагменти, в тому числі: ліпна 41 (29 %), гончарна лощена 77 (54 %), гончарна з шорсткою поверхнею та піфоси 24 (17 %). Ліпний посуд представлений фрагментами горщиків з коротким, плавно відігнутих назовні вінчиком, округлим бочком (табл. 33, II, 2, 3, 5, 6). Товщина стінок посудин 5—8 мм. Поверхня горбкувата, колір світло-коричневий, темно-сірий, у тісті домішки шамоту. Знайдений фрагмент ліпної миски з вираженим гострим ребром, рівно зрізаним краєм вінчика (табл. 33, II, 4). Поверхня лискована. З заповнення походить широкодонний циліндричний куваль з масивною ручкою (табл. 33, II, 10), фрагмент керамічної кришки з двома наскрізними отворами (табл. 33, II, 8), а також фрагменти конічних мисок на піддоні (табл. 33, II, 11—14). Серед гончарної кераміки переважають лощені вироби, фрагменти мисок (табл. 34, I—4, 13), горщиків (табл. 34, 5, 6), глечика (табл. 34, 8). Нечисленна гончарна кераміка з шорсткою поверхнею представлена фрагментами горщиків, інколи орнаментованих прокресленими паралельними лініями (табл. 34, 7) і товстостінних піфосів. Крім кераміки в житлі знайдено фрагмент кістяного багатоскладового гребеня (табл. 33, II, 1).

ЖИТЛО № 4 (1990) (р. II, кв. 4—Б/Н—П) (табл. 35, I). Його пляма зафіксована на глибині 1,40—1,45 м від репера. Житло мало овальну в плані форму, розміри його склали 4,00 × 4,50 × 3,00 м. Глибина житла 1,00—1,10 м від рівня фіксації. Стінки прямовисні, дно рівне. Заповнення житла було неоднорідним, пухким, порізаним кротовинами, уздовж східної і південної стін — щільні материкові запливи з безліччю конкрецій. У заповненні знайдені дрібні, але численні (123) фрагменти черняхівської кераміки — ліпної — 66 (54 %) (табл. 35, II) — горщиків і конічних мисок, і гончарної лискованої — 52 (42 %) мисок (табл. 36, I—6), глечиків (табл. 36, 7), ваз (табл. 36, 8) та поодинокі знахідки гончарної кераміки з шорсткою поверхнею. У верхніх шарах заповнення (до 0,50 м від рівня фіксації) знайдені 3 стінки світлоглиняних амфор. На глибині 0,30 м від рівня фіксації житла знайдений фрагмент кістяного трискладового гребеня з напівкруглою спинкою (табл. 36, I) і половинки глиняних конічних прясел (табл. 36, 12). На глибині 0,50 м від рівня фіксації виявлено фрагментовану гончарну лисковану посудинку із глибокими овальними заглибленнями-канелюрами по тулову (табл. 36, 9). На пам'ятках Верхнього Подністров'я черняхівського часу такі посудинки траплялися раніше. Так, найбільш близькі за формою походять з житла № 25 поселення Ріпнів II [Баран, 1981, с. 94, табл. LXVII: 8, 10]. Знайдено два уламки ніжок «фруктовниць» липицької культури (табл. 36, 10).

СПОРУДА № 3 (1988) (р. 1, кв. Е—3/10—12) (табл. 37, Д). Пляма заповнення виявлена на глибині 1,90 м від репера. Вона вісімкоподібна в плані з напівкруглим виступом у південно-західній частині, витягнута по осі північ—південь.

Колір і структура заповнення південної секції плями аналогічні заповненню житла № 2; така ж смуга гумусу по периметру і зеленувато-бурий ґрунт у центрі.

Розбирання заповнення показало, що об'єкт складається з основного приміщення, овальної форми витягнутого по осі захід—схід розмірами 3,00 × 2,60, глибиною 0,90 м від рівня фіксації плями та ями-ніші, розташованої у південно-західній частині котловану. Вона напівкруглої форми розмірами 1,20 × 0,80 м такої ж глибини. Дно ніші, врізане в стінку приміщення максимальним діаметром 1,20 м, обпалене і нагадує вогнище в житлі № 2.

Підлога центральної частини споруди нерівна, увігнута досередини. У східній її частині розташована ніша, врізана в стінку на 15—20 см, відокремлена дугастою западиною, яка заглиблена в підлогу на 10 см. Стінки секції прямовисні, місцями похилі.

Структура заповнення південної секції являє собою чергування прошарків гумусованого ґрунту різних відтінків від чорного до ясно-сірого товщиною від 10 до 40 см.

Північна секція споруди — округла яма діаметром 1,50 і глибиною 0,60 м від рівня фіксації плями. Вона відокремлена від південної секції материковим останцем шириною у верхній частині 0,40 м. Яма заповнена прошарками гумусованого ґрунту, подібного описаному для південної секції з домішками глини і включеннями обмазки.

У заповненні і на підлозі споруди 59 уламків черняхівської кераміки, в тому числі: 32 (54 %) — ліпної, 21 (36 %) — гончарної лискованої, 6 (10 %) — гончарної з шорсткою поверхнею й інші знахідки (табл. 37, І).

СПОРУДА № 5 (1989) (кв. Г—Д/19—20) (табл. 38, Л). Пляма заповнення зафіксована на глибині 2,05 м від репера на тлі материка. Досліджено незначне заглиблення (глибина 0,08 м від рівня фіксації) підпрямокутної форми, розмірами 3,00 × 2,00 м, витягнуте довгими стінками по осі захід—схід. У північній стінці приміщення в 0,50 м на захід від північно-східного кута зафіксована овальна пляма обпаленої глини з включеннями золи і вугілля розмірами 0,50 × 0,35, врізана в стінку котловану на 0,25 м. Товщина шару обмазки 0,10 м. Можливо, це залишки невеликого вогнища. У південно-західному куті споруди виявлена стовпова яма діаметром 0,25, заглиблена в підлогу на 0,12 м. Північно-східний кут будівлі зруйнований пізньосередньовічною ямою (яма В), овальною в плані, розмірами 1,20 × 0,90 і глибиною 0,53 м від рівня фіксації.

У заповненні споруди 5 — дрібні кістки тварин і декілька фрагментів черняхівської кераміки, у тому числі вінчик ліпного горщика (табл. 38, ІІ, 1) та стінка піфоса з прокресленим орнаментом (табл. 38, ІІ, 2). До північної стінки споруди 5 примикала яма А, що знаходиться в 0,25 м на захід від вогнища. Вона округла в плані діаметром 0,50, глибиною 0,25 м від рівня фіксації. Знахідок у ній не було, культурна приналежність не встановлена.

СПОРУДА № 6 (1989) (р. 1, кв. Б—Г/25—27) (табл. 38, ІІІ). Пляма заповнення зафіксована на глибині 1,75 м від репера. Досліджено незначне заглиблення прямокутної форми, орієнтоване стінками за сторонами світу розмірами 2,50 × 2,75 м. Глибина залягання підлоги 2,00 м від репера і 0,25 м від рівня фіксації. У південно-західному куті розташована кругла яма (№ 30), ймовірно, зв'язана з будівлею. Її діаметр 0,80 м. Яма заглиблена в підлогу будівлі на 0,10 м, відділена від іншої частини будівлі материковою перемичкою, зафіксованою на висоту 0,10 м. Північно-західний кут будівлі перекивав більш давню споруду № 8.

У заповненні споруди виявлені кістки тварин, дрібні камені, одиничні фрагменти черняхівської кераміки, в тому числі гончарного лискованого глечика.

Південна стінка будівлі частково порушена більш пізньою ямою № 31. Вона вісімкоподібної форми, витягнута по осі північний захід — південний схід. Максимальна довжина по цій осі 0,87 м. Ширина північно-західної секції 0,40, південно-східної 0,75 м. Глибина ями 0,25 м від рівня фіксації. У заповненні знайдені фрагменти черняхівської кераміки, що могли потрапити туди з заповнення споруди № 6.

СПОРУДА № 7 (1989) (кв. З—И/20—21) (табл. 38, ІV). Пляма зафіксована на глибині 1,80 м від репера. Котлован споруди мав неправильну підпрямокутну форму із сильно заокругленим

східним кутом. Найбільша довжина його з півночі на південь 2,40, із заходу на схід 2,00 м. Довжина південно-західної стінки 1,50, а північно-західної стінки 1,65 м. Максимальна глибина 3,30 від репера і 1,50 м від рівня фіксації. Розміри по дну 1,65 × 1,65 м. Стінки похилі, східчасто спускаються до дна. Вхід у спорудження, можливо, знаходився в західній частині. Тут зафіксовані сходинокки, розташовані на глибині 0,40 і 0,80 м від рівня фіксації котловану, висотою 0,30 і 0,50 м, сильно зруйновані. Підлога споруди трохи увігнута досередини.

У заповненні знайдені 20 фрагментів черняхівської кераміки, гончарної та ліпної з переважанням останньої (табл. 38, V, 3, 4), а також фрагменти кераміки культури фракійського гальштату, які потрапили із культурного шару поселення.

СПОРУДА № 9 (1989) (кв. Л—М/24—25) (табл. 38, VI). Пляма зафіксована на глибині 1,58 м від 0. Котлован споруди неправильної овальної форми був витягнутий по осі північ—південь. Розміри 2,50 × 3,00 м. Споруда складається з південної основної секції і північної ями з підбоям в північно-східній стінці, спуск у який має сходинокку. Основна секція споруди має розміри 2,25 × 2,50 і глибину 1,00 м від рівня фіксації. Сходинокка спуска в яму врізана в північний край споруди. Вона підпрямокутна, розмірами 1,50 × 0,50 при глибині від рівня підлоги секції 0,40 м. Яма-льох напівовальна в плані розмірами 2,25 × 1,00 при глибині від рівня підлоги секції 0,90 м. Підлога ями увігнута в центрі.

Котлован споруди був заповнений прошарками гумусованого ґрунту різних відтінків від ясно-сірого до чорного різної консистенції і потужності. На рівні підлоги й на переході до ями були прошарки, насичені золою, попелом і великою кількістю обмазки, можливо, зв'язані з перекриттям ями.

У заповненні виявлені кістки тварин і кераміка черняхівської культури — 9 фрагментів ліпних горщиків і конічних мисок (табл. 38, VII, 5), фрагмент гончарної лискованої вази (табл. 38, VII, 6) та два фрагменти гончарних горщиків із шорсткою поверхнею, а також декілька фрагментів пізньолатенської кераміки, які потрапили сюди із культурного шару поселення.

СПОРУДА № 13 (1990) (р. 2, кв. 1—2/А—Б) (табл. 39, I). Розміри 2,80 × 3,70 м. Аморфна в плані. Являє собою спорудження з двох секцій — ям — східної і західної — розмірами відповідно 1,50 × 2,30 і 1,70 × 2,00 м. Західна секція має сходинокки — вхід висотою до 0,20 м. Посередині північної і південної стін споруди залишені материкові виступи — «полиці» (0,50 і 0,25 м від краю котловану). Споруда врізана в материк на глибину 0,70 м у західній частині до 1,00 м у центрі і східній секції. Подібні споруди черняхівського часу, що представляють собою конструкцію з двох чи більшої кількості ям, інколи розділені материковими перемичками, відомі і на інших черняхівських поселеннях Верхнього Подністров'я (Бовшів II, споруда 3, Дем'янів II, споруди 2—4). Із споруди походять 11 фрагментів гончарної і ліпної черняхівської кераміки. Ліпна кераміка — 7 фрагментів — представлена фрагментами горщиків (табл. 39, II, 1, 2), кружки (табл. 39, II, 4). Випал посередній, колір поверхні коричневий, коричнево-сірий. Гончарна кераміка представлена одиничними фрагментами — уламком лискованої кружки з ручкою, прикрашеної вертикальними лініями (табл. 39, II, 8) і т. ін. Знайдено також уламок стінки червоноглиняної амфори з фрагментом ручки (табл. 39, II, 9). Скоріш за все, споруда № 13 мала призначення комори — сховища харчових припасів. Можливо, над нею зводилося легке каркасне перекриття.

Серед виявлених кісток тварин удалося ідентифікувати 2 молодих і 2 дорослих особин бика домашнього (47 кісток), 1 напівдорослу і 1 дорослу особини вівці чи кози (18 кісток), 1 молоду і 1 дорослу особини свині домашньої (6 кісток), 1 дорослу особину собаки (5 кісток). Не визначеними залишилися 37 кісток.

СПОРУДА № 16 (1991) (р. 2, кв. 6—8/Ф—Ц) (табл. 40, I) виявлена на глибині 1,82 м від репера. Чотирикутна із закругленими кутами розмірами 2,50 × 3,95 м. У її західній і південній стінках вириті підбої діаметрами 1,87—2,08 і 1,87 м. Глибина споруди від рівня фіксації 0,62, глибина ям 1,67 м. Стінки будівлі злегка нахилені усередину. Невеликий материковий уступ зафіксований біля східної стіни. Ймовірно, тут був вхід у споруду. Підлога будівлі злегка заглиблена у центрі. У цьому заглибленні розташовувалось невелике, розмірами

0,50 × 0,54, глинобитне вогнище потужністю 0,10 м. Яма в західній стінці будівлі була цілком підбійна і не «читалася» з рівня материка. Глибина підбою 1,87 м. Вхід у яму являв собою великий отвір розмірами 0,60 × 0,87 м. Глибина підбою ями в південній стіні 0,25 м. У заповненні споруди темно-коричневий гумусований ґрунт, кістки тварин, фрагменти кераміки, глиняне прясло. Ліпний посуд представлений фрагментами посудин банковидних форм та зі злегка відігнутих назовні вінчиком (табл. 40, II, 2, 4, 5). Гончарна лискована кераміка представлена фрагментами вінчиків мисок (табл. 41, I, 2), глечика (табл. 41, 3), триручних ваз (табл. 41, 8). Орнаментація у вигляді горизонтальних смуг, зигзагоподібної лінії, сітки (табл. 41, 4, 5). У заповненні було виявлено глиняне прясло діаметром 3,10, висотою 2,40 см (табл. 40, II, 3).

Судячи з наявності опалювального пристрою, будівля слугувала, мабуть, житловим приміщенням. Важко визначити функціональне призначення підбою. Можливо, він відіграв роль своєрідного «холодильника» для зберігання припасів.

ЯМА № 2 (1988) (р. 1, ОПр/5) (табл. 42, I). Яма кругла в плані діаметром 1,25 м, трапецієвидна в розрізі. Пляма заповнення — чорний, грудкуватий, вуглисто-золистий ґрунт. Зафіксована на глибині 1,80 м від 0. Глибина від рівня фіксації 0,70, врізана в материк на 0,35 м. Знахідки — ліпний горщик (табл. 42, II, I), 3 стінки ліпних посудин, куски глиняної обмазки.

ЯМА № 6 (1988) (р. 1, кв. Д/Е—4) (табл. 42, III). Кругла в плані діаметром 1,85 м. Заповнення за структурою аналогічне ямі № 2. Пляма зафіксована на глибині 1,80 м. Глибина від рівня фіксації 0,95, у материк 0,50 м. На глибині 0,70 зафіксована сходинка шириною 0,10—0,15 м, що оперізує окружність ями. Діаметр нижньої частини ями 1,00 м. Профіль ями східчастий трапецієвидний. Знахідки — ліпні і гончарні черепки черняхівських посудин (табл. 42, IV).

ЯМА № 9 (1988) (р. I, кв. Г—Д/4—5) (табл. 42, V). Кругла в плані діаметром 2,00 м, трапецієвидна у розрізі. Пляма, аналогічна за структурою ямам № 2, 6 зафіксована на тій же глибині. Глибина від рівня фіксації 0,85, у материк 0,45 м. Дно рівне, діаметром 1,65 м. Знахідки — на дні розвал гончарної лискованої миски, маленька мисочка, залізний ніж, фрагменти ліпних посудин (табл. 42, VI).

ЯМИ №№ 20, 21 (1989) (кв. К—М/9—10) (табл. 43, I). Поеднані та складають єдиний господарський комплекс. Плями заповнень округлої форми, діаметром 1,30 (№ 20) і 1,35 м (№ 21) чорні гумусовані з великою кількістю обмазки, перекривалися вогнищем № 3 (див. нижче) і компактним шаром обмазки довжиною 3,10, шириною 0,60—0,80, товщиною 0,40—0,50 м, що складала верхню частину шарів заповнення зафіксовані на глибині 2,00 м від репера. Глибина ями № 20 — 1,05, а ями № 21 — 1,10 м від рівня фіксації. У розрізі ями — напівкруглі. У заповненні ліпна і гончарна кераміка черняхівської культури (табл. 43, II).

ЯМА № 24 (1989) (р. 1, Г—Д/20—21) (табл. 43, III). Пляма неправильної овальної форми, витягнута по осі захід—схід зафіксована на глибині 1,78 м від репера. Північно-східна частина обвалена в давнину. Розміри 1,85 × 2,25 м. Глибина від рівня фіксації 0,57 м. Стінки ями похилі. Дно трохи увігнуте до центру, розміри 1,50 × 1,75 м. У заповненні фрагменти черняхівської кераміки — ліпних горщиків з короткими вінчиками (табл. 43, IV, 3—5), гончарних лискованих мисок. Тут же знайдена бронзова шпилька з посоховидною голівкою, сплющеною, квадратною в перетині (табл. 43, IV, 6).

ЯМИ №№ 36 і 37 (1989) (р. 1, Е—Ж/29—30) (табл. 44, I). Плями зафіксовані на глибині 1,23 м від репера. Яма № 37 прорізала яму 36. Глибина ями 36 — 0,62, ями 37 — 0,80 м від рівня фіксації. Обидві ями овальні, розмірами відповідно 1,25 × 1,20 і 1,50 × 1,30 м. Стінки ями 36 похилі, діаметр дна близько 1,00 м. Вона була майже циліндричною. Яма 37 у розрізі грушоподібна з підбійчиками вздовж стінок, виразно вираженими в північній і південній частині. Діаметр її дна 2,00 м. У заповненні ями 36 знайдений фрагментований горщик культури фракійського гальштатту і дрібні фрагменти конічної миски черняхівської культури. У ямі 37 знахідок не було.

ЯМА № 39 (1989) (р. 1, кв. Д—Е/31) (табл. 44, II). Пляма зафіксована на глибині 1,19 м від 0. Округла в плані 1,40 × 1,50, глибиною 0,40 м від рівня фіксації, циліндрична. У за-

повненні — декілька фрагментів від ліпних кухликів та гончарного горщика з шорсткою поверхнею.

ЯМА № 46 (1989) (р. 1, В—Г/23) (табл. 44, IV). Пляма зафіксована на глибині 1,47 м від 0. Яма овальна в плані, орієнтована довгою віссю з півночі на південь, розмірами 1,70 × 1,00, глибиною 0,30 м від рівня фіксації. Стінки ями похилі, діаметр дна 1,75 м. У заповненні знайдені фрагменти черняхівської кераміки, у тому числі, розвал гончарного лискованого горщика (табл. 44, V, 1).

ЯМА № 50 (1989) (р. 1, кв. Л—М/29—30) (табл. 44, III). Пляма зафіксована на глибині 1,46 м від 0. Вона овальна в плані розмірами 1,55 × 1,30, глибиною 0,8 м від рівня фіксації. У профілі яма грушоподібна — стінки з підбійчиками розміщені по периметру ями. У заповненні 5 фрагментів кераміки, в тому числі: 2 — гончарного горщика, 1 — піфоса, 2 — стінок ліпних горщиків.

ЯМА № 51 (1989) (р. 1, К/22—23) (табл. 44, VI). Пляма зафіксована на глибині 1,68 м від репера. Яма конічна. Її розміри 1,75 × 1,80, діаметр дна 0,30, глибина 1,30 м від рівня фіксації. У заповненні — кістки тварин і незначна кількість кераміки черняхівської культури, серед якої переважали фрагменти характерного ліпного посуду. Один з горщиків удалося графічно реконструювати (табл. 44, VII, 2). Це високий біконічний горщик з коротким, злегка відігнутим назовні вінчиком (діаметр по вінчику 26,5, діаметр по плечу — 32 см). Поверхня горщика має жовтий колір, ретельно вигладжений (пучком трави?), у тісті домішки шамоту. Фрагменти гончарних лискованих мисок поодинокі, є уламок гончарного піфоса. Крім черняхівських, у заповненні знайдені уламки липицької гончарної «фруктової» вази на високій ніжці.

ЯМА № 61 (1989) (р. 1, кв. И/28—29) (табл. 45, I). Пляма зафіксована на глибині 1,23 м від 0. Яма округла в плані, діаметром 1,85, у профілі — грушоподібна, глибиною 2,25 м від рівня фіксації. До глибини 1,00 м стінки ями майже вертикальні, після чого починається розширення (діаметр у самій широкій частині — 2,00 м), плавно підбоек увігнуте в стіни. Дно також увігнуте до центру. У південно-західній частині ями знаходиться сходинка розмірами 1,30 × 0,25 і висотою 0,40 м над підлогою. У заповненні 53 уламки черняхівської кераміки: 28 — ліпної, 16 — гончарної лискованої, 9 — гончарної з шорсткою поверхнею.

Серед ліпної — розвал горщика (табл. 45, II, 1), фрагменти типових горщиків, округлоблук з короткими вінчиками (табл. 45, II, 2—4, 6), а також фрагменти конічних мисок на піддоні (табл. 45, II, 5).

Гончарний посуд представлений в основному лискованими виробами (шорстка — поодинокі вінчики і стінки горщиків, стінки піфосів). Це фрагмент гострореберчастої чорнолискованої гончарної миски з орнаментом у вигляді пролощених паралельних ліній і хвиль (табл. 45, II, 8), фрагмент вінчика горщика з пролощеною сіткою (табл. 45, II, 9), фрагмент горла глечика (табл. 45, II, 7) і т. ін. Особливий інтерес являє собою фрагментована ваза з пролощеним геометричним і зооморфним орнаментом, знайдена на дні ями (табл. 45, II, 10).

ЯМА № 62 (1989) (р. 1, З—И/30—31) (табл. 46, I). Пляма зафіксована на глибині 1,33 м від репера. Яма зрізанокопінна, у плані неправильної овальної форми, орієнтована по осі захід—схід, розмірами 1,50 × 2,00, глибиною 1,90 м від рівня фіксації. У західній частині ями знаходилися дві сходинки на глибині 0,35 та 0,95 від краю, висотою відповідно 0,35 та 0,60 м. У заповненні ями 15 фрагментів черняхівської кераміки, в тому числі 8 — гончарної лощеної (уламки вази, глечиків і мисок, інколи з пролощеним орнаментом (табл. 46, II)), 2 — гончарної з шорсткою поверхнею, 1 — уламок гончарного піфоса, 4 — ліпних горщиків.

ЯМА № 72 (1990) (р. 2, кв. К—И/8—9) (табл. 47, I) виявлена на глибині 1,43 м від репера. Овальна в плані, витягнута по осі північ—південь, розмірами 1,50 × 2,60 м. Заглиблена в материк на 0,55 м. У північній частині ями на глибині 0,20—0,30 м від рівня фіксації розчищений щільний завал обмазки потужністю до 0,20 м, можливо, від перекриття ями, серед якої зібрані нечисленні фрагменти ліпної (табл. 47, II, 1) та гончарної лискованої черняхівської кераміки (табл. 47, II, 2, 3). Заповнення ями темне гумусне із вкрапленням вугликів. Стінки вертикальні, дно рівне.

ЯМА № 73 (1990) (р. 2, кв. 7—8/М—Н) (табл. 46, III) виявлена на глибині 1,36 м від репера. Яма округла в плані діаметром 1,75, заглиблена в материк на 1,15 м. Північна стінка ями має невеликий підбій. У східній частині яма 73 перерізала більш ранню яму 73 а діаметром 1,10 та глибиною 0,45 м від рівня фіксації (материка). Заповнення ями 73 дуже темне гумусне, по всій глибині, особливо від 0,20 м від краю котловану — великі шматки обпаленої глиняної обмазки, вугілля, кістки тварин. На глибині 0,75 уздовж південної стіни ями 73 розчищений щільний завал обмазки 1,10 × 0,20 × 0,25 м. Фрагменти черняхівської кераміки знайдені в основному у верхній частині заповнення — це вінчики і днища ліпних горщиків. Випал слабкий, поверхня сіро-жовта, зсередини чорна (табл. 46, IV, 5—7, 9, 10), фрагмент ліпної конічної миски на піддоні (табл. 46, IV, 8), фрагменти вінчиків і стінок гончарних лощених глечиків, мисок. На глибині 0,60 м від рівня фіксації ями знайдений фрагментований залізний ніж (табл. 46, IV, 11), бронзовий рибальський гачок (табл. 46, IV, 12). Заповнення ями 73 а більш світле, у ньому знайдені невиразні фрагменти ліпної кераміки.

ЯМА № 74 (1990) (р. 2, кв. 6—7/Н—О) (табл. 47, III) виявлена на глибині 1,38 м від репера у вигляді неправильної в плані підовальної плями, витягнутої по лінії захід—схід. Розміри ями у верхній частині по довгій осі 2,75, ширина в західній частині 2,00, у східній 1,25 м. Яма заглиблена в материк на 1,15 м. Західна і східна стінки ями мають підбої, довжина ями по дну становить 3,00 м. Невеликий підбій простежується посередині північної стінки. Конфігурація південної стінки, ймовірно, була порушена материковим запливом. Дно ями горизонтальне, рівне. Заповнення було неоднорідним — із запливами, світлими прошарками материкового суглинку, включеннями дрібної обмазки і вугілля. У ньому знайдені дрібні фрагменти черняхівської кераміки, кістки тварин.

ЯМИ №№ 75, 76 (1990) (р. 2, кв. 8—10/Ж—З) (табл. 47, IV) виявлено на глибині 1,40 м від репера у вигляді однорідної плями вісімкоподібної форми, орієнтованої довгою віссю по лінії ПнПнС—ПдПдЗ. Ями, мабуть, являли собою єдиний комплекс. Вони розділені материковою перемичкою висотою 0,25 і шириною 0,15—0,25 м. Розміри північної ями (75) становили 2,00 × 2,35, південної (76) — 2,75 м (у самій широкій частині). Яма 75 має уздовж північного борта материкову сходинку висотою 0,25, уздовж східного борта — дві невисокі сходинки до 0,10 м. Західна стінка ями — рівна, злегка нахилена до горизонтального дна. Яма 76 мала невисоку (до 0,10) широку (0,50 м) сходинку уздовж східного борта. Заповнення обох ям однакове за кольором і щільністю, у ньому містилися дрібні фрагменти ліпної черняхівської кераміки, кістки тварин. За аналогією з іншими об'єктами поселення, ями 75 і 76 можна віднести до черняхівської культури. Як уже відзначалося, комплекси зі східчастих, у тому числі вісімкоподібних ям, розділених материковою перемичкою характерні саме для черняхівського шару поселення.

ЯМА № 79 (1990) (р. 2, кв. 8—9/Г—Д) (табл. 47, V) виявлена на глибині 1,40 м від репера. Частково перекриває яму 78. Конічна. Овальна в плані, розмірами 1,75 × 2,00, заглиблена в материк на 1,75 м. Дно її трохи знижується до південно-західної стінки, уздовж якої на глибині 1,20 м від рівня фіксації — невеликий материковий виступ. Діаметр дна ями 0,75 м. Заповнення відрізнялося від заповнення ями 78 більш світлим тоном, численними вкрапленнями дрібної обпаленої глини і вугликів. У ньому знайдені фрагменти черняхівської кераміки, а також фрагменти культури фракійського гальштатту, що потрапили з заповнення ями 78. Ліпна черняхівська кераміка представлена дрібними фрагментами вінчиків (табл. 47, VI, 4, 5) і стінок горщиків, одна стінка орнаментована валиком (табл. 47, VI, 5); гончарна — фрагментом вінчика піфоса (табл. 47, VI, 6).

ЯМА № 83 (1990) (р. 2, кв. 5—6/С—Т) (табл. 48, I) виявлена на глибині 1,40 м від репера. Конічна. У плані яма округла діаметром 1,50—1,55 м. Глибина ями від рівня фіксації 1,75 у східній і до 2,00 м у західній частині. Заповнення темне, гумусне. На глибині 0,05—0,10 м від краю ями в заповненні знайдена бронзова двоскладова підв'язна фібула варіанта Б 3 за Є. Л. Гороховським (табл. 48, II, 1). Тут же разом з фібулою знайдені уламки стінок великого сіроглиняного гончарного піфоса із шорсткою поверхнею і домішками вапняку в тісті (табл. 48, II, 6). Частини цієї посудини знайдені на дні ями. Крім того, у заповненні ями міс-

тилася кераміка черняхівської культури — вінчики і стінки ліпних горщиків (табл. 48, II, 2—4), фрагменти горла гончарного лискованого глечика (табл. 48, II, 5), стінки гончарного шорсткого горщика, уламок гончарного піфоса, а також кілька фрагментів кераміки доби бронзи і фракійського гальштатту.

ЯМА № 85 (1990) (р. 2, кв. 7—8/У) (табл. 48, III) виявлена на глибині 1,40 м від репера. Яма овальна в плані, розмірами 1,30 × 1,50, глибиною 0,60 м від рівня фіксації. Стінки ями звужуються до рівного горизонтального дна, діаметр по дну ями складає 0,70 м. У заповненні ями траплялися стінки ліпних горщиків та вінчик гончарної чернолискованої миски.

ЯМА № 89 (1990) (р. 2, кв. 2/ П—Р) (табл. 48, IV) виявлена на глибині 1,70 м від репера. Яма овальна в плані, розміри її 1,25 × 2,10 м. Стінки ями рівні, дно горизонтальне. Яма заглиблена в материк на 0,25 м від рівня фіксації. З заповнення походять фрагменти гончарної лискованої та шорсткої черняхівської кераміки.

ЯМА № 96 (1991) (р. 2, кв. 2—3/Щ—Э) (табл. 48, V). Має неправильну в плані форму, розміри 2,75 × 3,00 м. Пляма зафіксована на тлі материка на глибині 2,12 м від репера. Її глибина від рівня фіксації 1,00 м, стінки похилі, дно закруглене. Заповнення — ясно-коричневий гумус. На глибині 0,30 від рівня фіксації знайдене глиняне прясло (табл. 48, VI, 7), на глибині 0,50—0,70 м — фрагменти гончарної кераміки.

ВОГНИЩЕ № 1 (1988) (р. 1, кв. И—К/13) (табл. 28) зафіксоване на глибині 1,60—1,70 м. Воно складене з гальки в один шар. Розміри 1,00 × 0,60, товщина близько 0,10 м. Вогнище збереглося погано. Спочатку, ймовірно, воно було овальної форми, витягнуте по осі південний захід — північний схід. У збереженій частині галька покладена щільно. Камені обпалені, закопчені. Між ними виявлені фрагменти черняхівської кераміки, ліпної і гончарної.

ВОГНИЩЕ № 2 (1988) (р. 1, кв. К/12—13) (табл. 28) зафіксоване на глибині 1,90 м. Основа на глибині 2,40 м від репера. Вогнище складене зі шматків товченого каменя в чотири шари. У плані — овальне, у розрізі — напівкругле. Розміри 1,50 × 1,25, товщина 0,40—0,50 м. Вогнище витягнуте по осі захід—схід. Між каменями виявлена ліпна і гончарна черняхівська кераміка, що входила в його конструкцію.

ВОГНИЩЕ № 3 (1988) (р. 1, кв. К—Л/9) (табл. 28) зафіксоване на глибині 1,90 м. Основа на глибині 2,15 м. Вогнище перекривало яму 20. Конструкція аналогічна вогнищу № 2. Форма в плані — підпрямокутна, у розрізі — напівкругла. Складене у 3—4 шари каменів. Розміри 1,30 × 0,90, товщина 0,30 м. Витягнуте по осі північний захід — південний схід. Між каменями — ліпна і гончарна кераміка черняхівської культури.

Підсумки

Підсумовуючи, хочемо ще раз підкреслити виразну своєрідність досліджених на Гнилій Липі поселень, як і черняхівських поселень типу Черепина-Теремців на Дністрі, до яких вони належать. Аналогічні їм пам'ятки типу Боромлі-Букреївки відкриті на Дніпровському Лівобережжі. Вони разом утворюють свою групу в порівнянні з іншими групами пам'яток черняхівської культури, типологічно зв'язаних із старожитностями вельбарської культури або причорноморськими пам'ятками, насиченими як вельбарськими — готськими, так і скіфо-сарматськими елементами. Ці дві групи пам'яток (верхньодністровська і лівобережна), що належали слов'янському населенню, типологічно близькі ранньосередньовічним слов'янським культурам, що і визначає їх етнічну належність. Своїм корінням вони входять в етнокультурне середовище зубрицьких та пізньозарубинецьких старожитностей. Звідси випливає, що черняхівська культура є поліетнічною і покриває територію різних за своїм походженням груп населення. Її можна вважати результатом їх інтеграційних процесів, які так і не завершилися. Багатство і блиск цій культурі надали провінційно-римські впливи.

Провідною воєнно-політичною і найбільш активною силою були готи, які у цих широтах являли собою прийшло населення. Під керівництвом їх «королів» це воєнно-політичне утворення, що в археології отримало назву черняхівської культури, досягло статусу римської периферії. Разом з тим, враховуючи роль фракійського і скіфо-сарматського компоненту як прямих носіїв досягнень античної культури, різноманітні впливи якої на ці північнопричорноморські групи вимірюються багатьма століттями ще до приходу готів, не можна погодитись з визначенням, що «черняхівська культура виникає на основі вельбарської культури при сильному провінціально-римському впливі» [Магомедов, 2001, с. 151]. Воно вимагає корекції в сторону посилення ролі місцевого населення в культурних досягненнях «черняхівського суспільства». Вже сам факт корінної зміни матеріальної культури готів на території України і в Подунав'ї, виразна відмінність пам'яток вельбарської і черняхівської культур, як і збереження відмінностей пам'яток прийшлих і місцевих груп населення всередині черняхівської культури незаперечно свідчать про наявність різних етнічних її підоснов.

У нашій праці не обійдено і ще одну проблему. Якщо ряд черняхівських пам'яток засвідчують свою типологічну близькість до пам'яток вельбарської культури, то згадані вище групи верхньодністровських та аналогічних їм лівобережних поселень не позбавлені багатьох етнографічних рис, що зближують їх із синхронною київською культурою. Разом з тим, слід вважати хибними спроби деяких дослідників приєднати цілі масиви (сеймінсько-донецький варіант) згаданих вище черняхівських пам'яток до київської культури. Весь набір речового матеріалу: ліпна округлобока і гончарна кераміка та їх кількісне співвідношення, обов'язкова наявність конічних кухликів на кільцевому піддоні, характерних типів глиняних пряслиць, аналогічних верхньодністровським, бронзових та залізних фібул, зокрема, з високим приймачем, які входять в набір речового матеріалу майже кожного черняхівського лівобережного поселення, як і верхньодністровського, характер жител і господарських ям — все це свідчить про їх культурну єдність з пам'ятками верхньодністровської групи черняхівської культури і

відділяє від сусідніх пам'яток київської. Останні характеризуються своїми етнографічними рисами, провідними з яких є: квадратне житло з центральним стовпом, кількісна перевага біконічних, часто ребристих і циліндроконічних форм ліпної кераміки, відсутність гончарного та амфорного посуду, крім черняхівських імпортів та згаданих вище багатьох інших елементів культури, характерних для пам'яток типу Боромлі 2 — Букреївки 2. Порівняльне вивчення верхньодністровських та лівобережних черняхівських старожитностей, з одного боку, та київських, з другого, посилює концепцію переселення у III ст. н. е. певних груп слов'янського населення з Верхнього Дністра у Дніпровське Лівобережжя, де вони селяться поруч із слов'янськими групами — носіями київської культури. Це одне із перших переселень частини правобережних груп слов'янського населення на лівий берег Дніпра, що фіксується археологічними матеріалами. Продовження інфільтраційних процесів на обох берегах Дніпра спостерігається і в наступному ранньосередньовічному періоді. Як відомо, в кінці I тис. н. е. напередодні виникнення Київської держави поселення одних і тих же племен, наприклад, полян, існували як на правому, так і на лівому його берегах.

Таким чином, опрацьована нами група поселень пізньоримського часу на Гнилій Липі, з одного боку, вносить в науку нові дані і підтверджує в археологічному відношенні локальні особливості верхньодністровського варіанту черняхівської культури, з другого боку, дозволяє розкрити загальноісторичні закономірності і спадкоємність процесів історичного розвитку слов'янського населення лісостепової зони півдня Східної Європи в I тис. н. е. Все це, як і повна публікація здобутих матеріалів, визначає їх наукове значення як історичного джерела.

ЛІТЕРАТУРА

- Абашина Н. С., Гороховський Є. Л. Кераміка пізньозарубинецького поселення Обухів III // Археологія.— 1975.— Вип. 18.— с. 61—71.
- Абрамов А. П. Античные амфоры: периодизация и хронология // Боспорский сборник.— М., 1993.— Т. 3.— с. 4—135.
- Абрамова М. П. Ранние аланы Северного Кавказа III—IV вв. н. э.— М.: Наука, 1997.— 165 с.
- Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ.— 1982.— Вип. Г1—12.— 103 с.
- Ауліх В. В. Матеріали з верхнього горизонту городища біля с. Зимне Волинської області // МДАПВ.— 1961.— Вип. 3.— с. 128—139.
- Баран В. Д. До питання про ліпну кераміку культури полів поховань черняхівського типу у межиріччі Дністра і Західного Бугу // МДАПВ.— 1961.— Вип. 3.— с. 77—87.
- Баран В. Д. Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин.— К., 1961.— 98 с.
- Баран В. Д. Памятники черняховской культуры бассейна Западного Буга // МИА.— 1964.— № 116.— с. 213—252.
- Баран В. Д. Некоторые итоги изучения раннеславянских древностей Верхнего Поднестровья и Западной Волины // АР.— 1968.— XX/5.— S. 583—593.
- Баран В. Д. Деякі підсумки дослідження поселення черняхівського типу у Верхів'ях Дністра і Західного Бугу // Слов'яно-руські старожитності.— К., 1969.— с. 35—44.
- Баран В. Д. О соотношении культур римского и раннесредневекового времени на территории Северного Прикарпатья и Юго-Западной Волины // I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej.— Warszawa, 1969a.— с. 238—248.
- Баран В. Д. Поселення черняхівського типу у с. Дем'янів у Верхньому Подністров'ї // Археологія.— 1971.— Вип. 1.— с. 108—113.
- Баран В. Д. Черняхівська культура.— К., 1981.— 264 с.
- Баран В. Д. Давні слов'яни.— К., 1998.— 335 с.
- Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу.— К., 2002.— 406 с.
- Баран В. Д., Бобровська О. В., Зеленецька І. Б. Охоронні розкопки багатощарового поселення Куропатники на Прикарпатті // Охорона та охоронні дослідження пам'яток археології на Україні.— Вінниця, 1990.— с. 10, 11
- Баран В. Д., Гороховський Є. Л., Магомедов Б. В. Черняховская культура и готская проблема // Славяне и Русь (в зарубежной историографии).— К.: Наукова думка.— 1990.— с. 30—78.
- Баран В. Д., Зеленецька І. Б., Бобровська О. В. Раскопки поселений на Прикарпатье // Археологічні дослідження на Україні у 1990 р.— Київ, 1991.— с. 3, 4.
- Баран В. Д., Зеленецька І. Б., Бобровська О. В. Дослідження багатощарового поселення Куропатники на Прикарпатті // Археологічні дослідження в Україні 1991 року.— Луцьк: Надстир'я, 1993.— с. 4.
- Башкатов Ю. Ю. Об одном из типов построек киевской культуры // Древности.— 1997.— с. 38—43.
- Башкатов Ю. Ю., Дегтярь А. К., Любичев М. В. Селище поздне римского времени Родной Край 3 в бассейне Северского Донца // Древности.— 1996.— с. 111—120.
- Березовець Д. Т. Поселення уличів на р. Тясміні // МИА.— 1963.— № 108.— с. 145—208.
- Бірбрауер Ф. Готи в I—VII ст.: територія розселення та просування за археологічними джерелами // Археологія.— 1995.— № 2.— с. 32—51.
- Бобринський А. А. О некоторых особенностях формовочной технологии керамики из памятников черняховской культуры // КСИА.— 1970.— Вип. 121.— с. 20—26.

- Бобринский А. А.* Гончарство Восточной Европы.— М., 1978.— 272 с.
- Бобровська О. В., Зеленецька І. Б.* Черняхівське поселення Дем'янів у верхів'ях Дністра // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е.— Київ—Львів, 1999.— с. 29—40.
- Брайчевская А. Т.* Черняховские памятники Надпорожья (по материалам раскопок и разведок И. М. Фещенко, А. В. Бодянского и автора) // МИА.— 1960.— № 82.— с. 148—191.
- Брайчевський М. Ю.* Біля джерел слов'янської державності.— К., 1964.— 335 с.
- Брайчевский М. Ю., Довженко В. И.* Поселение и святилище в селе Иванковцы в Среднем Поднестровье // МИА — 1967.— № 82.— с. 238—262.
- Вагалински Д. Ф.* Излъскана керамика от I — начало на VII век южно от долен Дунав (България). Burshined pottery from the first century to the beginning of the seventh century AD from the region south of the lower Danube (Bulgaria).— Sofia, 2002.— 200 с.
- Вакуленко Л. В.* Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тис. н. е.— К., 1977.— 142 с.
- Вакуленко Л. В.* Витоки гончарного виробництва III—IV ст. н. е. // Археологія.— 2000.— № 3.— с. 28—36.
- Винокур І. С.* Історія та культура черняхівських племен.— К., 1972.— 179 с.
- Войнаровський В. М.* Давнє чинбарство на території України за археологічними даними.— Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— К., 2002.— 22 с.
- Вольфрам Х.* Готы от истоков до середины VI века (опыт исторической историографии).— Спб, 2003.— 653 с.
- Вязьмитіна М. І.* Золота Балка.— К., 1962.— 240 с.
- Гончаров В. К.* Могильник культуры полей погребений у с. Переяслава-Хмельницького // КСИА.— 1955.— Вып. 4.— с. 37—39.
- Гороховский Е. Л.* Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины // Тр. V Международного конгресса археологов-славистов.— К.: Наукова думка.— 1988.— Т. 4.— с. 34—46.
- Гороховский Е. Л., Гонкало (Бобровская) О. В.* Фибулы VII группы О. Альмгрена в ареале черняховской культуры // Археологія давніх слов'ян.— К., 2004.— с. 103—130.
- Гросу В. И.* Хронология памятников сарматской культуры Днестровско-Прутского междуречья.— Кишинев: Штиинца, 1990.— 202 с.
- Гудкова А. В.* Оседлое население Северо-Западного Причерноморья в первой половине I тыс. н. э.— Автореф. ... докт. дисс.— К., 1987.— 30 с.
- Гудкова А. В.* Орнаментация черняховской сероглиняной керамики с памятников Буджака // Памятники древнего искусства Северо-Западного причерноморья.— Киев: Наукова думка, 1986.— с. 143—159.
- Гудкова А. В.* I—IV вв. в Северо-Западном Причерноморье (культура оседлого населения) // Stratum plus — 1999.— № 4.— с. 235—404.
- Гудкова А. В., Крапивина В. В.* Сероглиняная керамика Тиры, Ольвии и памятников черняховской культуры.— Киев 1990.— 48 с. (Препр. / АН УССР. Ин-т археологии).
- Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера земли.— М., 1989.— 496 с.
- Довженко В. Й.* Землеробство Древньої Русі до середини XIII ст.— К., 1961.— 267 с.
- Журко А. И.* Жилые сооружения племен черняховской культуры.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— К., 1983.— 27 с.
- Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора // МИА.— 1960.— № 83.— 180 с.
- Зеленецька І. Б., Бобровська О. В.* Селище XVII—XVIII ст. на р. Гнилий Липі // Галич і Галицька земля.— Київ—Галич, 1998.— с. 46—54.
- Зубарь В. М.* Некрополь Херсонеса Таврического I—IV в. н. э.— К.: Наукова думка, 1982.— 144 с.
- Каргапольцев С. Ю., Бажан И. А.* К вопросу об эволюции трехрогих пельтовидных лунниц в Европе (III—VI вв.) // ПАВ.— 1993.— № 7.— с. 113—120.
- Карышковский П. О., Клейман И. Б.* Древний город Тира.— К., 1985.— 159 с.
- Каспарова К. В.* Новые материалы могильника Отвержичи и некоторые вопросы относительной хронологии зарубинецкой культуры Полесья // АСГЭ.— 1976.— Вып. 17.— с. 35—66.
- Козак Д. Н.* Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі.— К., 1984.— 146 с.
- Козак Д. Н.* Пшеворская культура и волыно-подольская группа // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.— К., 1985.— 25—34.
- Козак Д. Н.* Исследования памятников черняховского типа в Верхнем Поднестровье // АО 1986 года.— М., 1988.— с. 284, 285.
- Козак Д. Н.* Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е.— IV ст. н. е.).— К., 1992.— 175 с.
- Козак Д. Н.* Взаємовідносини слов'ян і германців на території України в першій половині I тис. н. е. // Археологія.— 1993.— № 2.— с. 24—36.

- Кропоткин В. В.* Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии нашей эры.— М., 1967.— 135 с.
- Кропоткин В. В.* Римские импортные изделия в Восточной Европе II в. до н.э.— V в. н. // САИ.— 1970.— Вып. Д1—27.— 277 с.
- Кропоткин В. В.* Золотая подвеска из Рыжевки // СА.— 1973.— № 1.— с. 264—269.
- Кропоткин В. В.* О датировке кувшина из Чистиловского могильника (Тернопольская область) // СА.— 1973а.— № 3.— с. 240—243.
- Круг О. Ю.* Технические силикаты первого тысячелетия нашей эры.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— М., 1970.— 17 с.
- Крушельницкая Л. И.* Новый кельтский памятник в Верхнем Поднестровье // Тезисы докладов первого симпозиума по археологии и этнографии юго-запада СССР.— Кишинев, 1964.— с. 24, 25.
- Кухаренко Ю. В.* Волынская группа полей погребений и проблема так называемой готско-гепидской культуры // КСИА АН СССР.— 1970.— Вып. 121.— с. 57—59.
- Кухаренко Ю. В.* Могильник Брест-Тришин.— М., 1980.— 127 с.
- Любичев М. В.* К вопросу о времени появления памятников черняховской культуры на Днепро-Донецком водоразделе // РА.— 2003.— № 3.— с. 71—81.
- Магомедов Б. В.* До вивчення черняхівського гончарного посуду // Археологія.— 1973.— № 12.— с. 80—87.
- Магомедов Б. В.* О происхождении форм черняховской гончарной керамики // Новые исследования археологических памятников на Украине.— К., 1977.— с. 111—123.
- Магомедов Б. В.* Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья.— К., 1987.— 110 с.
- Магомедов Б. В.* Гончарная керамика второй четверти I тыс. н. э. на территории Юго-Восточной Европы // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период.— К., 1990.— с. 154—160.
- Магомедов Б. В.* Черняховская культура. Проблема этноса.— Люблин, 2001.— 290 с.
- Магомедов Б. В., Левада М. Е.* Оружие черняховской культуры // МАИЭТ.— 1996.— Т. 5.— с. 304—323, 558—566.
- Максимов С. В.* Про походження зарубинецької культури // Археологія.— 1969.— XXII.— с. 120—136.
- Максимов С. В., Орлов Р. С.* Поселение и могильник второй четверти I тыс. н. э. // Раннесредневековые восточнославянские древности.— Л., 1974.— с. 11—21.
- Материальная культура.* Свод этнографических понятий и терминов.— М., 1989.— Вып. 3.— 222 с.
- Махно С. В.* Поселения культуры «полів поховань» на північно-західному Правобережжі // АП УРСР.— 1949.— Т. I.— с. 153—175.
- Махно С. В.* Пам'ятки культури полів поховань черняхівського типу // Археологія.— 1950.— Т. IV.— с. 56—77.
- Махно С. В.* Раннеславянские (зарубинецко-корчеватовские) памятники в Среднем Поднепровье // СА.— 1955.— Т. XXIII.— с. 81—100.
- Махно С. В.* З історії дослідження поселень черняхівської культури // Слов'яно-руські старожитності.— К., 1969.— с. 28—34.
- Некрасова Г. М.* Поселения черняхівської культури Хлопків I на Київщині // Археологія.— 1988.— № 62.— с. 70—82.
- Некрасова А. Н.* К вопросу о начальном этапе распространения черняховских древностей в Днепровском лесостепном Левобережье // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини.— Полтава, 1990.— с. 150, 151.
- Некрасова Г. М.* Охоронні розкопки на могильнику та поселенні черняхівської культури біля с. Боромлі // Охорона та охоронні дослідження пам'яток археології на Україні.— Вінниця, 1990.— с. 59, 60.
- Некрасова А. Н.* Хронология распространения черняховской культуры в Днепровском Лесостепном Левобережье // Археологические исследования в Центральном Черноземье в 12 пятилетке.— Белгород, 1990.— с. 59—60.
- Никитина Г. Ф.* Классификация лепной керамики черняховской культуры // СА.— 1966.— № 4.— с. 70—85.
- Никитина Г. Ф.* Население лесостепной полосы Восточной Европы в первой половине I тыс. н. э. (проблема происхождения черняховской культуры).— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— М., 1965.— 16 с.
- Обломский А. М.* О взаимоотношении Киевского и Черняховского населения на водоразделе Днепра и Дона // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян.— Київ—Львів, 1997.— с. 63—72.
- Обломский А. М.* Поселение Журавка Ольшанская в Среднем Поднепровье (опыт культурно-хронологического анализа материалов) // Гістарычна-археалагічны зборнік.— 1998.— № 13.— с. 59—87.
- Обломский А. М.* О времени появления черняховского населения на территории Днепровского Левобережья // Сто лет черняховской культуре.— К., 1999.— с. 26—38.

- Обломский А. М.* Днепровское лесостепное Левобережье в позднеаримское и гуннское время (середина III — первая половина V в. н. э.).— М., 2003.— 256 с.
- Петраускас О. В., Шишкин Р. Г.* Про черняхівські пам'ятки «змішаного» типу на Правобережжі Київського Подніпров'я // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е.— Київ—Львів, 1999.— с. 217—229.
- Петраускас О. В., Цындровская Л. А.* Находки черняховской культуры вблизи Жовнино.— К., 2002.— 47 с.
- Поболь Л. Д.* Поселение железного века около д. Щаткого Бобруйского района // Белорусские древности.— 1967.— с. 182—242.
- Поболь Л. Д., Ильютик А. В.* Поселение Абидня. Постройки 1, 2, 4, 5 // Раннеславянский мир.— 2002.— № 4.— с. 54—74.
- Рафалович И. А.* Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. н.э.— Кишинев.: Штиинца, 1986.— 219 с.
- Рикман Э. А.* Памятник эпохи Великого переселения народов.— Кишинев, 1967.— 136 с.
- Рикман Э. А.* Этническая история населения Поднепровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры.— М., 1975.— 336 с.
- Русанова И. П.* Славянские древности VI—VII вв.— М.: Наука, 1976.— 214 с.
- Рыбаков Б. А.* Ремесло Древней Руси.— М., 1948.— 722 с.
- Сазанов А. В.* Поздние типы узкогорлых светлоглиняных амфор // МАИЭТ.— 1993.— Вып. III.— С. 16—21.
- Самойловский И. М.* Корчуватський могильник // Археологія.— 1947.— Т. I.— с. 101—109.
- Свод древнейших письменных известий о славянах. Том I (I—VI вв.).— Москва, 1991.— 471 с.*
- Смиленко А. Т., Брайчевский М. Ю.* Черняховское поселение в селе Леськи близ города Черкассы // МИА.— 1967.— № 82.— с. 35—61.
- Сміленко А. Т.* Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.) — К., 1975.— 210 с.
- Смирнова Л. И.* Проколки (хронология и функциональное назначение) // Археологические вести.— 2000.— № 7.— с. 237—244.
- Смішко М. Ю.* Звіт про дослідження селища періоду «полів поховань» в Неслухові в 1946 році // АП УРСР.— К., 1949.— т. I.— С. 189—205.
- Смішко М. Ю.* Дослідження пам'яток культури полів поховань у західних областях УРСР у 1947 р. // АП УРСР.— К., 1952.— Т.III.— с. 337—378.
- Смишко М. Ю.* Раннеславянская культура Поднепровья в свете новых археологических данных // КСИИМК.— Вып. XIV.— с. 67—82.
- Смішко М. Ю.* Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н. е.— К., 1960.— 187 с.
- Смішко М. Ю.* Сарматські поховання біля с. Острівець Станіславської області // МДАПВ.— 1962.— Вип. 4.— с. 54—70.
- Смішко М. Ю., Свєтінков І. К.* Могильник III—IV ст. н. е. у с. Дитиничі Ровенської області // МДАПВ.— 1961.— Вип. 3.— с. 89—114.
- Сон Н. А.* Тира римского времени.— К., 1993.— 155 с.
- Стоянова А. А.* Металлические подвески в форме топоринок из Крыма // V Боспорские чтения. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Этнические процессы.— Керчь, 2004.— с. 349—352.
- Симонович Е. О.* Млинове спорудження перших століть нової ери на Південному Бузі // Археологія.— 1952.— Т. VI.— С.97—107.
- Сымонович Э. А.* О датировке поселения первых веков нашей эры в Луке-Врублевецкой // КСИИМК.— 1955.— Вып. 57.— с. 23—32.
- Сымонович Э. А.* Глиняная тара для хранения запасов на поселениях черняховской культуры // СА.— 1956.— № 26.— с. 262—270.
- Сымонович Э. А.* О некоторых типах поселений первых веков нашей эры в Северном Причерноморье // КСИИМК.— 1956 а.— Вып. 65.— с. 131—134.
- Сымонович Э. А.* Лепная посуда памятников черняховской культуры Нижнего Днепра // КСИИМК.— 1957.— Вып. 68.— с. 14—19.
- Сымонович Э. А.* К вопросу о раннечерняховских поселениях культуры полей погребений // СА.— 1958.— № 1.— с. 248—252.
- Сымонович Э. А.* Орнаментация черняховской керамики // МИА.— 1964.— № 116.— с. 270—361.
- Симонович Е. О.* Черняхівські горщики Подніпров'я // Археологія.— 1981.— Вип. 36.— с. 41—54.
- Симонович Е. О.* Черняхівська кераміка Подніпров'я // Археологія.— 1983.— Вип. 43.— с. 26—42.

- Сымонович Э. А. Черняховская культура и памятники киевского и колочинского типов // СА.— 1983.— № 1.— с. 91—102.
- Сымонович Э. А. Развитие культуры черняховских племен Левобережья Днепра (по материалам лепной керамики) // КСИА.— 1984.— Вып. 174.— с. 73—81.
- Сымонович Э. А. Раннесредневековое поселение Тазово под Курском // СА.— 1986.— № 4.— с. 183—194.
- Сымонович Э. А. Букреевка 2 — селище второй четв. I тыс. н.э. возле Курска // Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья.— Курск, 1990.— с. 78—110.
- Тертиловский Р. В. Ранние славяне Подесенья.— К., 1984.— 121 с.
- Тертиловский Р. В. До проблеми контактів між кийівською та черняхівською культурами на ранньому етапі // Археологія.— 2002.— № 3.— с. 18—26.
- Тертиловский Р. В., Абашина Н. С. Памятники киевской культуры.— К., 1992.— 224 с.
- Тиханова М. А. О локальных вариантах черняховской культуры // СА.— 1957.— № 4.— с. 168—194.
- Тиханова М. А. Еще раз к вопросу о происхождении черняховской культуры // КСИА.— 1970.— Вып. 121.— с. 89—94.
- Тиханова М. А. К вопросу о происхождении гончарной керамики черняховской культуры // Античные города Северного Причерноморья и варварский мир. Крат. тез. докл. к научной конференции.— 1973.— с. 29—31.
- Тиханова М. А. Днестро-Волынский отряд Галицко-Волынской экспедиции // КСИИМК.— 1960.— Вып. 79.— с. 94.
- Тиханова М. А. К вопросу о достоверности датировки закрытых комплексов римскими монетами // КСИА.— 1979.— Вып. 159.— с. 37—43.
- Третьяков П. Н. Восточнославянские племена.— М., 1953.— 312 с.
- Третьяков П. Н. Спорные вопросы этнического развития восточных славян // Тезисы докладов на сессии отделения исторических наук и пленуме Института истории материальной культуры, посвященном итогам археологических исследований 1955 года.— М.—Л., 1956.— с. 3—8.
- Третьяков П. Н. Чаплинское городище // МИА.— 1959.— № 70.— с. 119—153.
- Федоров Г. Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э. // МИА.— 1960.— № 89.— 380 с.
- Хазанов А. М. Генезис сарматских бронзовых зеркал // СА.— 1963.— № 4.— с. 54—64.
- Хвойка В. В. Поля погребений в Среднем Поднепровье // ЗРАО.— 1901.— Т. XII, 1—2.— с. 172—190.
- Цигилик В. М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери.— К., 1975.— 175 с.
- Шаров О. В. Хронология могильников Ружичанка, Косаново, Данчены и проблема датировки черняховской керамики // Проблемы хронологии эпохи латена и римского времени.— Спб., 1992.— с. 161—164.
- Шаров О. В., Бажан И. А. Черняховские этюды // Stratum plus.— 1999.— № 4.— с. 19—65.
- Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков н. э. // КСИА.— 1978.— Вып. 156.— с. 16—21.
- Шишкин Р. Г. Классификация и типология трехслойных гребней черняховской культуры // Сто років вивчення культур полів поховань на Україні.— К., 1999.— с. 43—47.
- Шультце Э., Магомедов Б., Буйских С. Сероглиняная керамика Нижнего Побужья в римское время. По материалам поселений окружения Ольвии. В печати.
- Щербакова Т. А. Жилые и хозяйственные сооружения на поселениях позднеимского времени в зоне Буджакской степи // Днестро-Дунайское междуречье в I — начале II тыс. н. э.— К., 1987.— с. 42—58.
- Щукин М. Б. Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор // СА.— 1968.— № 2.— с. 41—51.
- Щукин М. О начальной дате черняховской культуры // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace archeologiczne.— 1976.— Z. 22.— S. 303—317.
- Щукин М. Б., Щербакова Т. А. К хронологии могильника Данчены // Рафалович И.А. Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. н. э.— Кишинев: Штиинца, 1986.— с. 177—219.
- Almgren O. Studien über Nordeuropäische Fibelformen.— Stockholm, 1897.— 243 s.
- Antoniewicz W. Ślady kultury gockiej na ziemiach słowiańskich.— Warszawa, 1934.— 24 s.
- Bichir Gh. Cultura carpică.— București, 1973.— 412 p.
- Bichir Gh. Geto-dacii din Muntenia în epoca romană.— București, 1984.— 176 p.
- Bónis E. Pottery // The archeology of Roman Pannonia (Lengyel A., Radan G.T.B.— editors).— Budapest, 1980.— S. 357—383.
- Budinský-Krička V. Slovanske osídlenie na severovýchodnom Slovensku // SA.— 1961.— IX, 1—2.— S. 347—390.
- Budinský-Krička V. Sidliisko z doby rimskej a začatkov stahovania národov v Prešove // SA.— 1963.— XI—1.— S. 5—58.

- Dautova-Ruševljan V., Brukner O.* Gomolava. Rimski period.— Novi Sad, 1992.— 215 s.
- Diaconu Gh.* Țirgșor. Necropola din secolele III—IV e. n.— București, 1965.— 153 p.
- Diaconu Gh.* Mogoșani necropola din sec. IV e. n.— Țirgoviște, 1970.— 60 p.
- Dobrzańska H.* Zagadnienie datowania ceramiki toczonyj w kulturze przeworskiej // AP.— 1980.— T. XXIV, zeszyt 1.— S. 87—152.
- Dobrzańska H.* Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. Krakowskie. Część I. Materiały.— Wrocław, 1990.— 178 s.
- Eggers H. J.* Der römische Import im freien Germanien // Atlas der Urgeschichte. Hamburg, 1951.— Bd. 1.— 16 taf., 64 kart.
- Eggers H. J.* Zur absoluten chronologie der römischen kaserzeit im freien Germanien // Jahrbuch der Römischen-Germanisch Zentralmuseum.— Mainz, 1955.— 2.— s. 196—238.
- Filip J.* Keltové ve střední Evropě.— Praha, 1956.— 552 s.
- Gajewski L.* Badania nad organizacją produkcji garncarskich z Igołomi // AP.— 1959.— T. III.— S. 101—158.
- Gudkova A. V.* Die grautonige Keramik der Siedlung von Kozyrka in der Umgebung von Olbia (Zum Problem der Protočernjachov-Keramik) // Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur.— Bonn, 1999.— S. 143—154.
- Godłowski K.* The chronology of the Late Roman and Early migration periods in Central Europe.— Kraków, 1970.— 112 s.
- Godłowski K.* Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przed-rzymskim i w okresie rzymskim.— Wrocław, 1985.— 213 s.
- Hadaczek K.* Grabarka Niestuchowska // Teka konservatorska.— Lwów, 1900.— Roczn. 2.— S. 48—78.
- Hadaczek K.* Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego // Materiały antropologiczne-archeologiczne i etnograficzne.— Kraków, 1912.— T. XII.— S. 23—33.
- Hasegawa J.* Chronologia i rozprzestrzenienie ceramiki typu praskiego w Europie Środkowej // Prace i Materiały muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi.— 1974 (1975).— 21.— 288 s.
- Jahn M.* Germanische Gräber aus der Kaiserzeit // Altschlesien.— 1926.— 1, № 3/4.— S. 233—248.
- Kazanski M.* Les éperons, les umbo, les manipules de boucliers et les haches de origine et diffusion // Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten.— Lublin—Marburg, 1994.— S. 429—485.
- Kempisty A.* Birytualne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Brulino-Koski, pow. Ostrów Mazowiecka // WA.— 1968.— t. XXXII.— S. 409—450.
- Kietlińska A., Dąbrowska T.* Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz, powiat Turek // Materiały starożytne.— 1963.— IX.— S. 143—254.
- Kmieciński J.* Osadnictwo słowiańskie i ceramika «siwa» na terenie Kujaw i Ziemi Łęczyckiej // Dawna kultura.— 1955.— t. 2, № 1.— S. 16—21.
- Kobyliński Z.* Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza.— Wrocław, 1988.— 240 s.
- Kokowski A.* L'art militaire des Goths à l'époque romaine tardive (d'après les données archéologiques) // L'armée romaine et les Barbares du IIIe au VIIe siècle.— Paris, 1993.— S. 335—354.
- Kokowski A.* Metalowe wisioriki w kształcie topora na terenie Barbaricum na północny-wschód od limesu rzymskiego, w okresie rzymskim i we wczesnym okresie wędrówek ludów // 20 lat archeologii w Masłomęczu.— Lublin.— 1998.— I.— S. 99—116.
- Kolník T.* Popelnicové pohrebisko z mladšej doby rimskej a počiatku doby stahovania národov v Očkove pri Piešťanoch // SA.— 1956.— IV—2.— S. 233—300.
- Konstantinu M.* Săpăturile de la Stralești-Maicanești // Cercetări archeologice.— 1965.— t. II.— P. 141—189.
- Kopernicki I.* Poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniesrem // Zbior Wiadomości do Antropologii Krajowej.— 1878.— T. II.— S. 19—72.
- Lamiova-Schmiedlova M.* Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südstslowakei // SA.— 1969.— XVII/2.— S. 403—491.
- Marinescu G., Gaiu C.* Die Nekropole bei Fintinele «Rîp», Gem. Matei, Jud. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u. z. // Dacia.— 1989.— T. XXXIII, 1—2.— S. 125—143.
- Meyer E.* Die Bügelknopffibel // Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege.— 1960.— Band 8.— S. 216—349.
- Poczy Sz. K.* Die Töpferwerkstätten von Aquincum // AAH.— 1956.— 7.— S. 73—182.
- Prahistoria ziem polskich.*— Wrocław, 1981.— T. V.— 493 s.
- Reyman T.* Problem ceramiki siwej na kole toczonyj na tle odkryć w górnym dorzeczu Wisły // WA.— 1936.— 14.— S. 147—175.

- Ságl K.* Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely // AAH.— 1960.— T. XII.— S. 187—256.
- Smiszko M.* Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej.— Lwów, 1932.— 193 s.
- Smiszko M.* Osady kultury lipickiej // Przyczynki do poznania kultury cesarstwa rzymskiego Południowo-Wschodniej Polski.— Lwów, 1934.— S.1—33.
- Smiszko M.* Duże naczynie baniaste okresu rzymskiego w Małopolsce Wschodniej // WA.— 1939.— t. XVI.— s. 211—231.
- Stawiarska T.* Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski.— Warszawa, 1999.— 375 s.
- Stvoboda B.* Čechy v době stehování národu.— Praha, 1965.— 379 s.
- Tejral J.* K otazce pozolne řymských sídlist «zlechovskego» typu // Acta Musei Moraviae.— 1989.— LXXV.— s. 77—88.
- Vaday A. H.* Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok // Antaeus. Communicationes ex Instituto archaeologico Academiae scientiarum hungaricae.— 1989.— 17—18.— 346 s.
- Werner J.* Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches.— München, 1956.— 138 s.
- Wielowiejski J.* Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim // MS.— 1960.— t. VI.
- Zeman J.* Severni Morava v mládsi době řimské.— Praha, 1961.— 320 s.

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

- Баран В. Д.* Звіт про розкопки багатощарових поселень біля сіл Бовшів (Бовшів II) і Дем'янів, Галицького району, Івано-Франківської області в 1962 р. // НА ІА НАН України, ф. е. 3933.— 32 с.
- Баран В. Д.* Звіт про розкопки багатощарового поселення біля села Бовшів (Бовшів II) Галицького району Івано-Франківської області в 1963 р. // НА ІА НАН України, ф. е. 4250.— 27 с.
- Баран В. Д.* Звіт про розкопки багатощарового поселення біля села Бовшів (Бовшів II) Галицького району, Івано-Франківської області в 1964 р. // НА ІА НАН України — 23 с.
- Баран В. Д., Бобровская О. В.* Отчет о работах Славянской Правобережной экспедиции на поселении у с. Куропатники Ивано-Франковской обл. в 1992 г. // НА ІА НАН України, ф. е. 25051.— 7 с.
- Баран В. Д., Гороховский Е. Л., Зеленецкая И. Б., Бобровская О. В.* Отчет о работе Славянской Правобережной экспедиции ИА АН УССР в 1988 г. // НА ІА НАН України, ф. е. 22900.— 21 с.
- Баран В. Д., Гороховский Е. Л., Зеленецкая И. Б., Бобровская О. В.* Отчет о работе Славянской Правобережной экспедиции Института археологии АН УССР в 1989 г. // НА ІА НАН України, ф. е. 23262.— 19 с.
- Баран В. Д., Зеленецкая И. Б.* Отчет о работе Славянской Правобережной экспедиции Института археологии АН УССР в 1987 г. // НА ІА НАН України, ф. е. 22392.— 18 с.
- Баран В. Д., Зеленецкая И. Б., Бобровская О. В.* Отчет Надднестровской археологической экспедиции ИА НАНУ о раскопках многослойного поселения у с. Куропатники Ивано-Франковской обл. в 1991 г. // НА ІА НАН України, ф. е. 24767.— 19 с.
- Баран В. Д., Зеленецкая И. Б., Бобровская О. В.* Отчет о работе Славянской Правобережной экспедиции в 1990 г. (раскопки поселений Куропатники и Гончаровка Ивано-Франковской обл.) // НА ІА НАН України, ф. е. 23951.— 24 с.
- Бобровская О. В.* Бусы и подвески в уборе населения черняховской культуры. Дисс. ... канд. ист. наук.— К., 2000. // НА ІА НАН України.— Фонд 12.— № 306.
- Гороховский Е. Л.* Фибулы черняховской культуры.— К., 1989. // НА ІА НАН України.— № 465.
- Козак Д. Н.* Науковий звіт про розкопки пам'яток III—IV ст. н. е. у Галицькому районі Івано-Франківської області у 1986 р. // НА ІА НАН України, ф. е. 21978.— 12 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АО	—	Археологические открытия, Москва
АП	—	Археологічні пам'ятки УРСР, Київ
АСГЭ	—	Археологический сборник (Государственный Эрмитаж), Ленинград
ЗРАО	—	Записки Российского археологического общества, СПб
КСИА	—	Краткие сообщения Института археологии АН СССР, Москва
КСИИМК	—	Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР, Москва—Ленинград
МАИЭТ	—	Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Симферополь
МДАПВ	—	Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, Київ—Львів
МИА	—	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва—Ленинград
НА ІА НАН України	—	Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України
ПАВ	—	Петербургский археологический вестник, СПб
РА	—	Российская археология, Москва
СА	—	Советская археология, Москва
САИ	—	Свод археологических источников, Москва
ААН	—	Acta archeologica Academiae scientiarum Hungaricae, Budapest
АР	—	Archeologia Polski, Warszawa
AR	—	Archeologické Rozhledy, Praha
Ber. RGK	—	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Mainz am Rhein
КР	—	Kultura Przeworska, Lublin
MS	—	Materiały Starożytne, Warszawa
SA	—	Slovenská archeológia, Nitra
WA	—	Wiadomości archeologiczne, Warszawa

Таблиці
ПОСЕЛЕННЯ БОВШІВ II

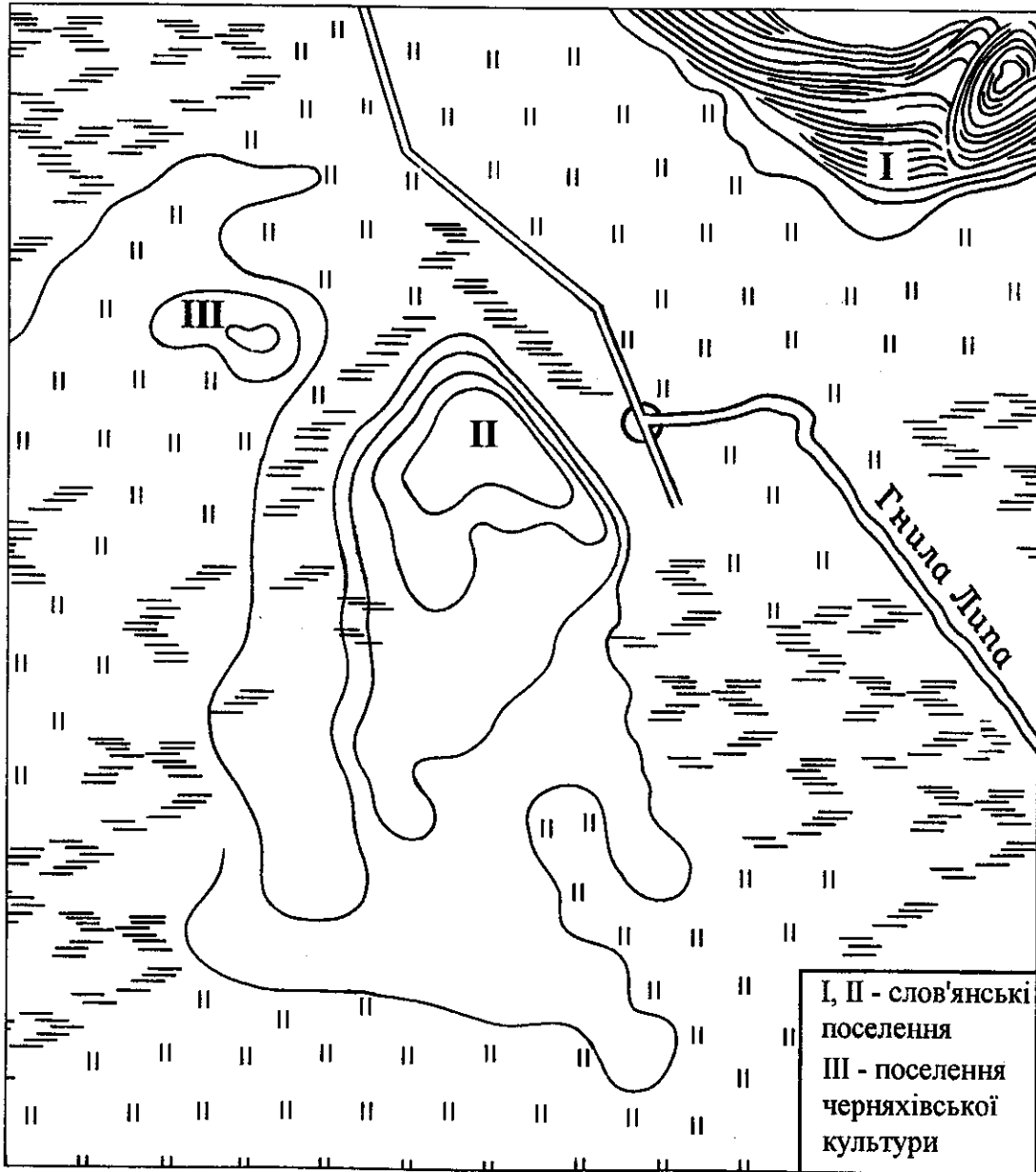

Табл. 1. Топоплан поселень поблизу с. Бовшів.

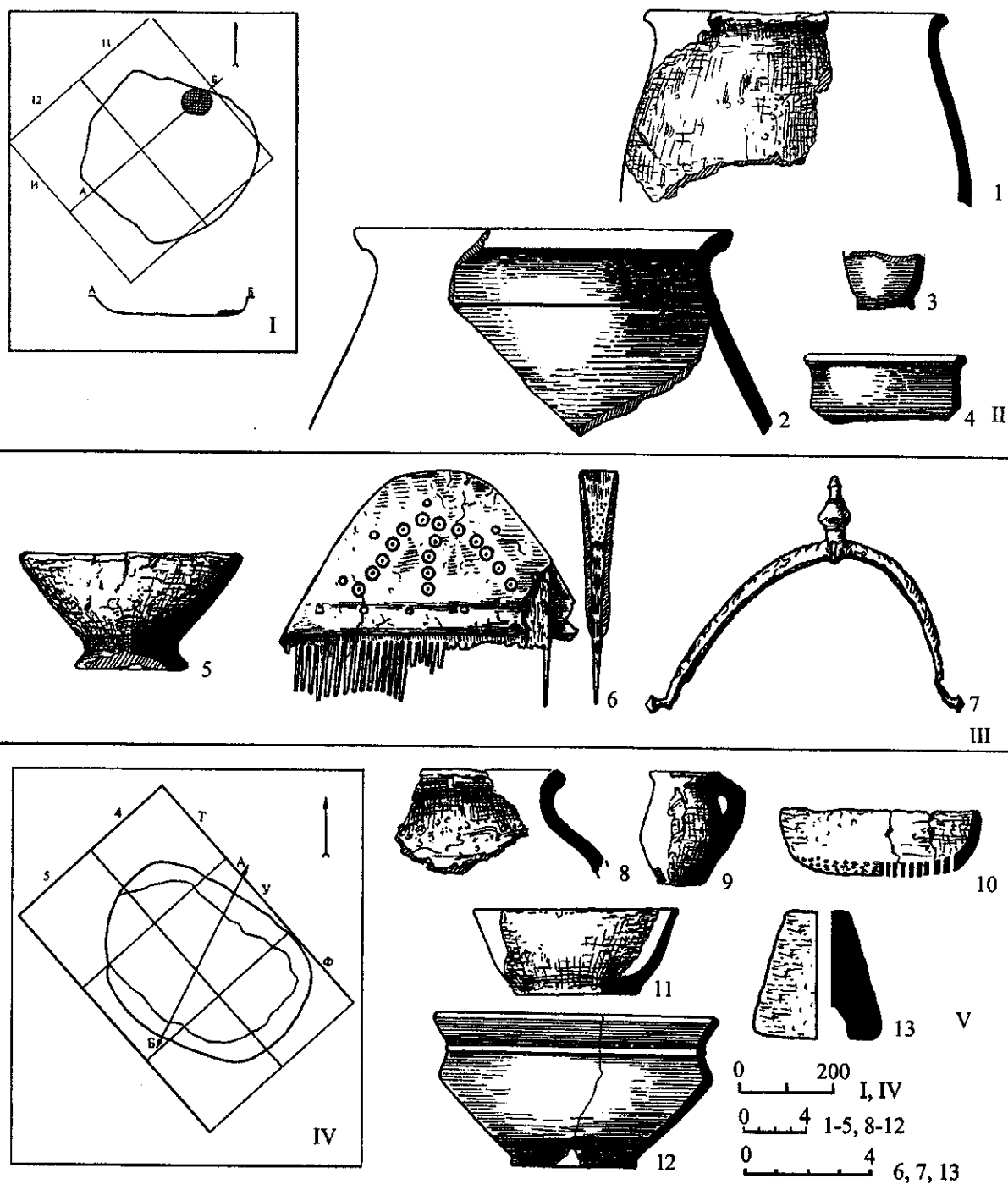

Табл. 2. I — план житла 1; II — інвентар житла 5: 1 — вінчик ліпного горщика; 2 — вінчик гончарного лощеного горщика; 3 — мініатюрна гончарна посудина; 4 — фрагмент гончарної лощеної миски; III — інвентар житла 9: 5 — ліпний конічний кухлик; 6 — роговий гребінь; 7 — залізна шпора; IV — план житла 10; V — інвентар житла 10: 8 — вінчик ліпного горщика; 9 — мініатюрний ліпний глечик з ручкою; 10 — ліпна миска з діркованим дном; 11 — ліпна миска; 12 — гончарна лощена миска; 13 — глиняне прясло.

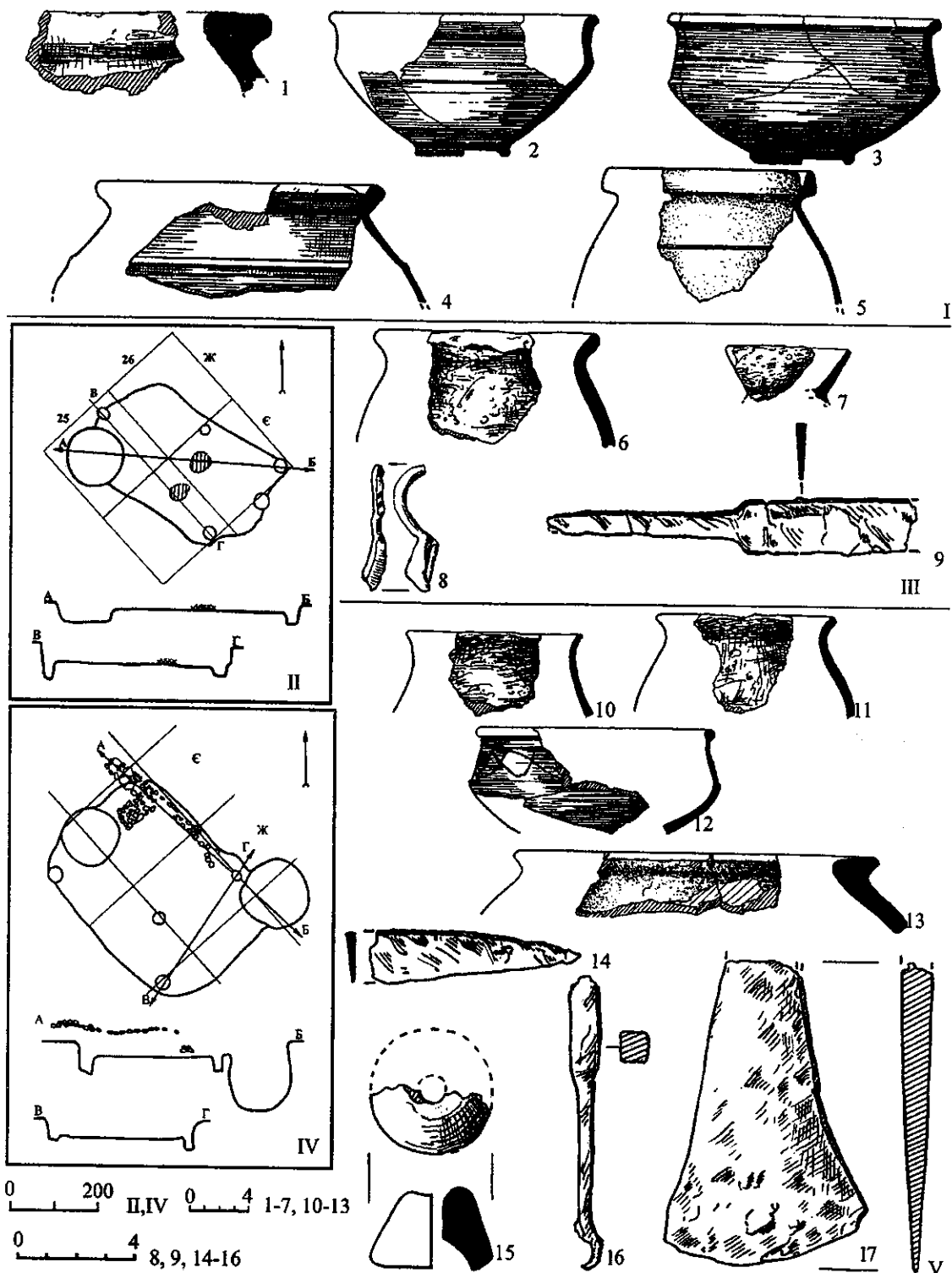

Табл. 3. I — інвентар житла 13: 1 — вінчик ліпного горщика; 2, 3 — гончарні лощені миски; 4 — вінчик гончарного лощеного горщика; 5 — вінчик гончарного горщика із значними домішками крупнозернистого піску в тісті; II — план житла 13; III — інвентар житла 14: 6, 7 — вінчики ліпних горщиків; 8 — фрагмент бронзової фібули, деформованої від перебування у вогні; 9 — частина залізного ножа; IV — план житла 15; V — інвентар житла 15: 10, 11 — вінчики ліпних горщиків; 12 — фрагмент гончарної лощеної миски; 13 — вінчик гончарного піфоса; 14 — вістря залізного ножа; 15 — глиняне прясло; 16 — залізний різець від токарного верстата; 17 — вістря залізної сокири.

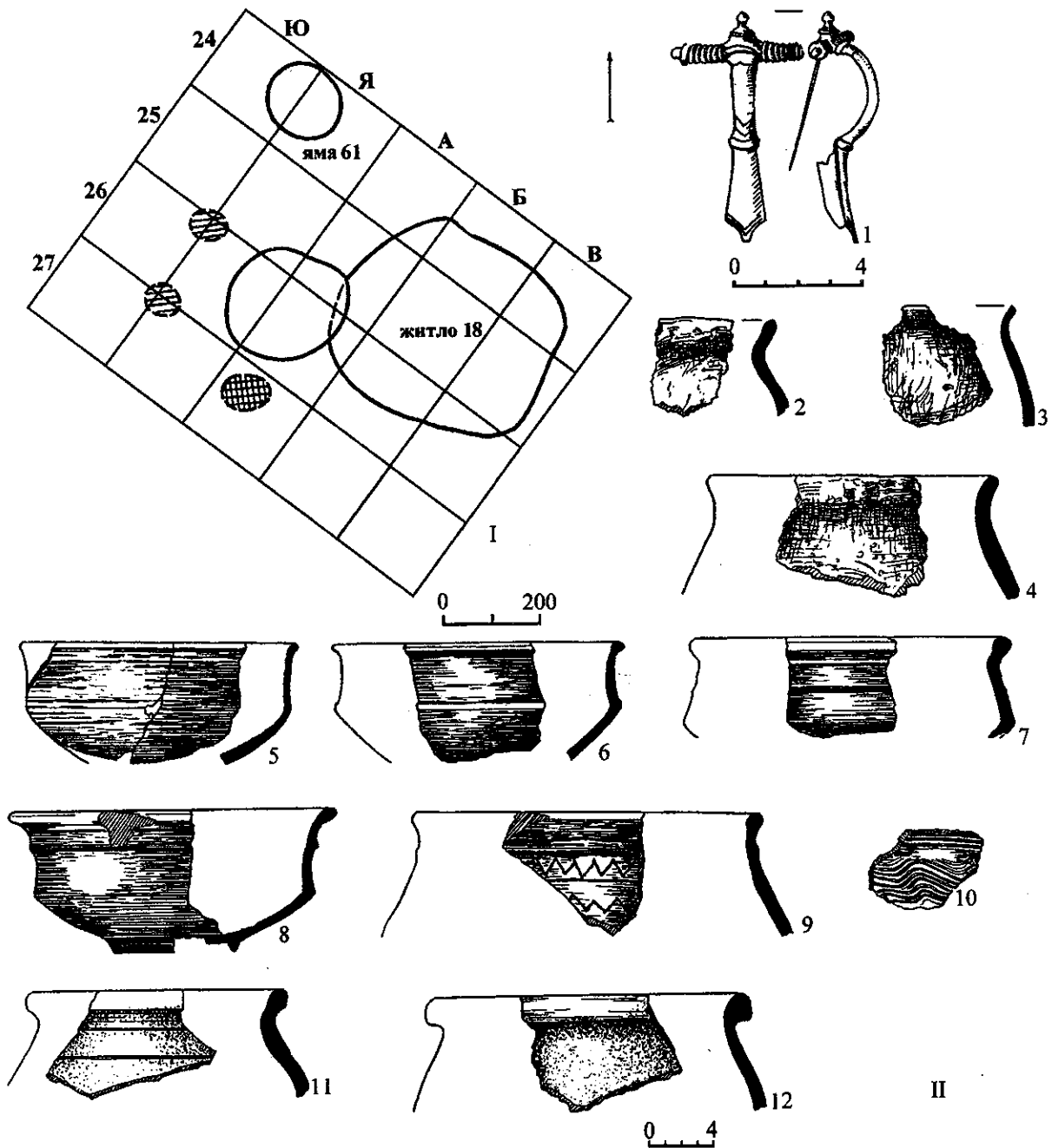

Табл. 4. I — план житла 18; II — інвентар житла 18: 1 — бронзова фібула з шипом на голівці; 2—4 — вінчики ліпних горщиків; 5—8 — гончарні лощені миски; 9 — вінчик гончарного лощеного горщика; 10 — уламок стінки гончарного орнаментованого горщика; 11, 12 — вінчики гончарних горщиків з шершавою поверхнею.

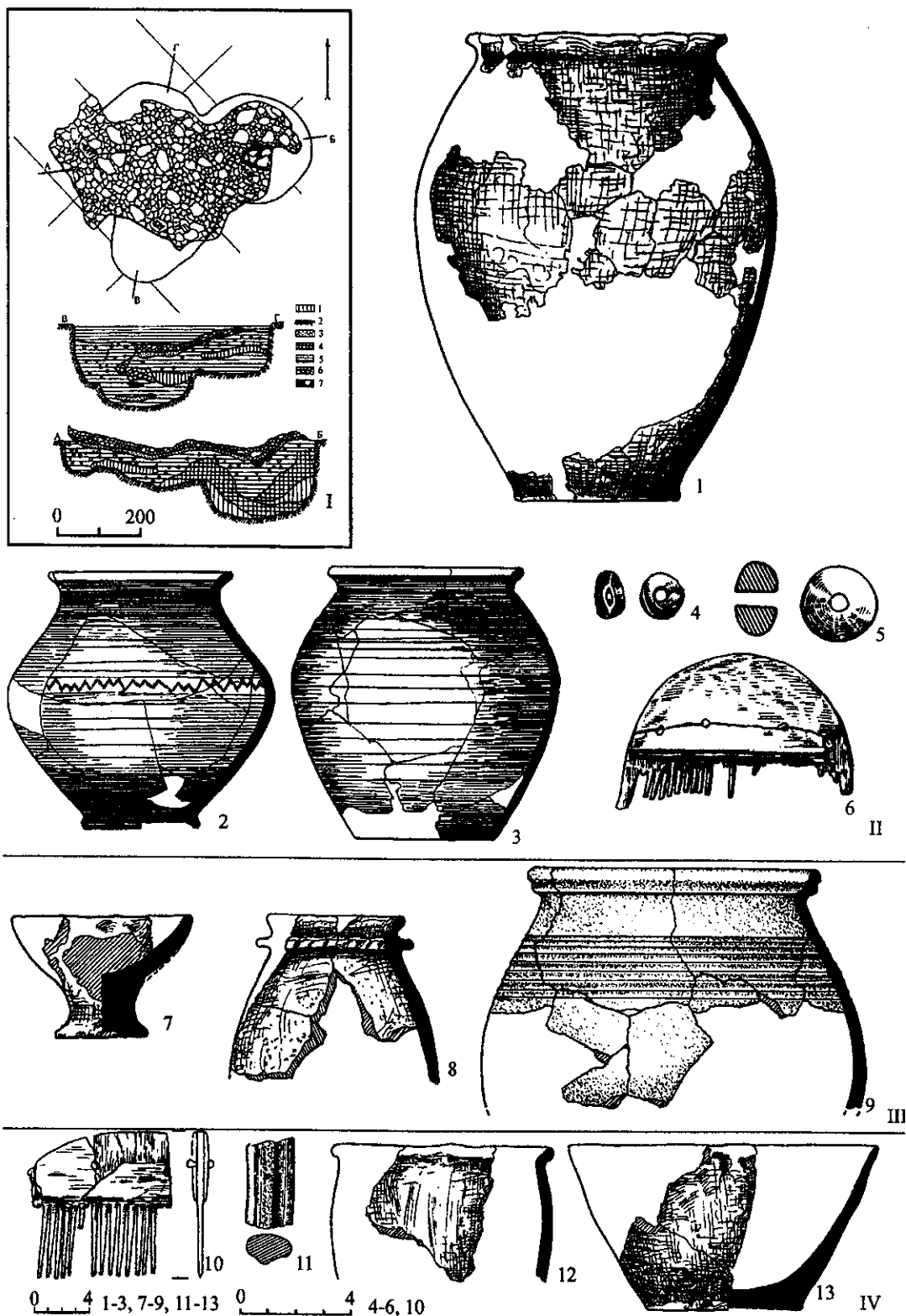

Табл. 5. I — план споруди 3; II — інвентар споруди 3: 1 — ліпний горщик; 2, 3 — гончарні лощені горщики; 4, 5 — скляні намистини; 6 — роговий гребінь; III — інвентар споруди 11: 7 — ліпний конічний кухлик на піддоні; 8 — вінчик ліпного горщика; 9 — вінчик гончарного горщика із шорсткою поверхнею; IV — інвентар споруди 17: 10 — фрагмент рогового гребеня; 11 — уламок амфорної ручки; 12 — вінчик ліпного горщика; 13 — ліпна миска.

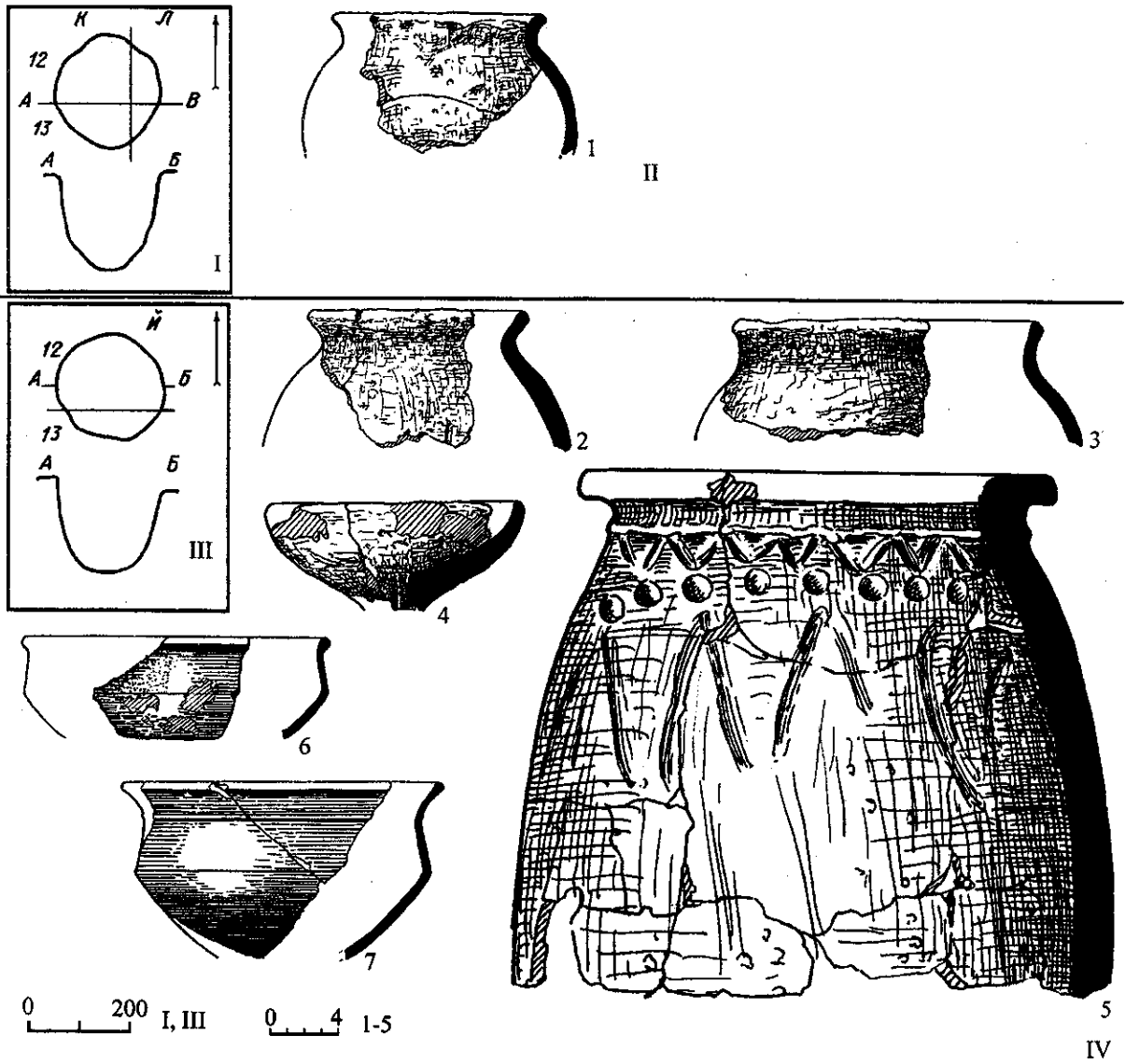

Табл. 6. I — план ями 2; II — інвентар ями 2: 1 — вінчик ліпного горщика; III — план ями 3; IV — інвентар ями 3: 2, 3 — вінчики ліпних горщиків; 4 — частина ліпного конічного кухлика на кільцевому піддоні; 5 — верхня частина ліпного зерновика; 6, 7 — фрагменти гончарних лощених мисок.

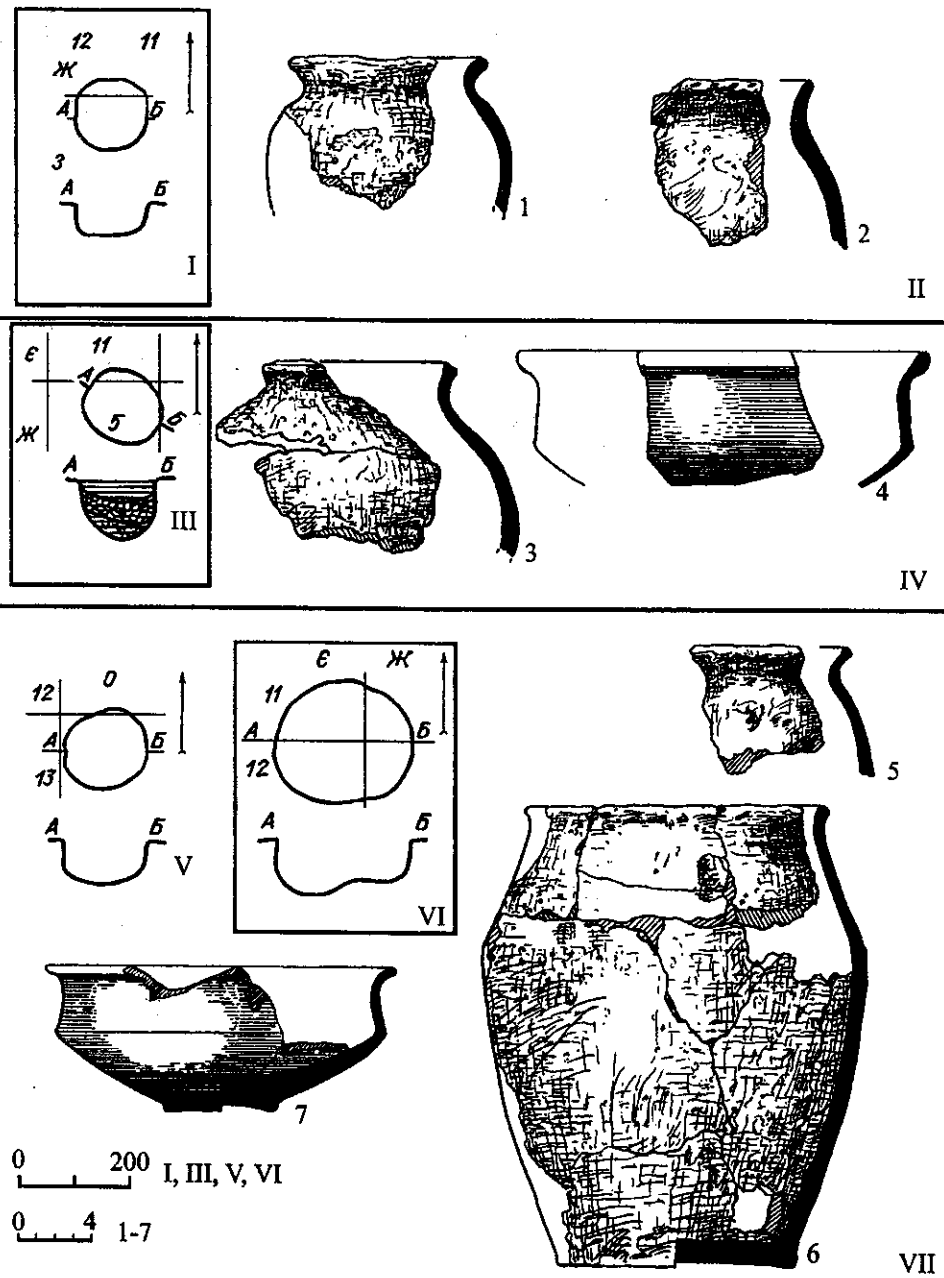

Табл. 7. I — план ями 4; II — інвентар ями 4: 1, 2 — вінчики ліпних горщиків; III — план ями 5; IV — інвентар ями 5: 3 — вінчик ліпного горщика; 4 — фрагмент гончарної лощеної миски; V — план ями 6; VI — план ями 7; VII — інвентар ями 7: 5 — вінчик ліпного горщика; 6 — ліпний горщик; 7 — фрагмент гончарної лощеної миски.

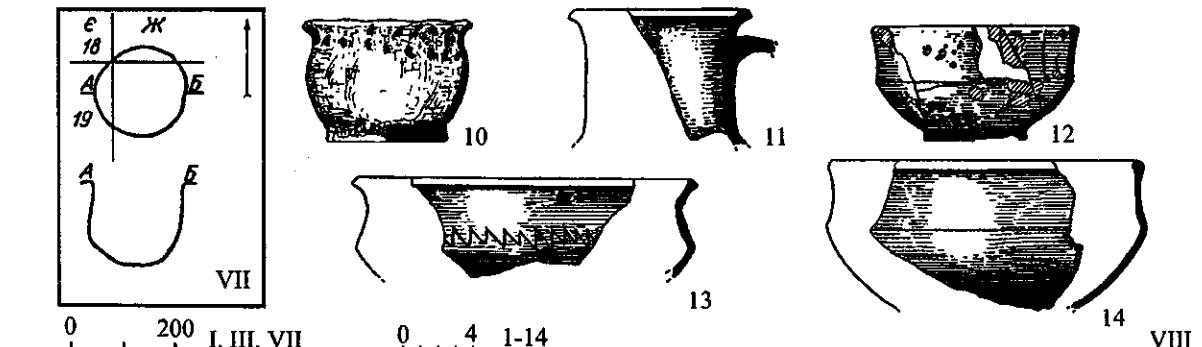
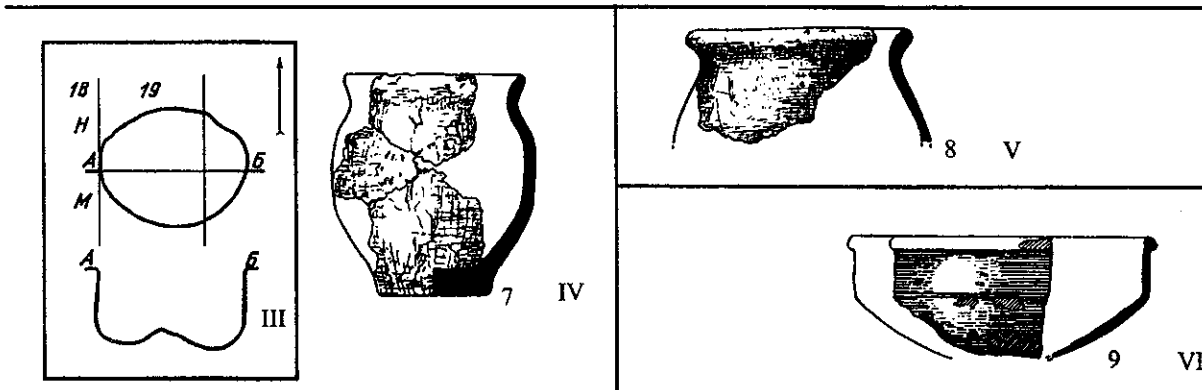
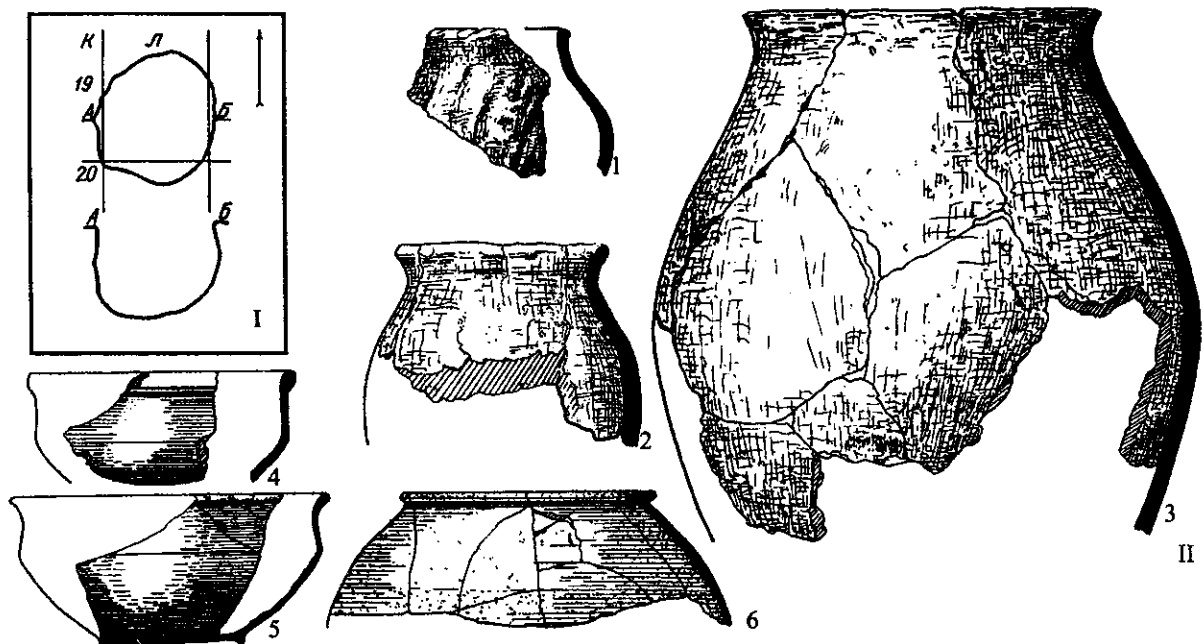

Табл. 8. I — план ями 8; II — інвентар ями 8: 1, 2 — вінчики ліпних горщиків; 3 — частина ліпного горщика; 4, 5 — фрагменти гончарних лощених мисок; 6 — вінчик гончарного піфоса; III — план ями 9; IV — інвентар ями 9: 7 — ліпний горщик; V — інвентар ями 11: 8 — вінчик ліпного горщика; VI — інвентар ями 14: 9 — фрагмент гончарної лощеної миски; VII — план ями 16; VIII — інвентар ями 16: 10 — ліпна посудинка; 11 — вінчик гончарного лощеного глечика; 12—14 — гончарні лощені миски.

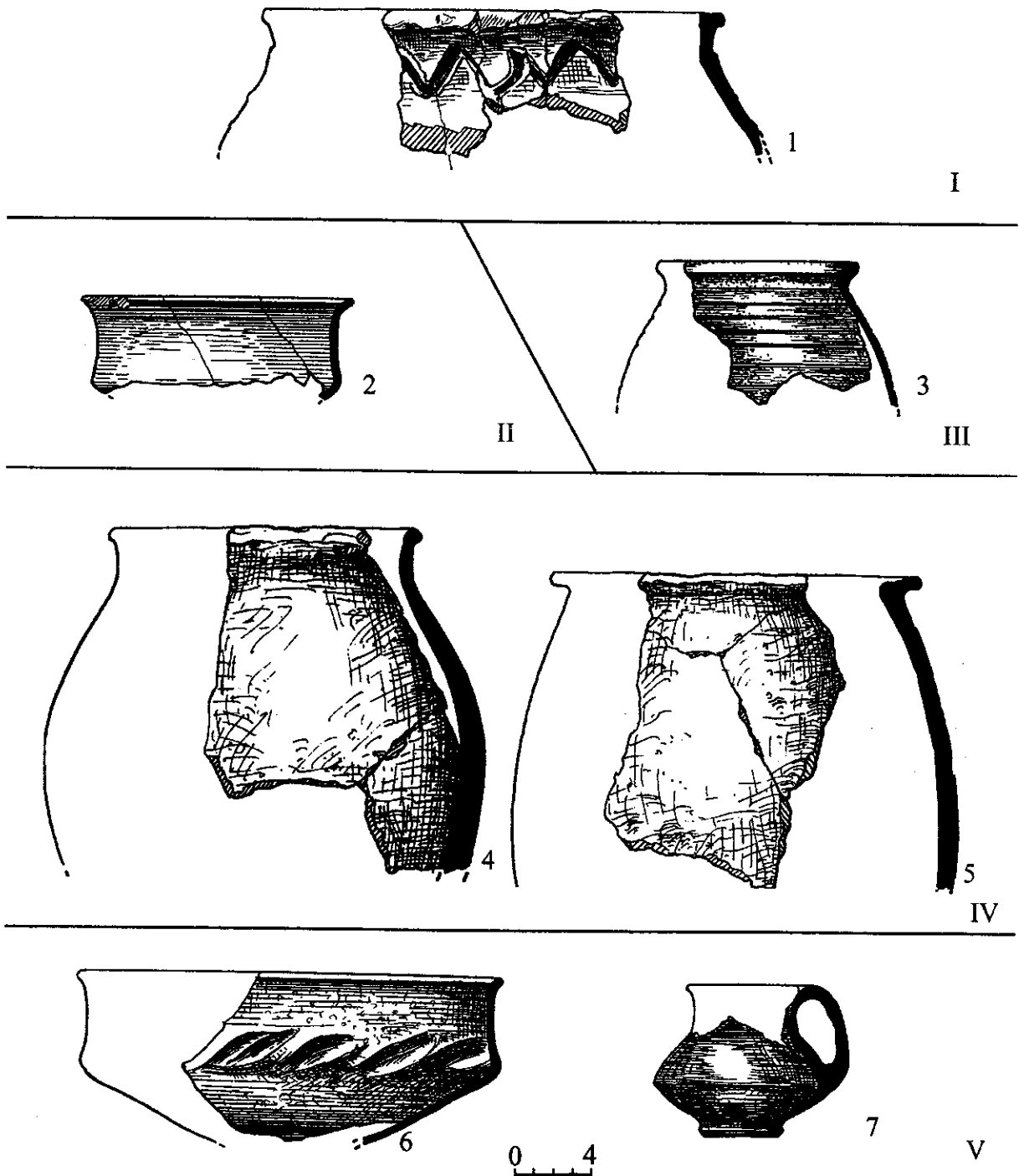

Табл. 9. I — інвентар ями 20: 1 — вінчик ліпного піфоса; II — інвентар ями 23: 2 — фрагмент гончарної лощеної миски; III — інвентар ями 24: 3 — вінчик гончарного горщика із шорсткою поверхнею; IV — інвентар ями 29: 4, 5 — частини ліпних горщиків; V — інвентар ями 30: 6 — фрагмент гончарної лощеної миски з канелюрами по бочку; 7 — глечик гончарний лощений.

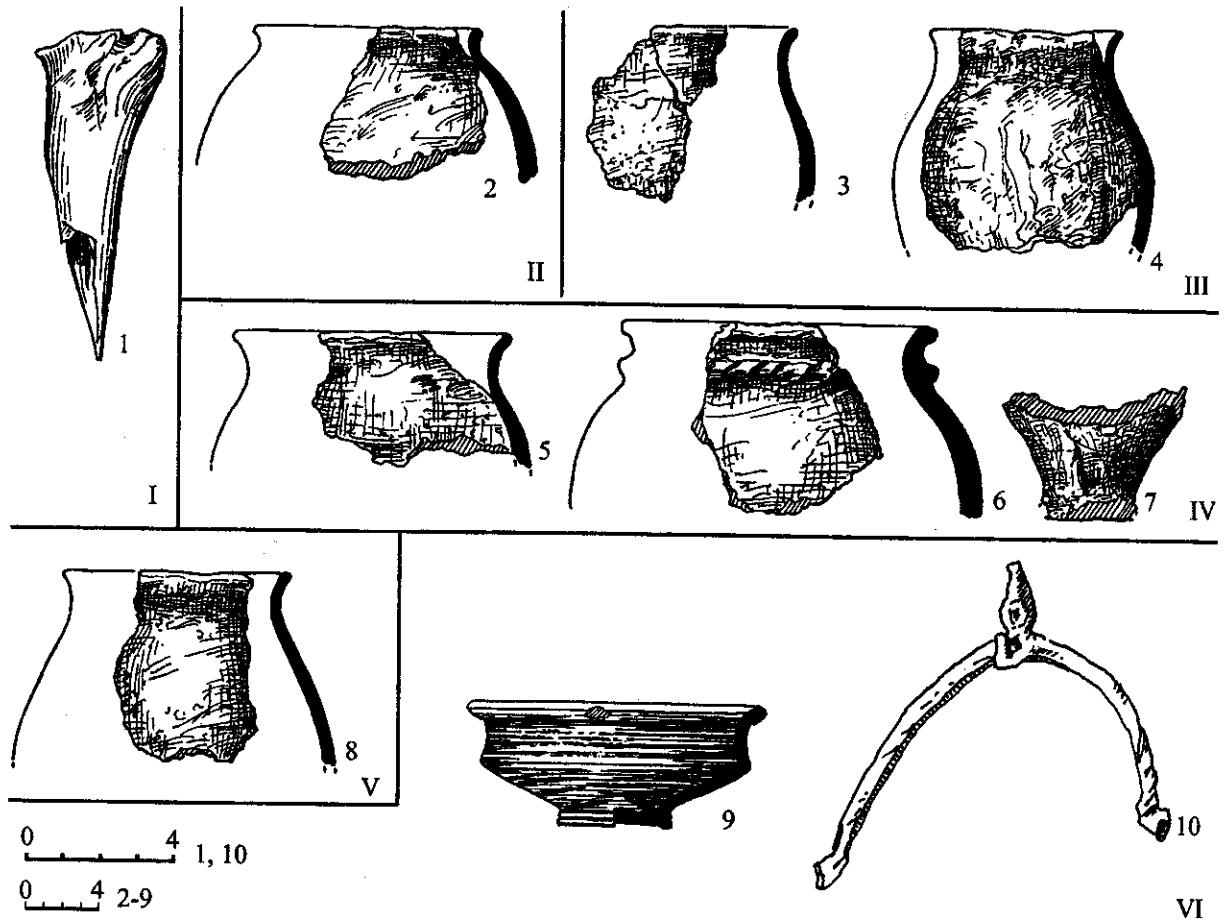

Табл. 10. I — інвентар ями 33: 1 — кістяна проколка; II — інвентар ями 35: 2 — вінчик ліпного горщика; III — інвентар ями 36: 3, 4 — вінчики ліпних горщиків; IV — інвентар ями 37: 5, 6 — вінчики ліпних горщиків; 7 — придонна частина ліпного конічного кухлика; V — інвентар ями 38: 8 — вінчик ліпного горщика; VI — інвентар ями 49: 9 — гончарна лощена миска; 10 — залізна шпора.

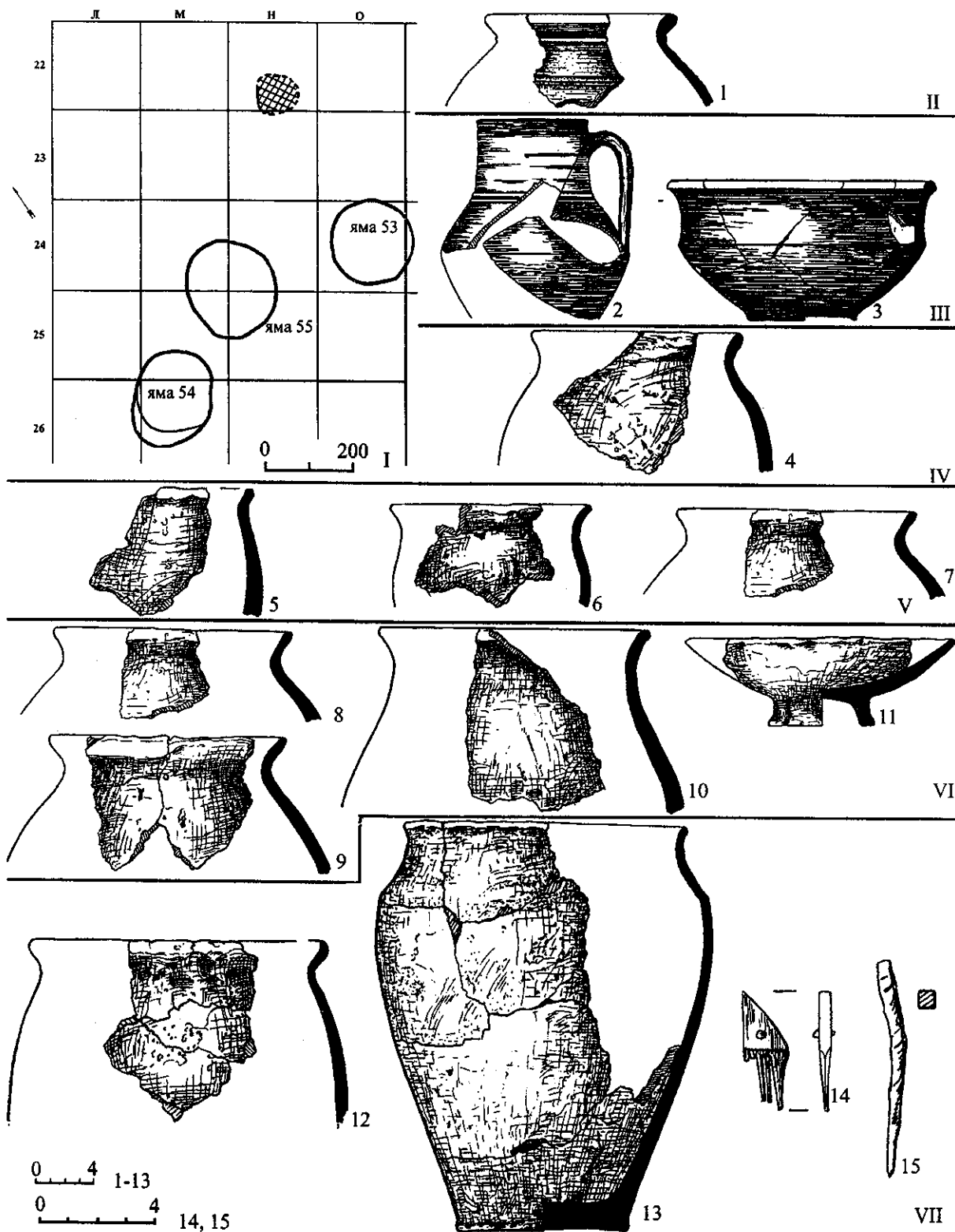

Табл. 11. I — плани ям 53—55; II — інвентар ями 53: 1 — вінчик гончарного горщика із шорсткою поверхнею; III — інвентар ями 54: 2 — верхня частина гончарного лощеного глека; 3 — гончарна лощена миска; IV — інвентар ями 55: 4 — вінчик ліпного горщика; V — інвентар ями 59: 5—7 — вінчики ліпних горщиків; VI — інвентар ями 60: 8—10 — вінчики ліпних горщиків; 11 — частина ліпного кухлика на високому кільцевому піддоні; VII — інвентар вогнищ: 12 — вінчик ліпного горщика; 13 — ліпний горщик; 14 — фрагмент рогового гребеня; 15 — залізне шило.

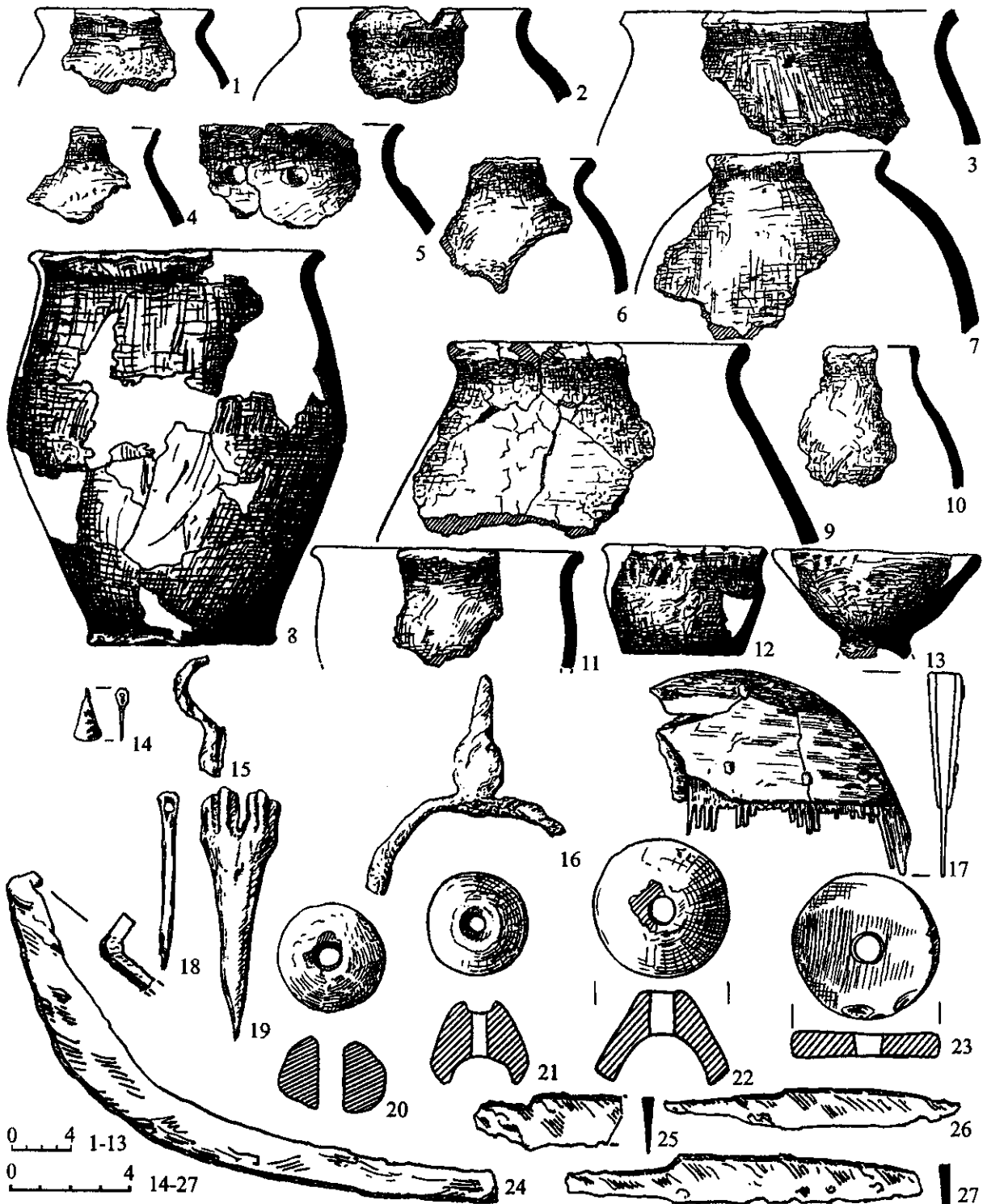

Табл. 12. Знахідки із культурного шару: 1—7, 9—11 — вінчики ліпних горщиків; 8 — ліпний горщик; 12 — мініатюрна ліпна посудинка; 13 — частина ліпного конічного кухлика; 14 — бронзова підвіска у вигляді сокирки; 15 — частина бронзової фібули; 16 — залізна шпора; 17 — фрагмент рогового гребеня; 18 — кістяна голка; 19 — кістяна проколка; 20—23 — глиняні пряслиця; 24 — уламок залізного серпа; 25—27 — залізні ножі.

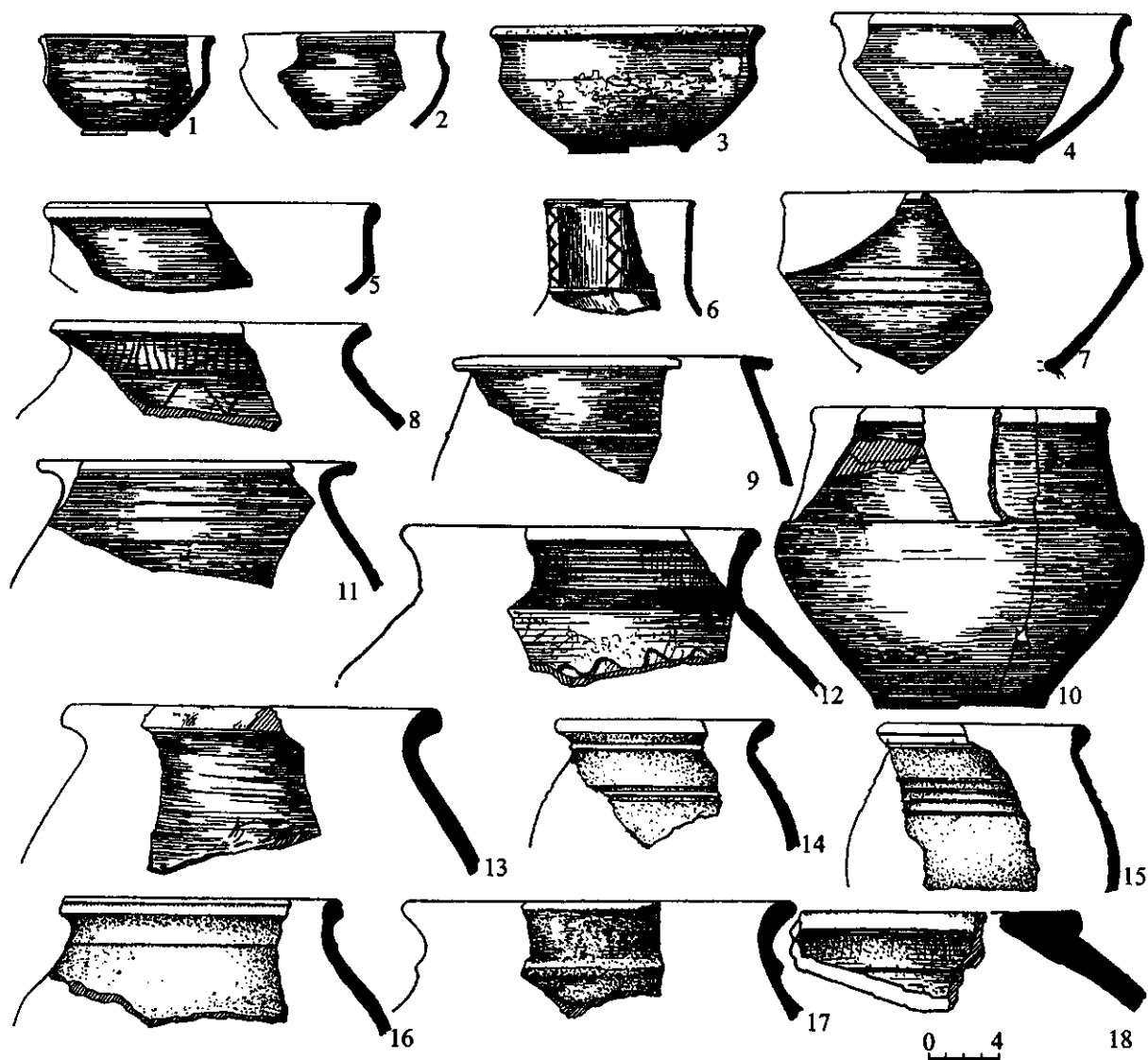

Табл. 13. Гончарний посуд із культурного шару: 1—5, 7 — цілі і фрагментовані гончарні лошені миски; 6 — вінчик гончарного лошеного глека; 8—13 — фрагменти гончарних лошених горщиків; 14—17 — вінчики гончарних горщиків із шорсткою поверхнею; 18 — уламок вінчика піфоса.

ПОСЕЛЕННЯ ДЕМ'ЯНІВ II

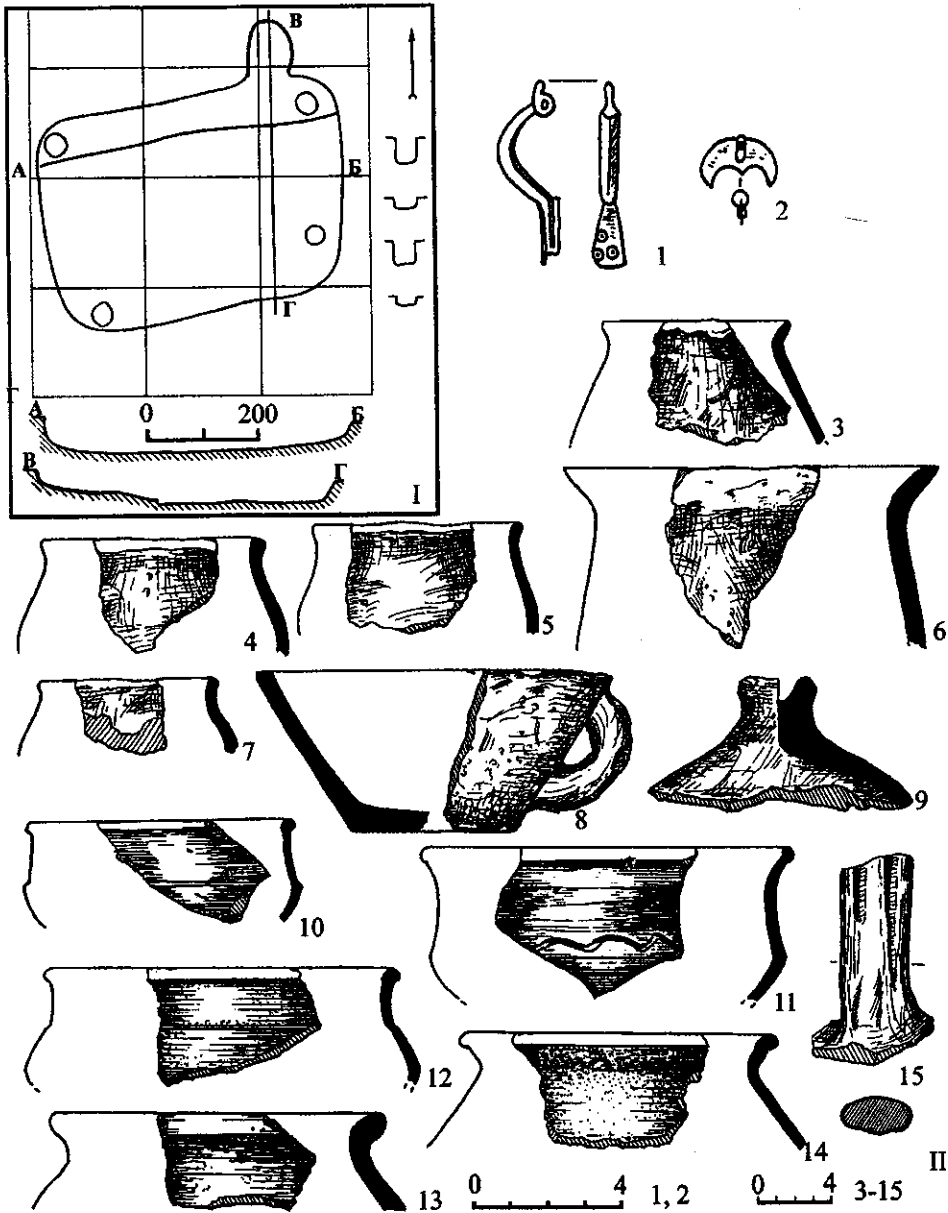

Табл. 14. I — план житла 1; II — інвентар житла 1: 1 — бронзова фібула; 2 — срібна лунниця; 3—7 — вінчики ліпних горщиків; 8 — ліпна кружка; 9 — ліпна покришка; 10—12 — фрагменти гончарних лощених мисок; 13 — вінчик гончарного лощеного горщика; 14 — вінчик гончарного горщика із шорсткою поверхнею; 15 — уламок ручки амфори.

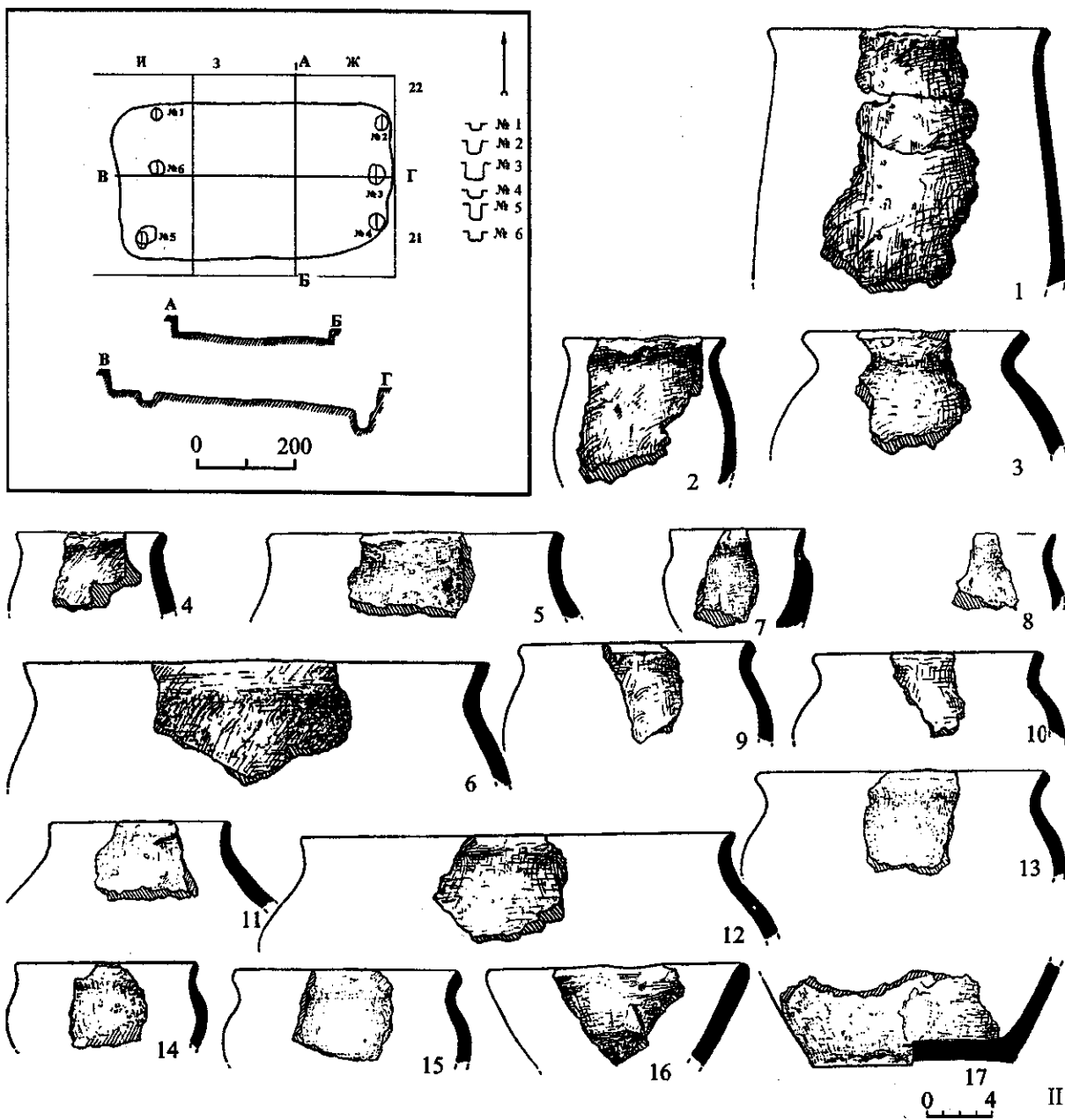

Табл. 15. I — план житла 2; II — інвентар житла 2: 1—15 — вінчики ліпних горщиків; 16 — вінчик ліпного конічного кухлика; 17 — деще ліпного горщика.

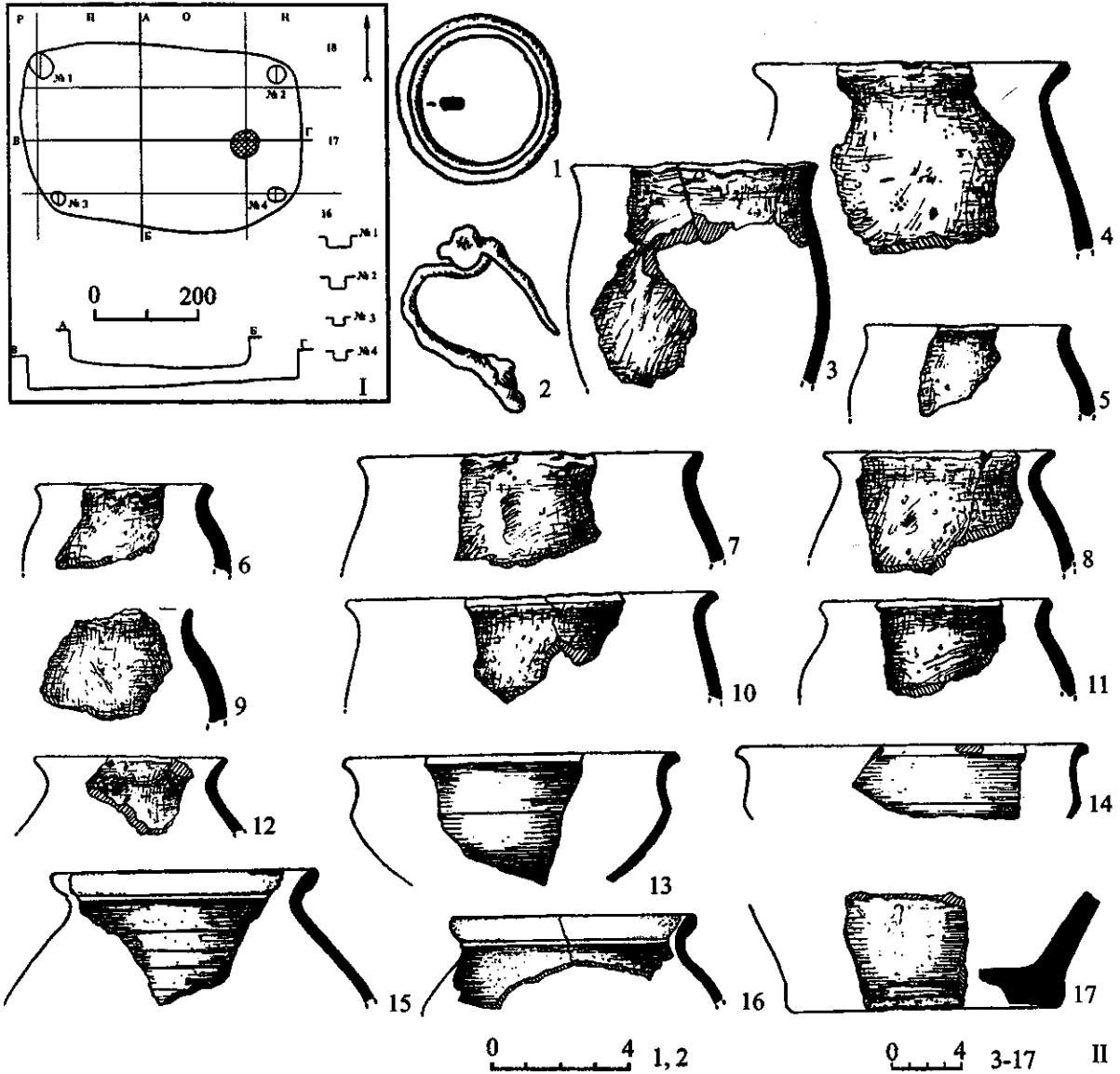

Табл. 16. I — план житла 3; II — інвентар житла 3: 1 — бронзове кільце (окуття медальйону); 2 — залізна фібула; 3—12 — вінчики ліпних горщиків; 13, 14 — фрагментовані гончарні лощені миски; 15, 16 — вінчики гончарних горщиків з шорсткою поверхнею; 17 — деще гончарного лощеного горщика.

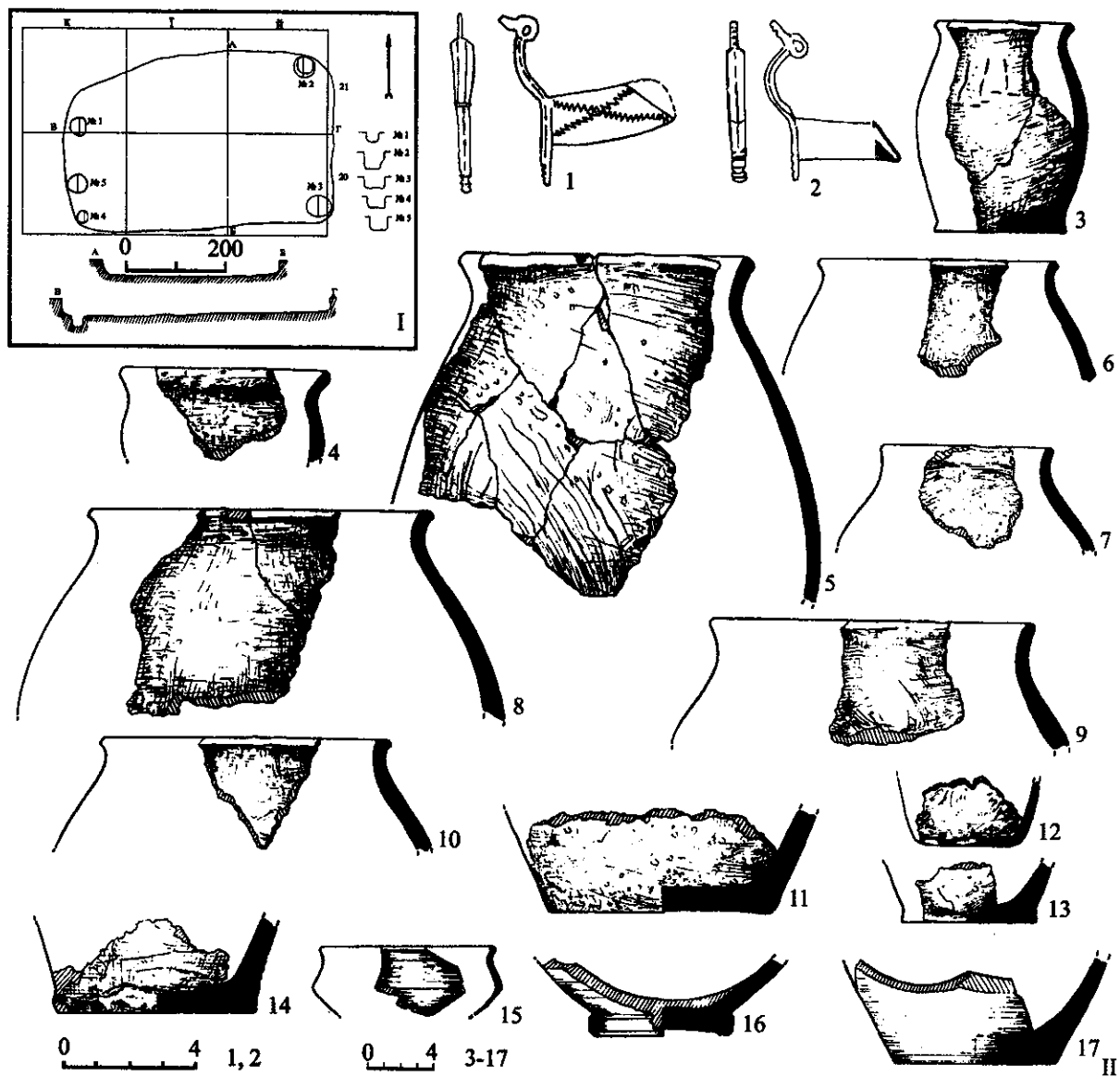

Табл. 17. I — план житла 4; II — інвентар житла 4: 1, 2 — бронзові фібули; 3 — ліпний горщик; 4—10 — вінчики ліпних горщиків; 11—14 — денця ліпних горщиків; 15 — фрагмент гончарної лощеної миски; 16, 17 — денця гончарних горщиків.

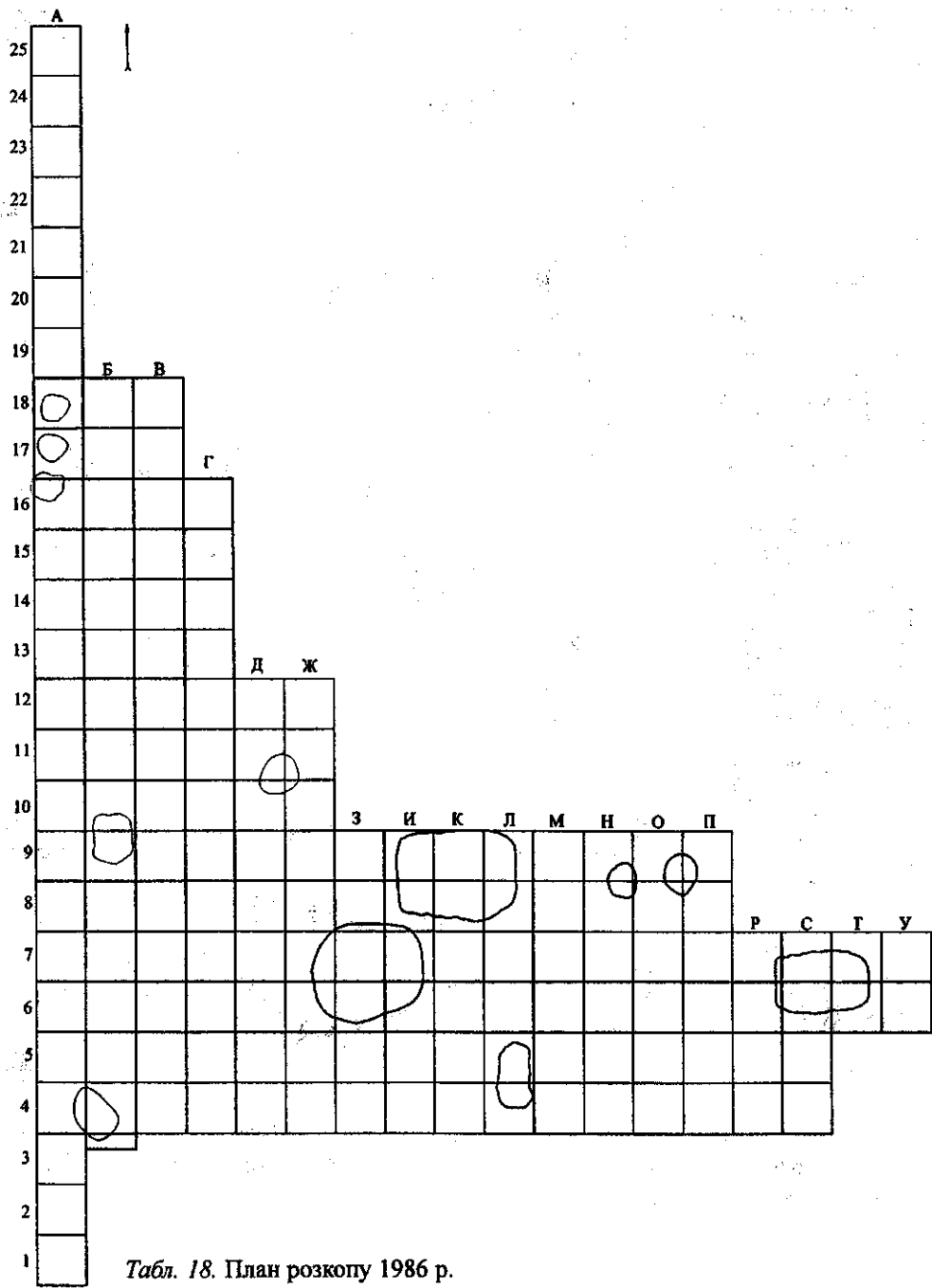

Табл. 18. План розкопу 1986 р.

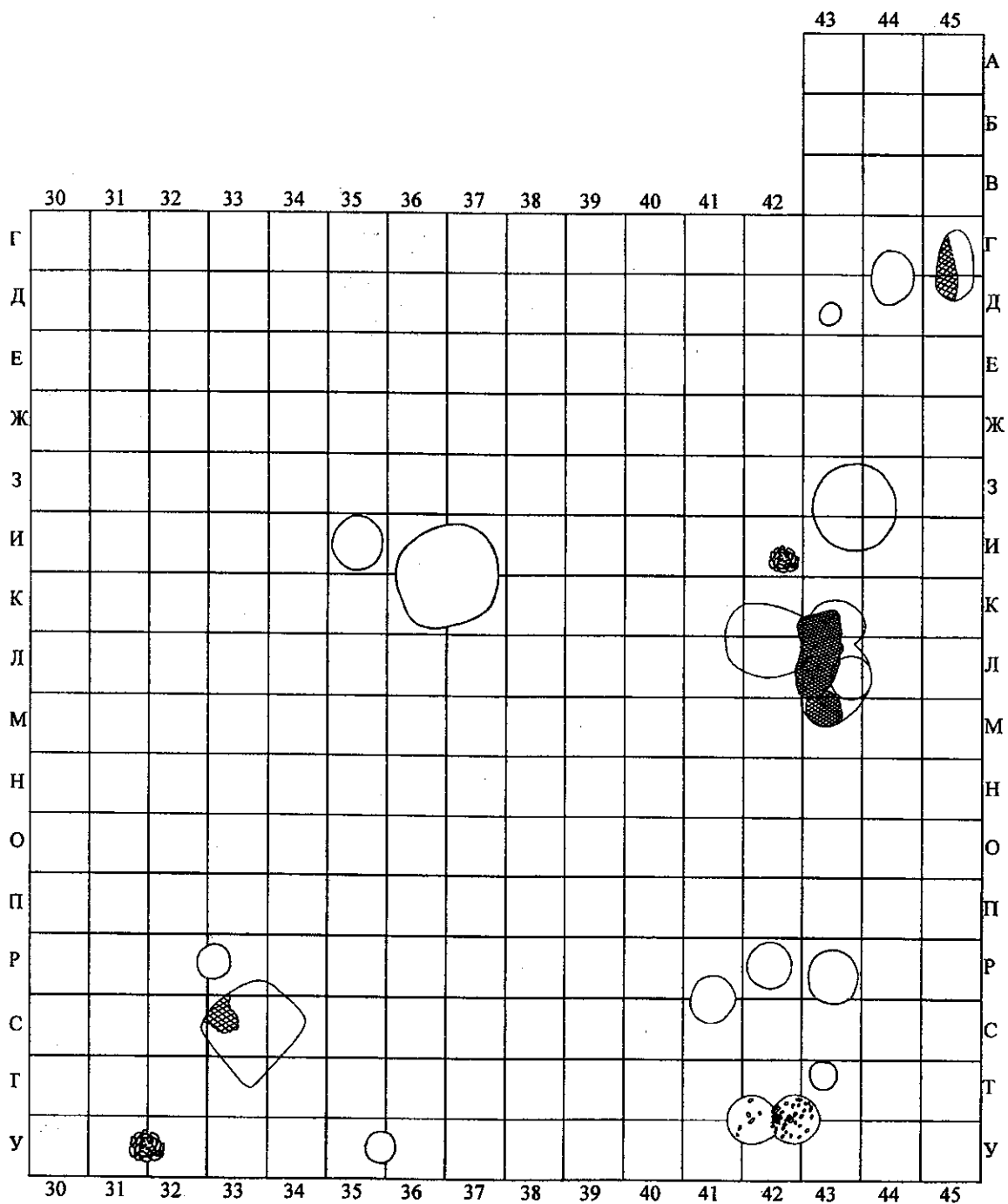

Табл. 19. План розкопу 1987 р.

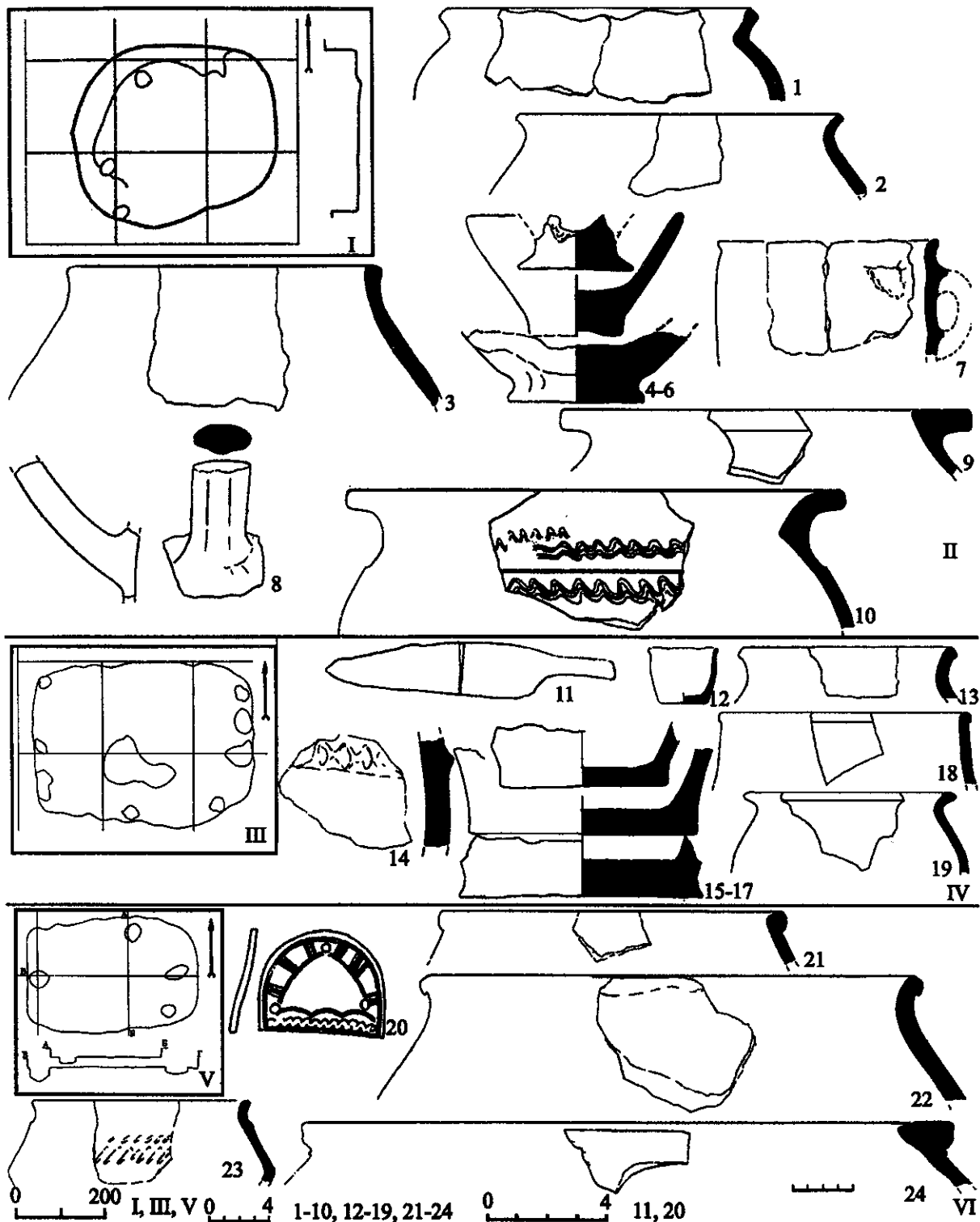

Табл. 20. I — план житла 5; II — інвентар житла 5; III — план житла 6; IV — інвентар житла 6; V — план житла 7; VI — інвентар житла 7.

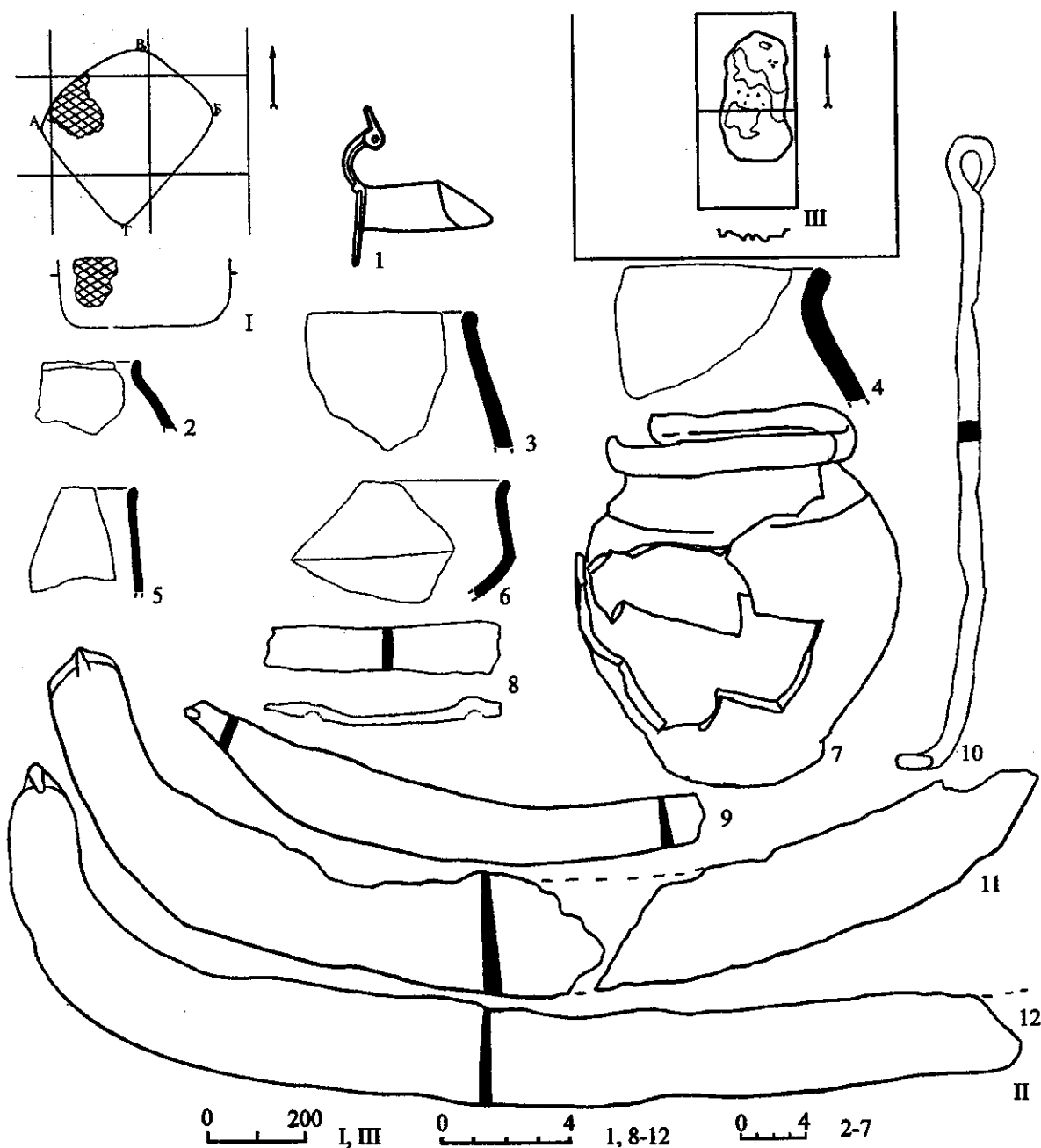

Табл. 21. I — план житла 1(1987); II — інвентар житла 1(1987): 1 — бронзова фібула з периферії житла 1(1987); 2—4 — фрагменти віничків ліпних горщиків; 5 — віничок гончарного лошеного глека; 6 — фрагмент гончарної лошеної миски; 7 — гончарний горщик із шорсткою поверхнею деформований від дії вогню; 8 — фрагмент залізного окуття; 9 — уламок залізного серпа; речі, що походять з периферії житла; 10 — залізний ключ; 11, 12 — фрагментовані залізні коси; III — план споруди 1 (1986).

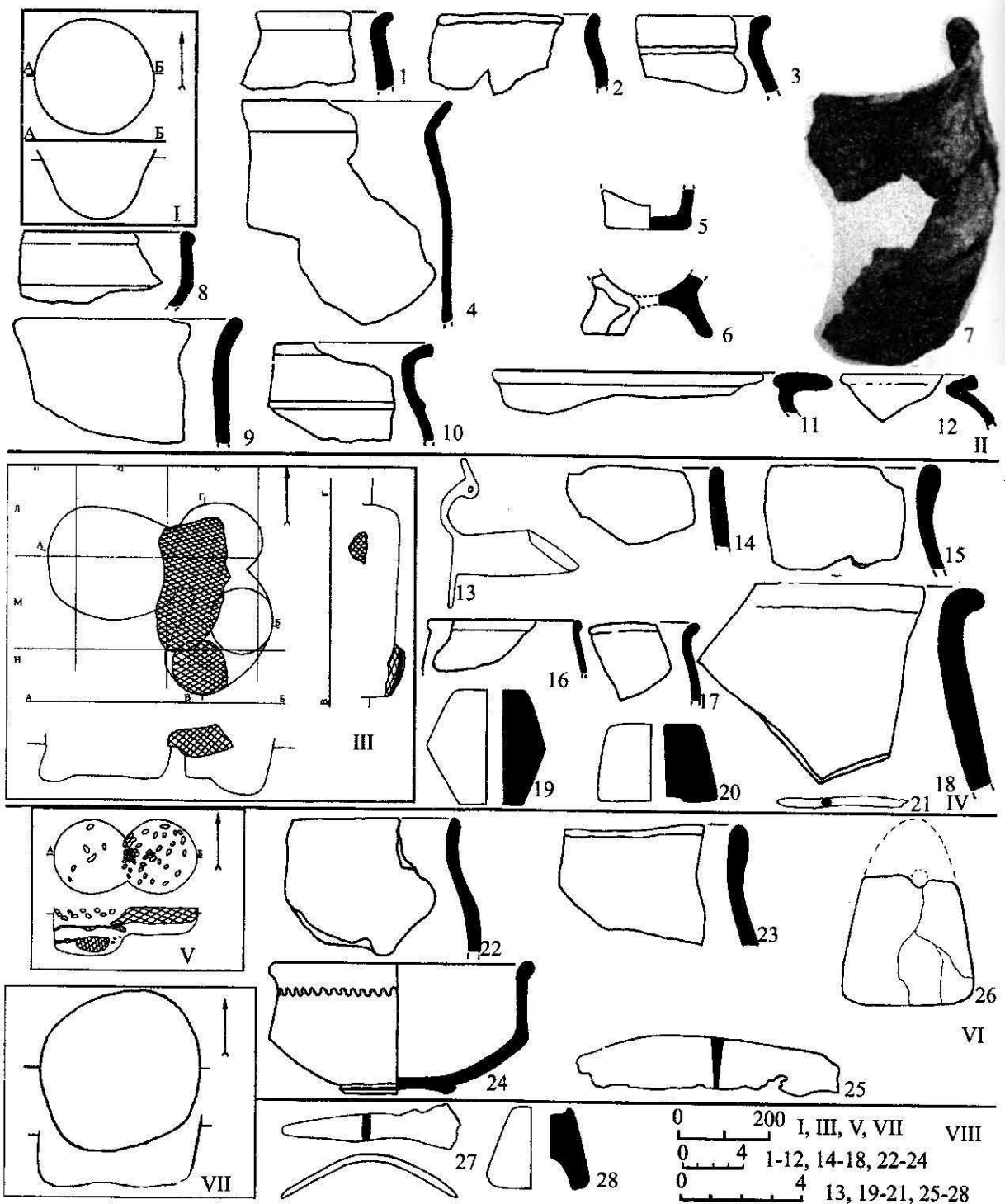

Табл. 22. I — план споруди 1 (1987); II — інвентар споруди 1 (1987): 1—4 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 5, 6 — денця ліпних посудин; 7 — частина (профіль) ліпного горщика; 8 — фрагмент гончарної лощеної миски; 9 — фрагмент вінчика гончарного лощеного глека; 10—12 — фрагменти вінчиків гончарних лошених горщиків; III — план споруд 2, 4; IV — інвентар споруд 2, 4: 13 — бронзова фібула знайдена над спорудою 4; 14, 15 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 16—18 — фрагменти вінчиків гончарних лошених посудин; 19, 20 — глиняні прясла; 21 — уламок залізного шила; V — план споруди 3; VI — інвентар споруди 3: 22, 23 — вінчики ліпних горщиків; 24 — гончарна лошена миска; 25 — уламок залізного ножа; 26 — фрагмент глиняного важка; VII — план споруди 5; VIII — інвентар споруди 5: 27 — залізний предмет (уламок ножа); 28 — глиняне прясло.

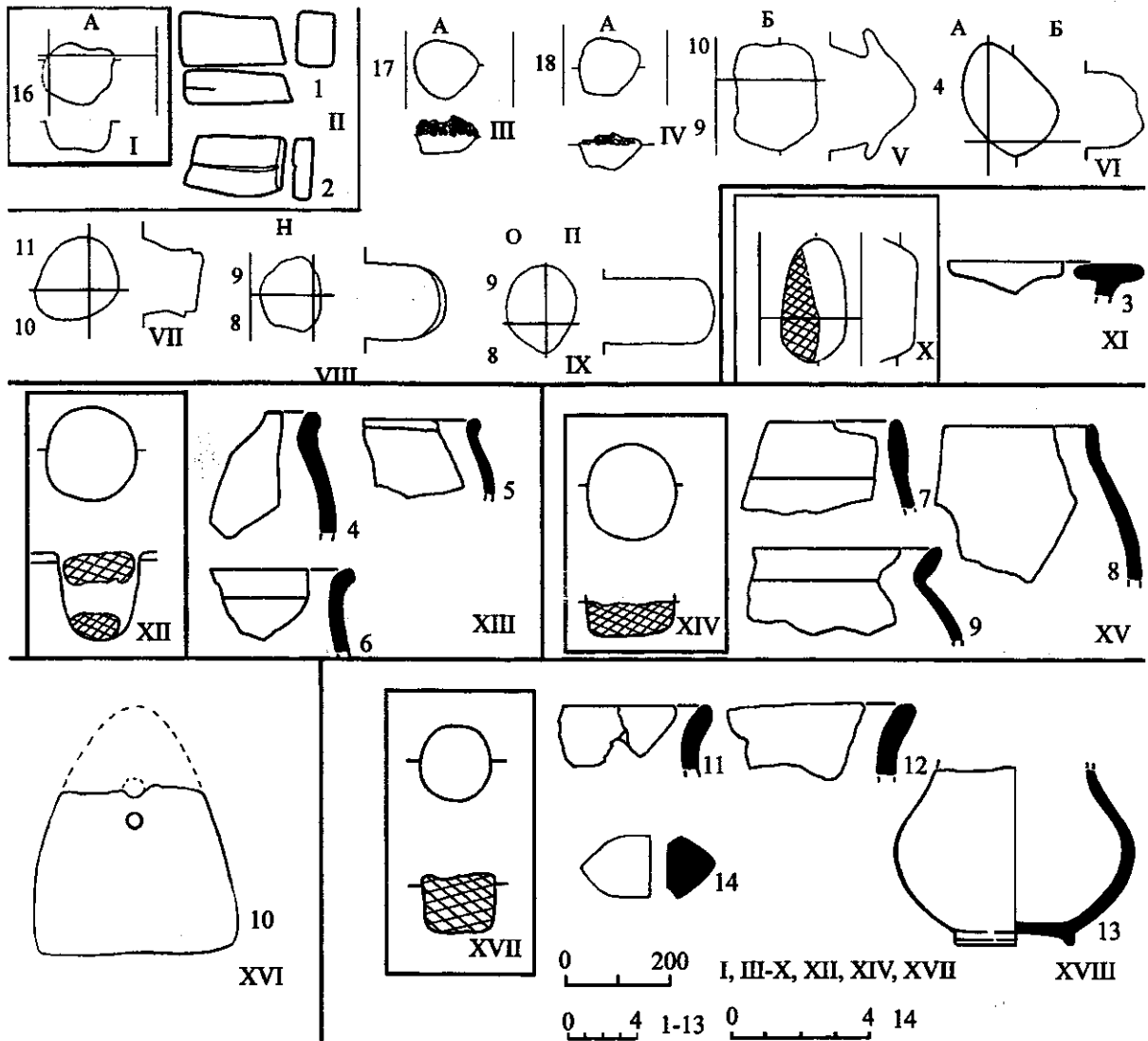

Табл. 23. I — план ями 1 (1986); II — інвентар ями 1 (1986): 1, 2 — кам'яні бруски; III—IX — плани ям 2—8 (1986); X — план ями 1 (1987); XI — інвентар ями 1 (1987): 3 — фрагмент вінчика гончарної лощеної посудини; XII — план ями 2 (1987); XIII — інвентар ями 2 (1987): 4, 5 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 6 — фрагмент вінчика гончарного лощеного горщика; XIV — план ями 3 (1987); XV — інвентар ями 3 (1987): 7, 8 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 9 — вінчик гончарного горщика з шорсткою поверхнею; XVI — інвентар ями 5 (1987): 10 — глиняний важок; XVII — план ями 6 (1987); XVIII — інвентар ями 6 (1987): 11, 12 — фрагменти вінчиків ліпних посудин; 13 — нижня частина гончарного глека; 14 — глиняне прясло.

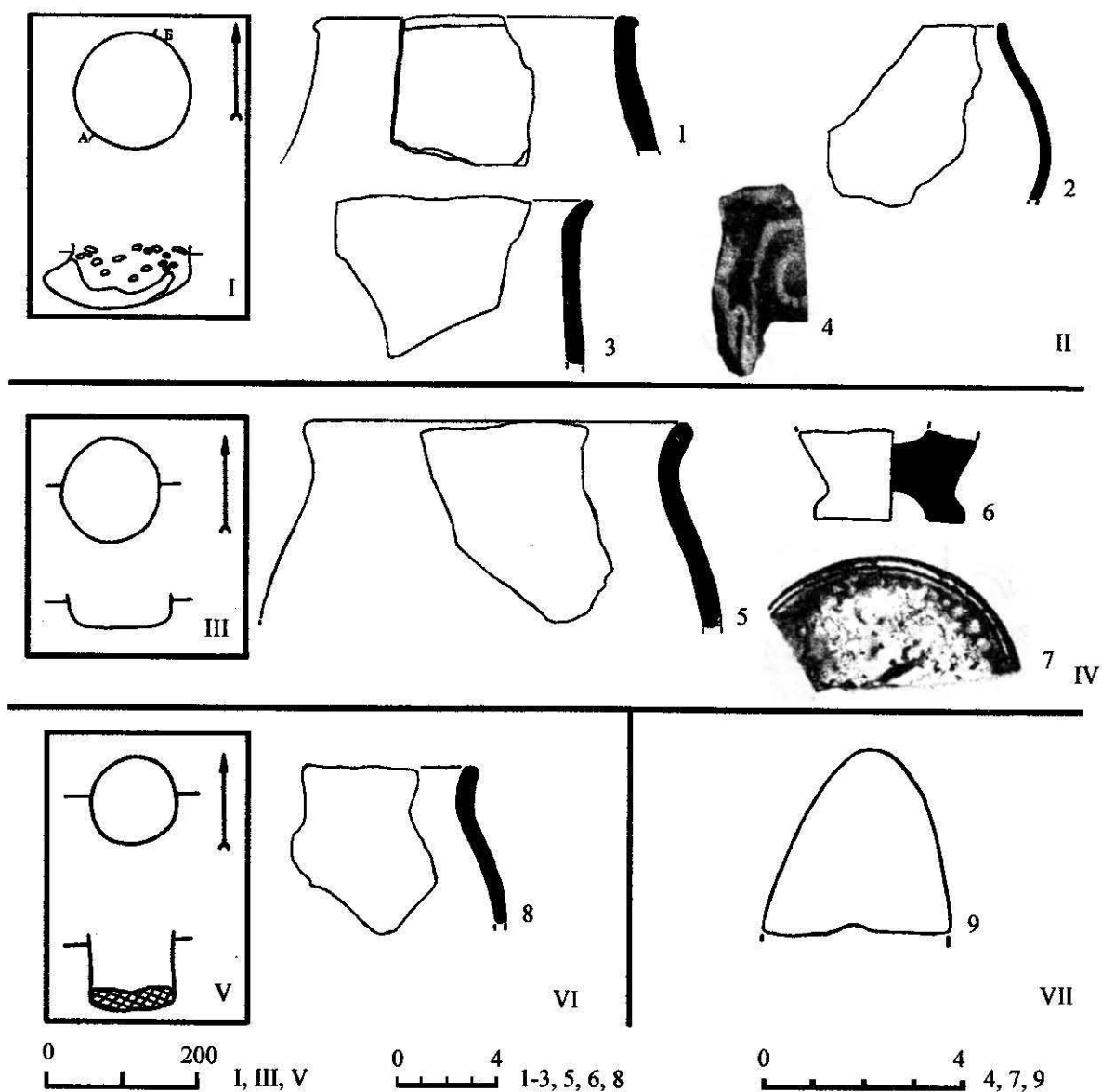

Табл. 24. I — план ями 7 (1987); II — інвентар ями 7 (1987): 1—3 — фрагменти вінчиків ліпних посудин; 4 — уламок келиха із безбарвного скла з напаяним декором; III — план ями 8 (1987); IV — інвентар ями 8 (1987): 5 — фрагмент вінчика ліпного горщика; 6 — деще ліпного конічного куклика; 7 — частина люстра з білого металевго сплава; V — план ями 9; VI — інвентар ями 9: 8 — вінчик ліпного горщика; VII — інвентар ями А: 9 — верхня частина глиняного важка.

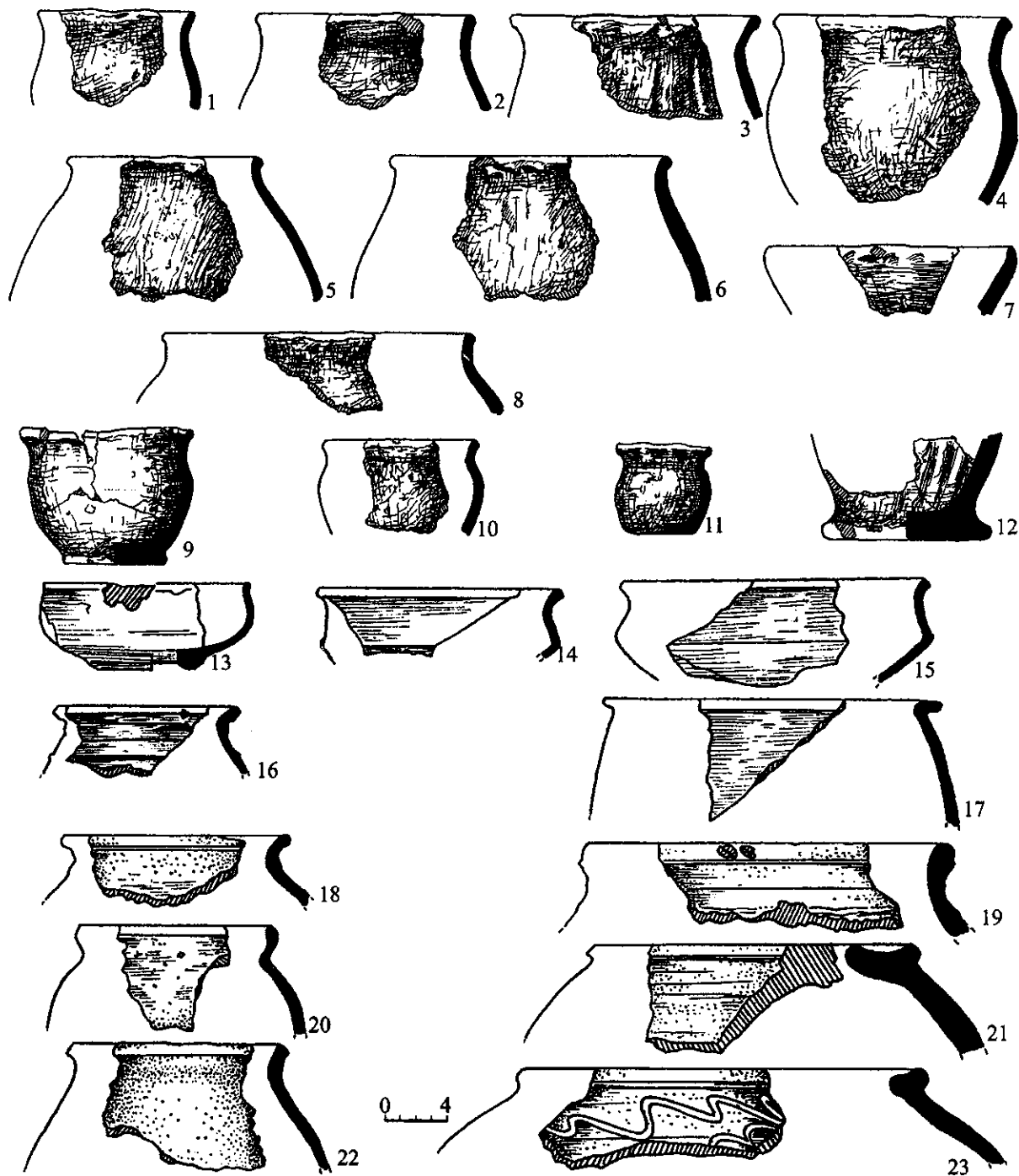

Табл. 25. Кераміка із культурного шару поселення (1968—70 рр.): 1—8 — вінчики ліпних горщиків; 9, 11 — мініатюрні ліпні посудинки; 10 — вінчик аналогічної; 12 — деще ліпного горщика; 13—15 — фрагменти гончарних лощених мисок; 16, 17 — фрагменти вінчиків гончарних лощених посудин; 18—20, 22 — фрагменти вінчиків гончарних горщиків з шорсткою поверхнею; 21, 23 — фрагменти вінчиків гончарних піфосів.

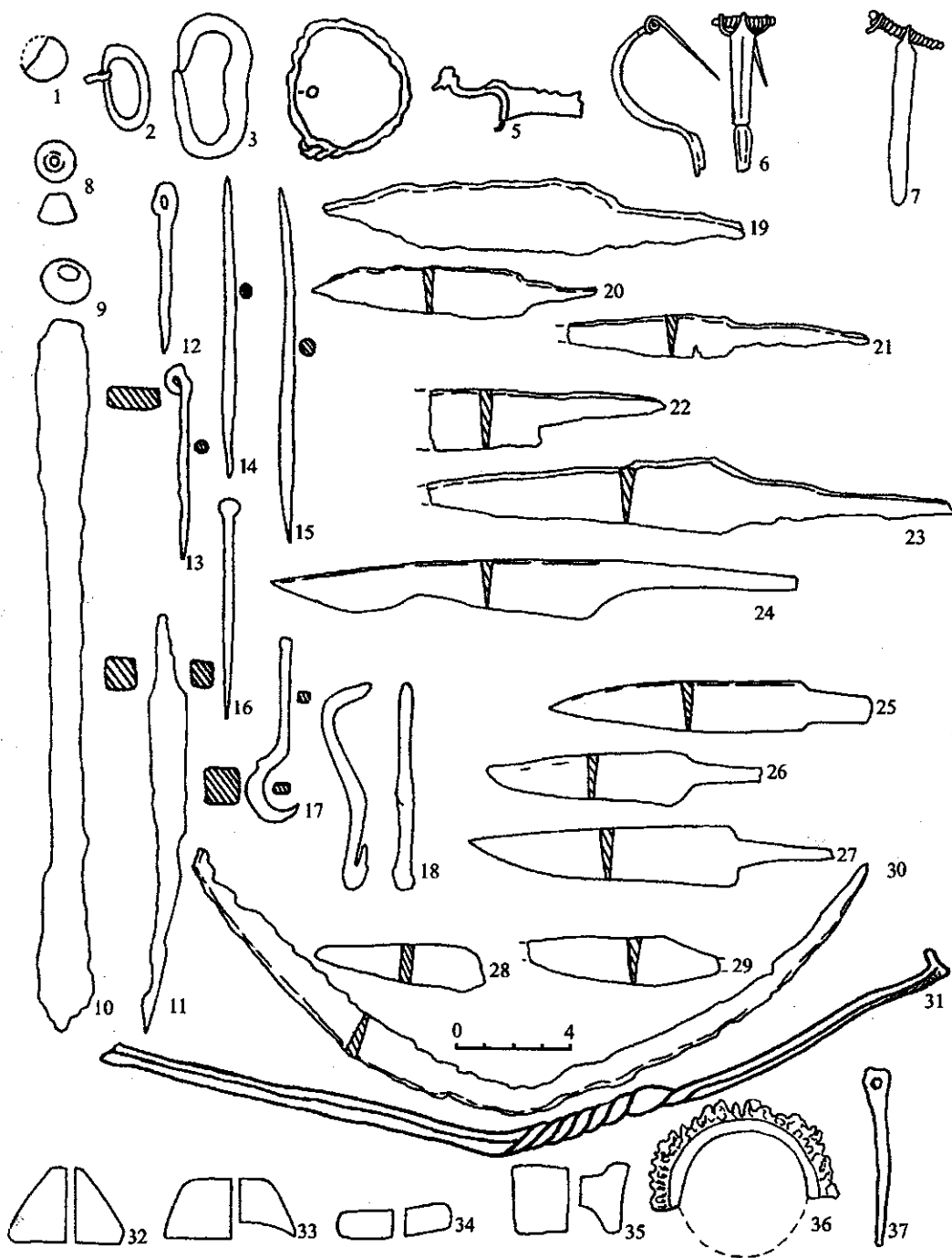

Табл. 26. Знахідки із культурного шару поселення: 1 — уламок срібної монети Траяна (98—11) (1987, підйомний матеріал); 2 — бронзова пряжка (1987, кв. 34 П); 3 — залізна пряжка (1968); 4 — скроневе кільце із бронзового дроту (1968); 5 — бронзова фібула деформована (1968); 6, 7 — бронзові фібули (1968); 8 — зрізаноконічна скляна намистина (1968); 9 — халцедонова намистина (1987); 10 — залізне свердло (1968); 11 — залізне шило (1968); залізні проколки: 12, 13 (1968), 14—16 (1986), 17, 18 — залізні гачки (1968); залізні ножі: 19—23 (1968), 24—27 (1986), 28, 29 (1987); 30 — залізний серп (1968); 31 — залізна виделка (1968); глиняні прясла: 32, 33 (1986), 34, 35 (1987); 36 — браслет із розетки оленього рогу (1986); 37 — кістяна голка (1986).

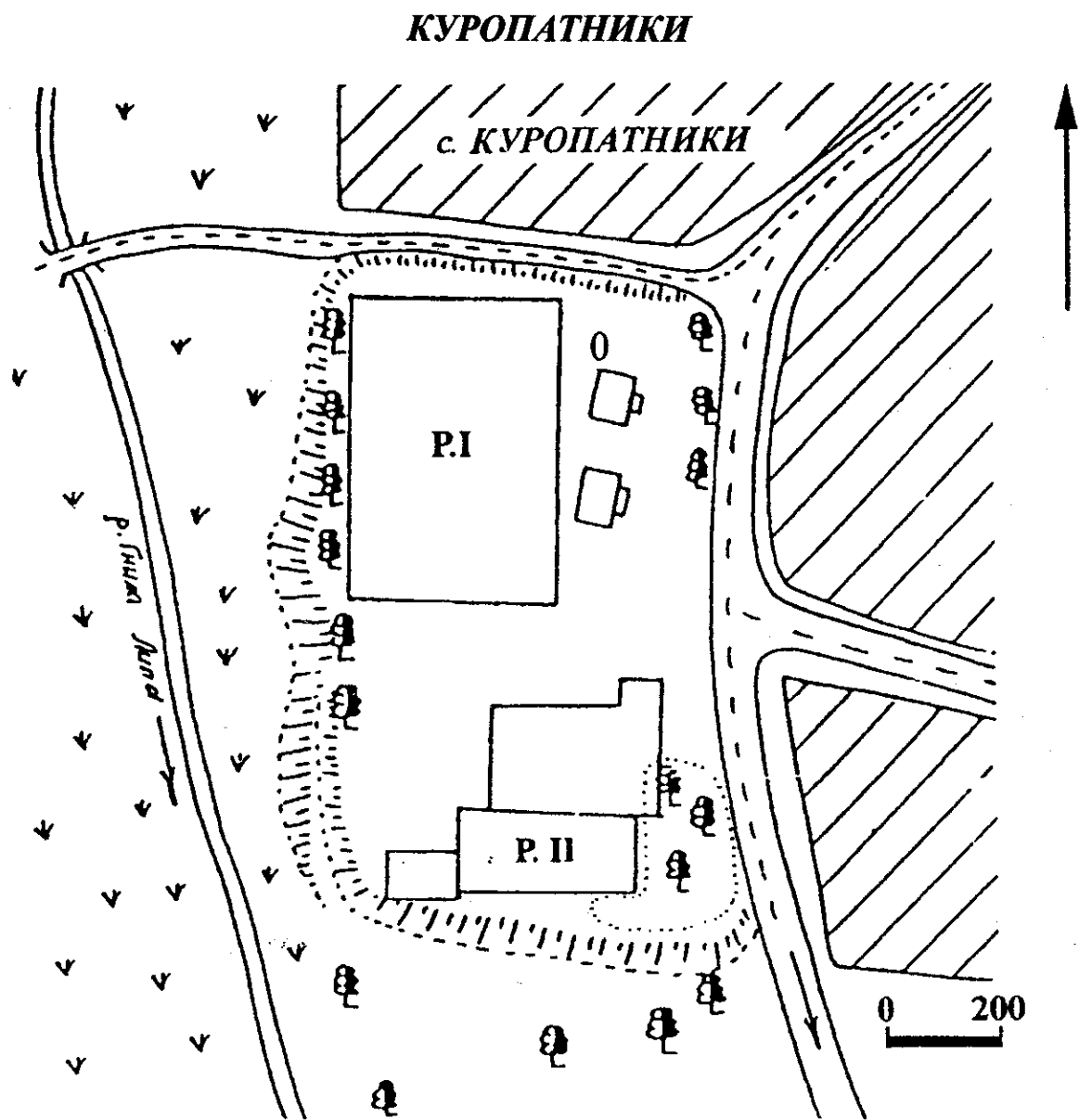

Табл. 27. Топоплан поселення біля с. Куропатники.

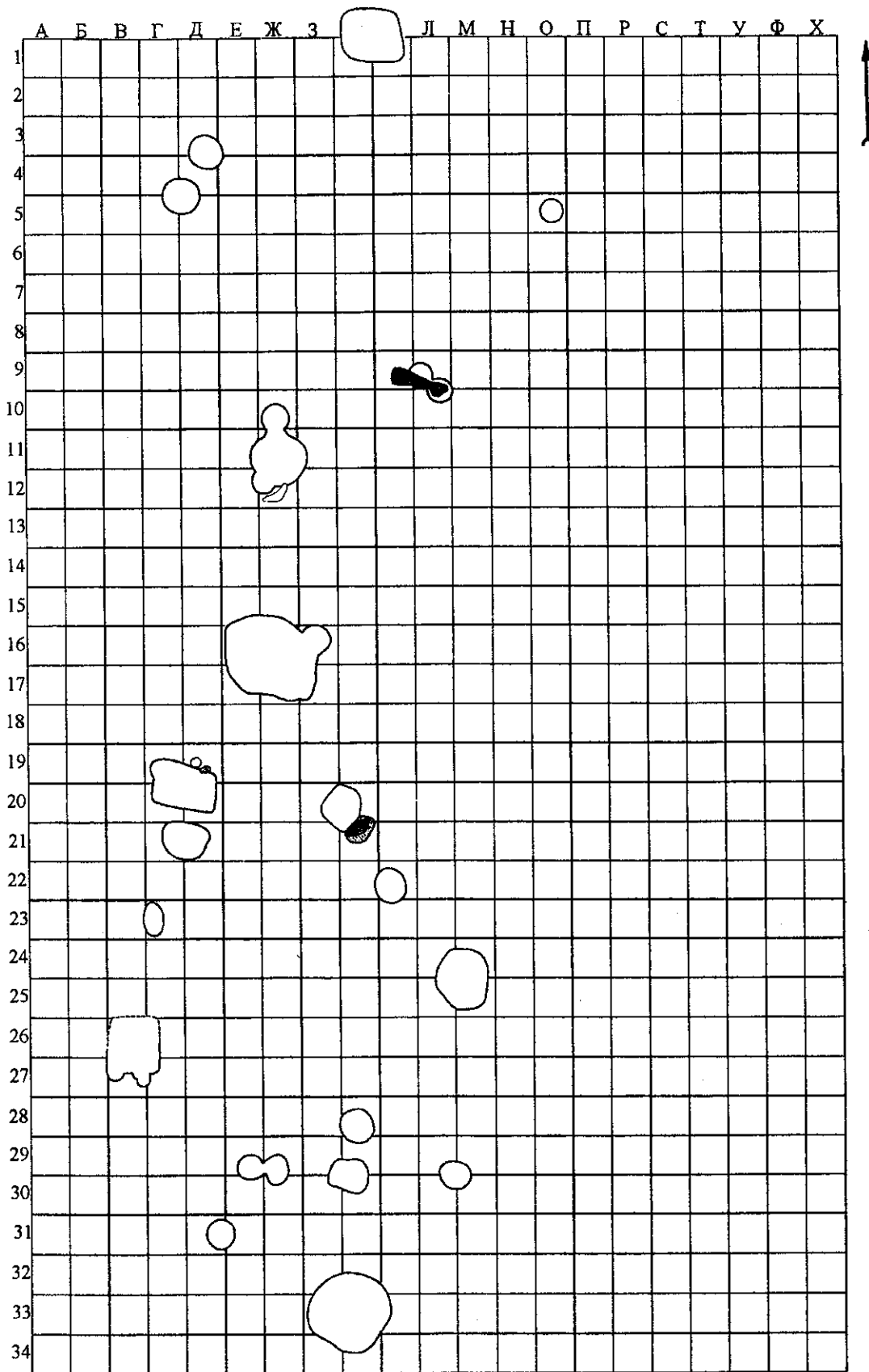

Табл. 28. План розкопу 1 поселення Куропатники.

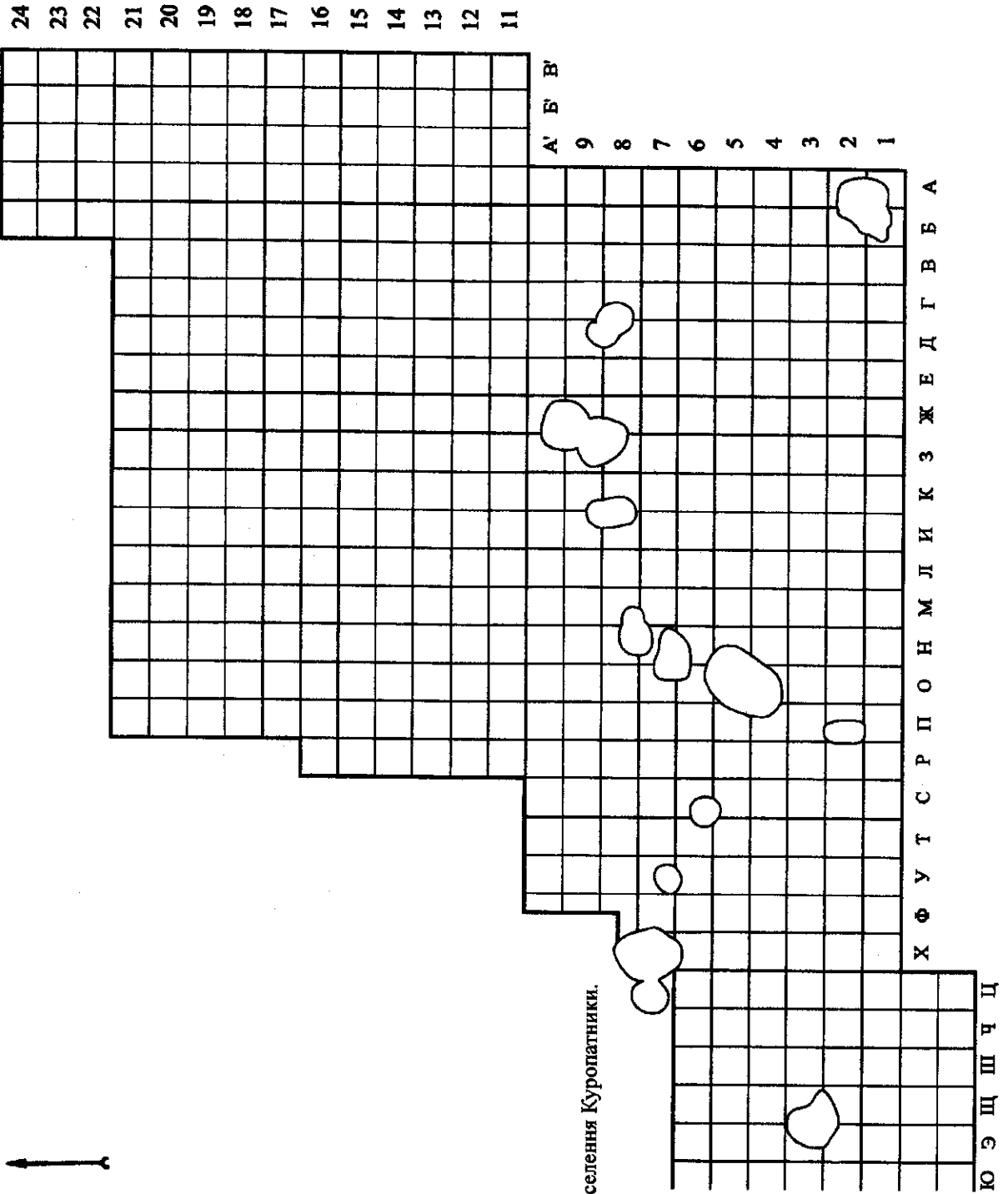

Табл. 29. План розкопу 2 поселення Куропатники.

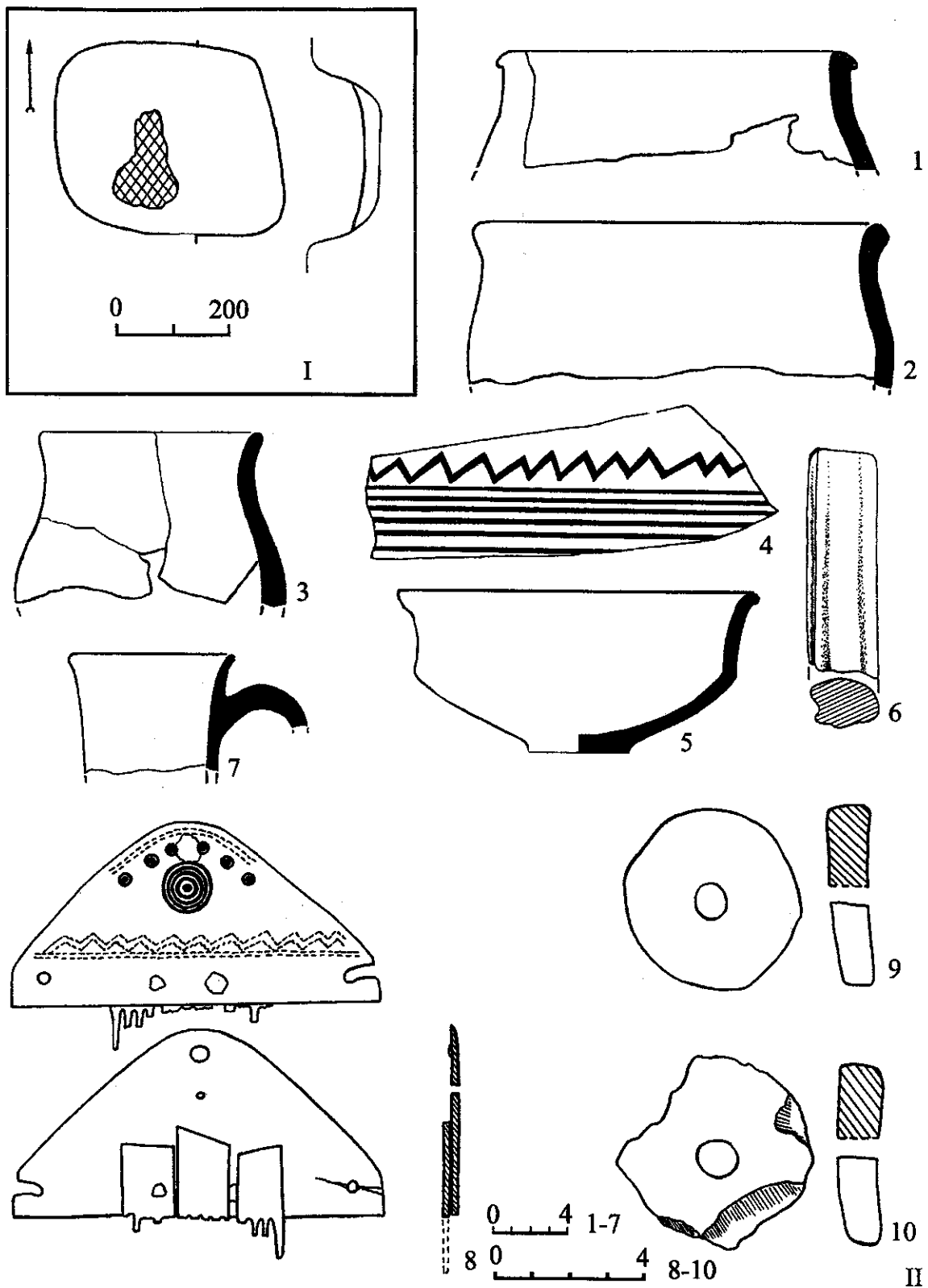

Табл. 30. I — план житла 1; II — інвентар житла 1: 1—3 фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 4 — уламок стінки гончарної лощеної посудини з орнаментом; 5 — гончарна лощена миска; 6 — фрагмент ручки амфори; 7 — вінчик гончарного лощеного глечика; 8 — роговий гребінь; 9 — прясло із амфорної стінки; 10 — глиняне прясло.

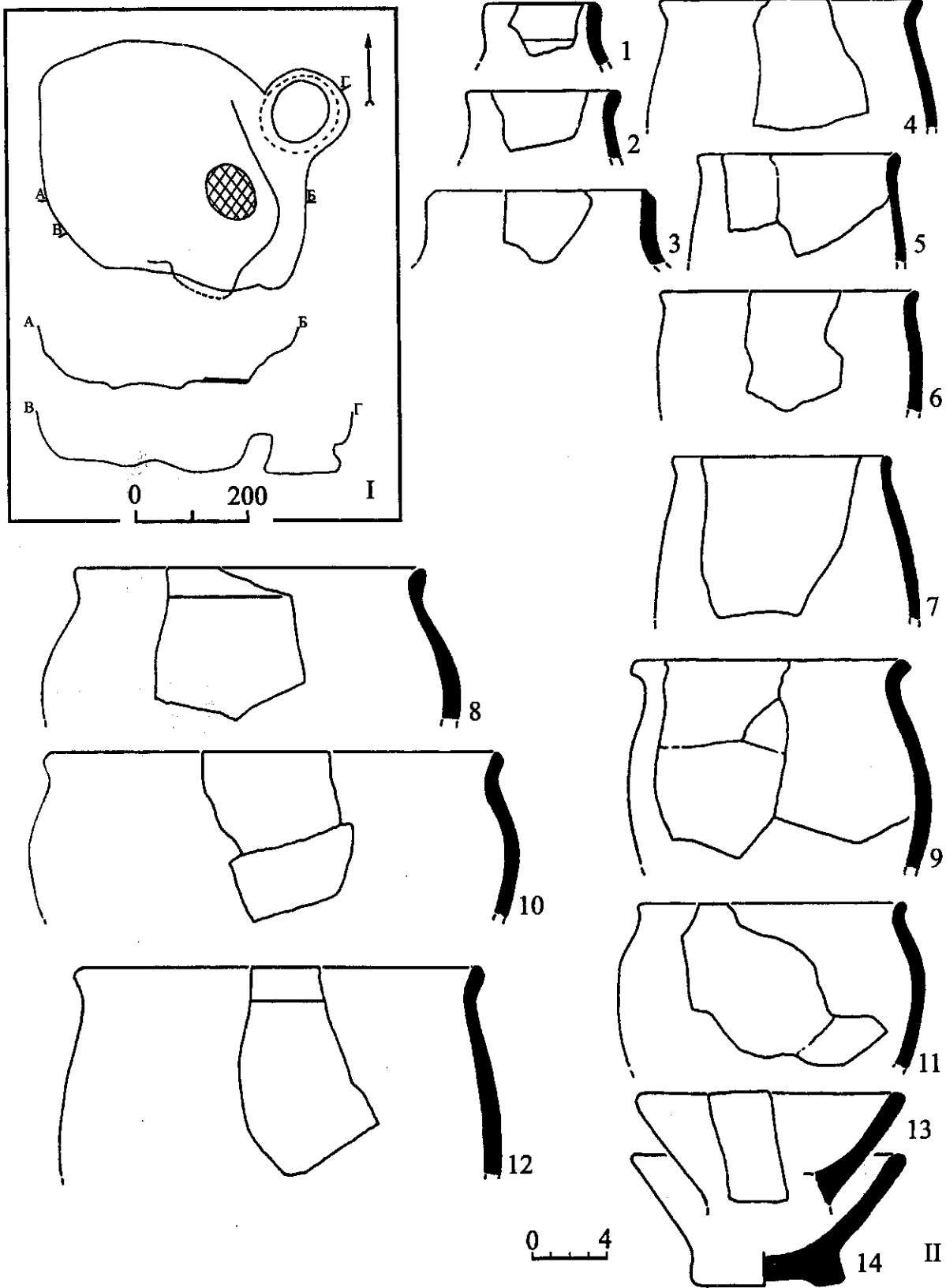

Табл. 31. I — план житла 2; II — інвентар житла 2: 1—12 — вінчики ліпних горщиків; 13, 14 — фрагменти ліпних конічних кухликів.

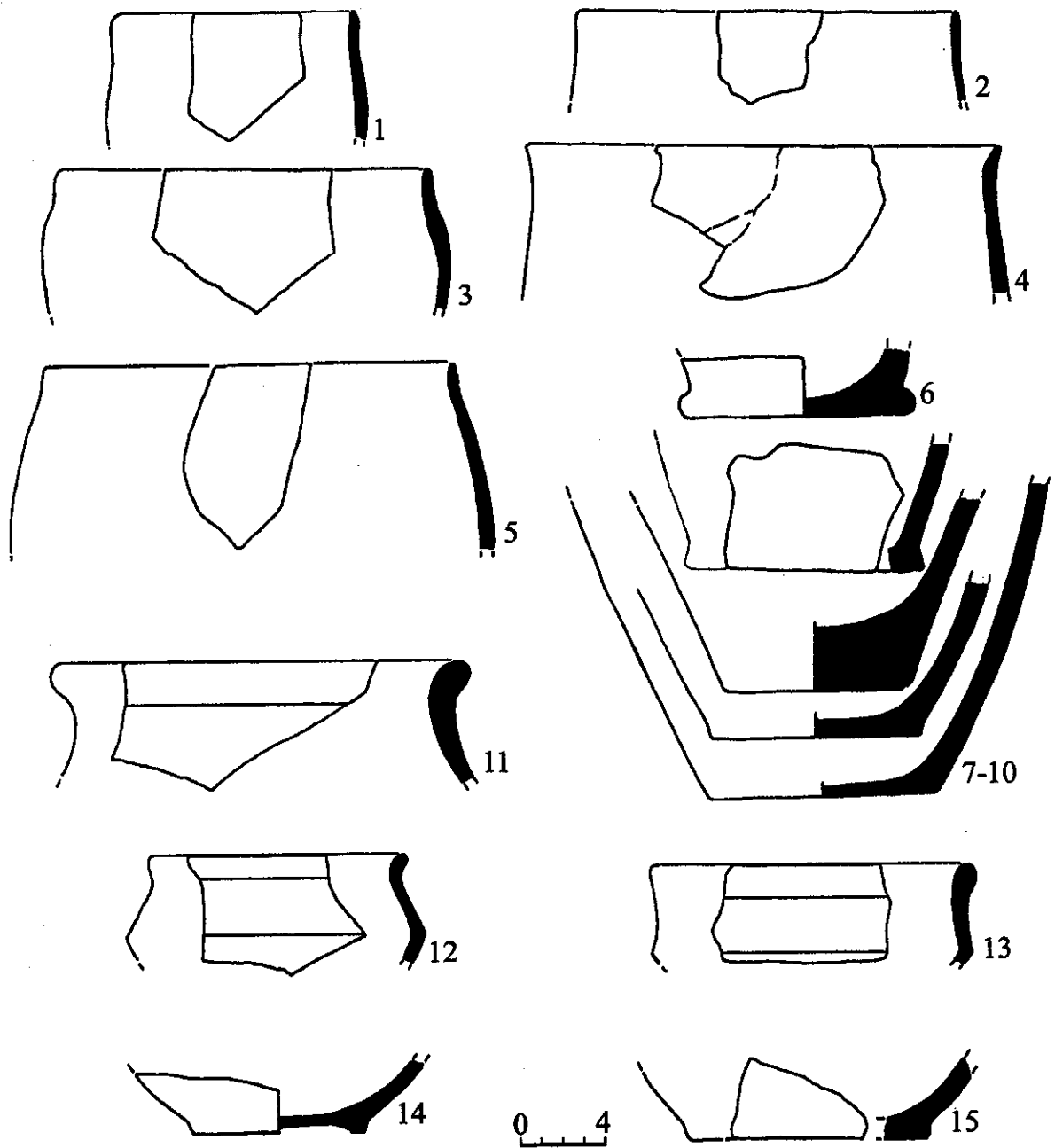

Табл. 32. Інвентар житла 2: 1—5 — вінчики ліпних горщиків; 6—10 — денця ліпних посудин; 11 — вінчик гончарного лощеного горщика; 12, 13 — вінчики гончарних лошених мисок; 14 — денця гончарних посудин.

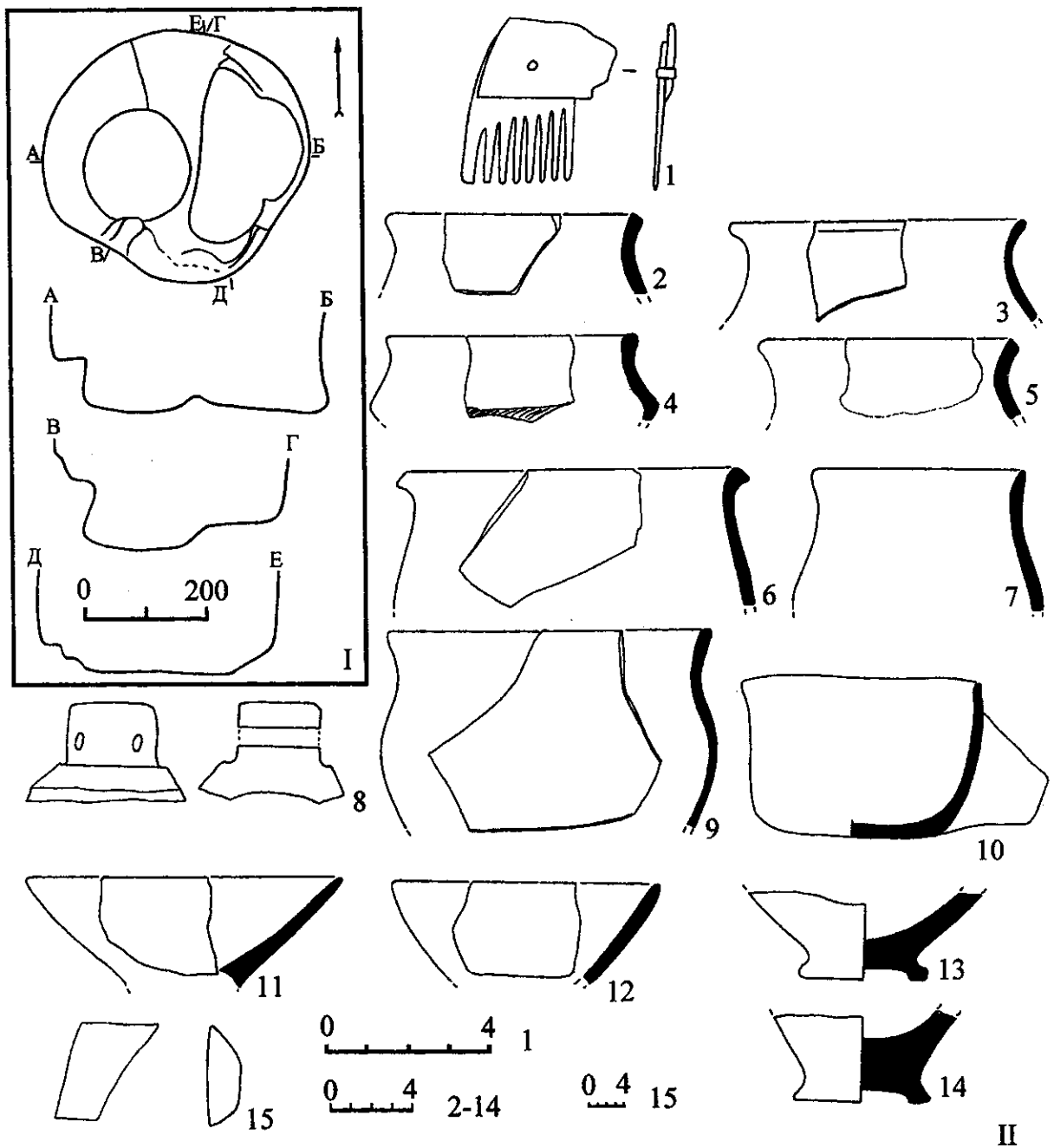

Табл. 33. I — план житла 3; II — інвентар житла 3: 1 — фрагмент рогового гребеня; 2—7, 9 — вінчики ліпних посудин; 8 — фрагмент керамічної кришки з двома наскрізними отворами; 10 — ліпний кухоль; 11, 12 — фрагменти стінок, 13, 14 — донець ліпних конічних кухликів; 15 — уламок зернотерки.

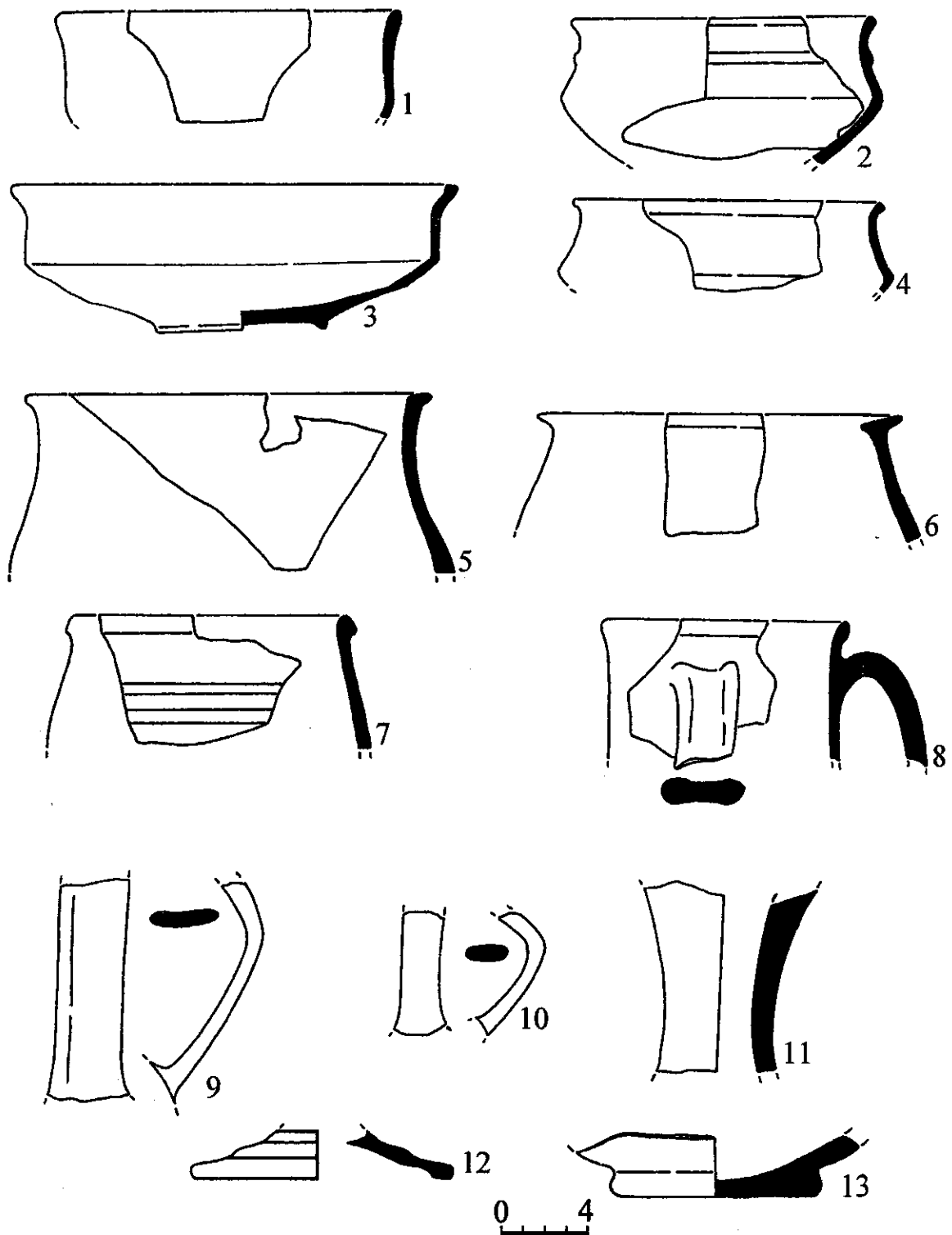

Табл. 34. Інвентар житла 3: 1—4 — фрагменти гончарних лошених мисок; 5, 6 — фрагменти вінчиків гончарних лошених горщиків; 7 — фрагмент вінчика гончарного шорсткого горщика; 8 — фрагмент вінчика гончарного лошеного глечика; 9, 10 — ручки гончарних лошених посудин; 11, 12 — фрагменти ніжки і денця «фруктовниці»; 13 — фрагмент денця гончарного горщика.

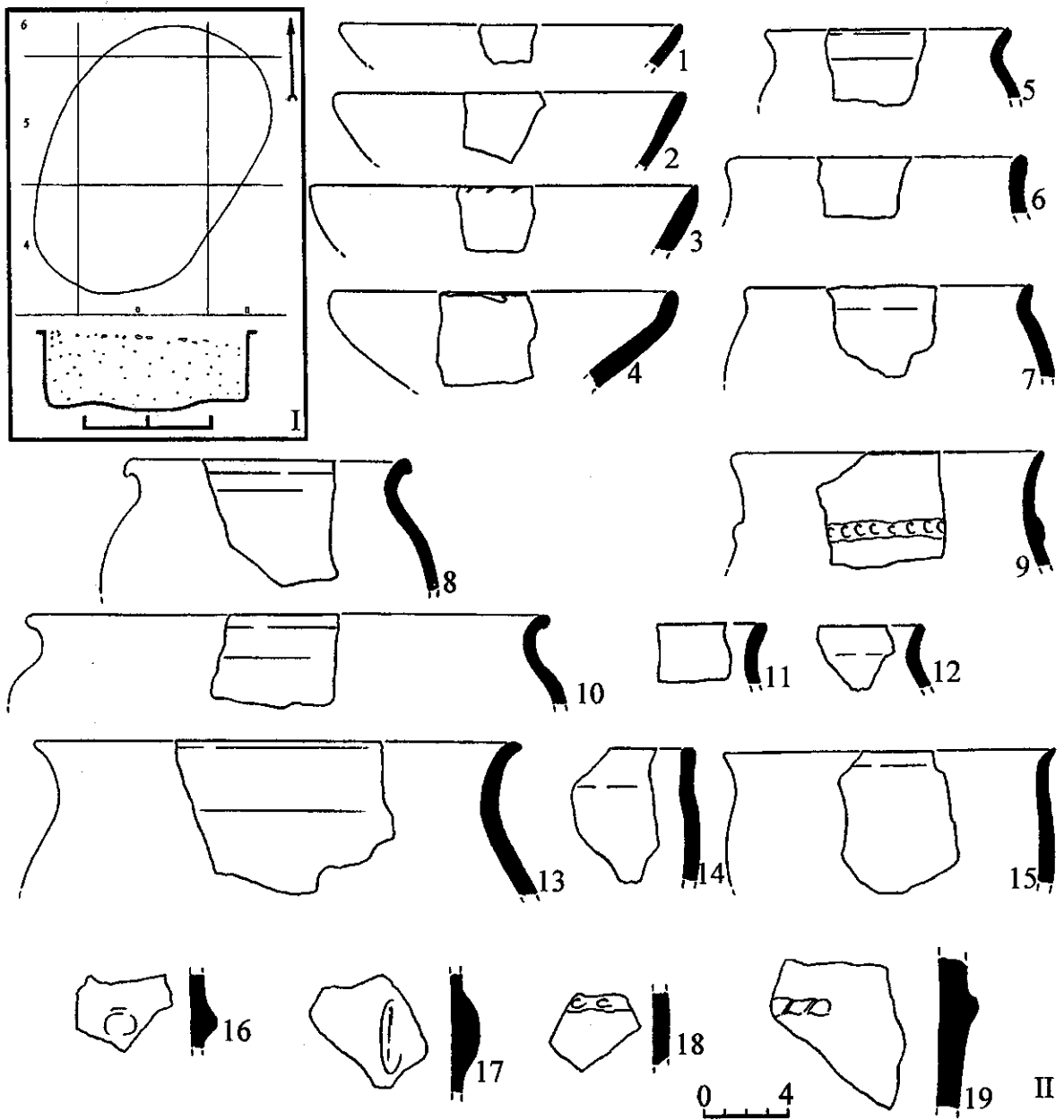

Табл. 35. I — план житла 4; II — інвентар житла 4: 1—15 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 16—19 — фрагменти стінок ліпних посудин.

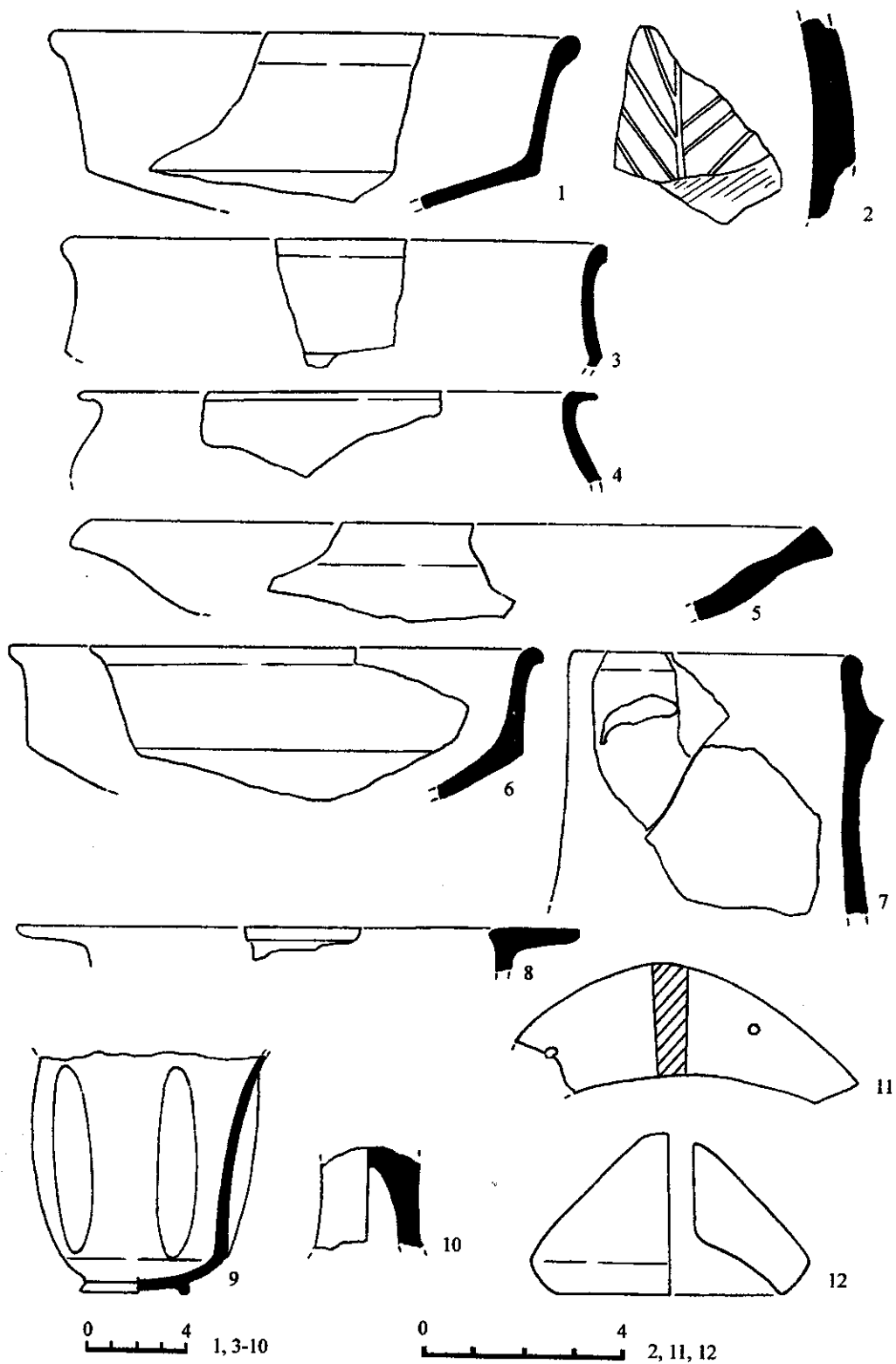

Табл. 36. Інвентар житла 4: 1, 3, 6 — фрагменти вінчиків гончарних лошених мисок; 2 — уламок стінки гончарної лощеної посудини з орнаментом; 4, 5 — фрагменти вінчиків гончарних лошених посудин; 7 — фрагмент вінчика гончарного лощеного глечика; 8 — фрагмент вінчика гончарної лощеної вази; 9 — нижня частина гончарної лощеної посудинки типу «Faltenbecher»; 10 — уламок ніжки «фруктовниці»; 11 — внутрішня частина рогового гребеня; 12 — глиняне прясло.

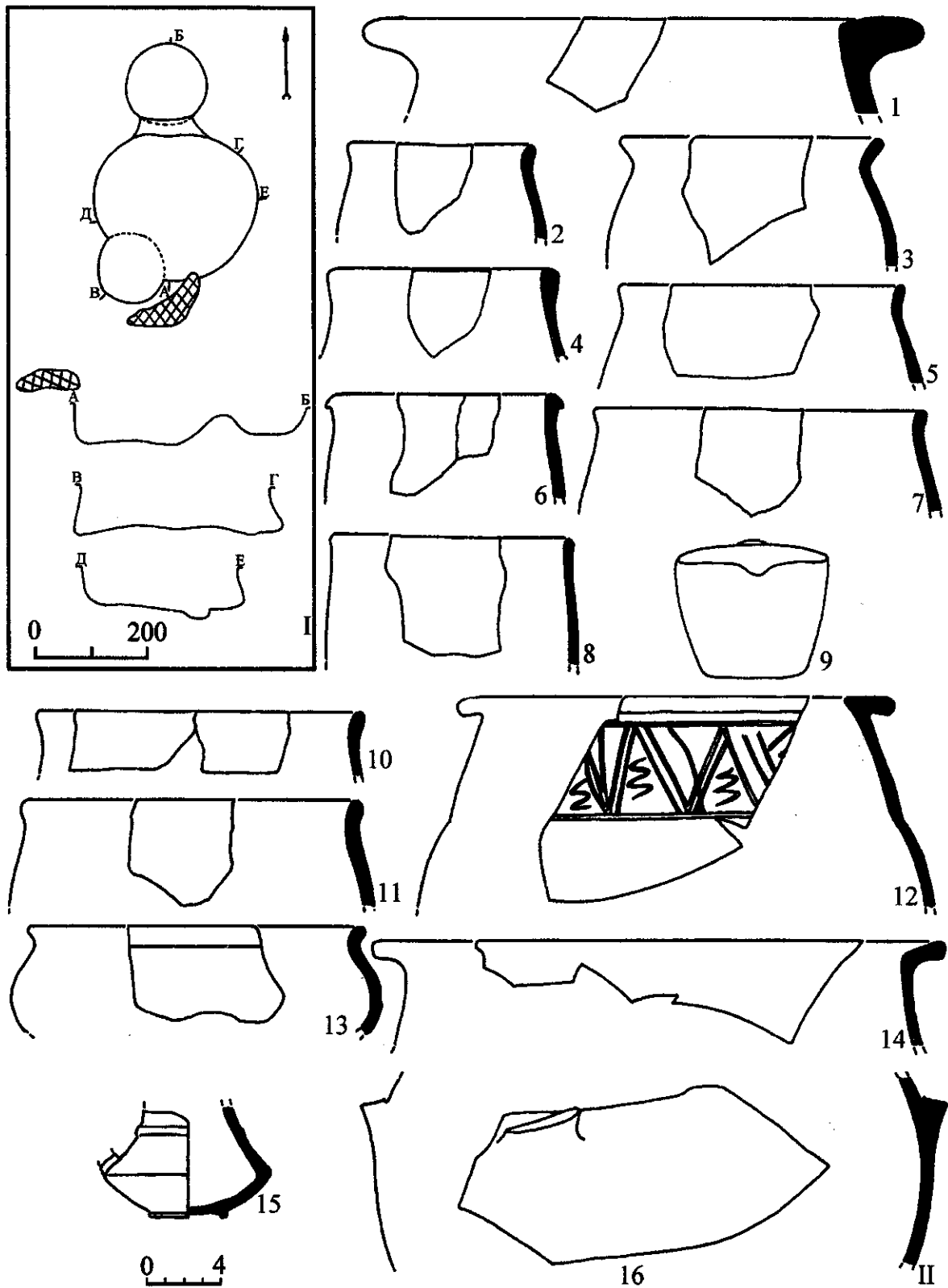

Табл. 37. I — план споруди 3; II — інвентар споруди 3: 1—8 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 9 — ліпний кухлик; 10, 11, 13 — фрагменти вінчиків гончарних лошених мисок; 12, 14 — фрагменти вінчиків гончарних лошених ваз; 15 — нижня частина гончарного лошеного глечика; 16 — фрагмент стінки гончарної лошеної триручної вази.

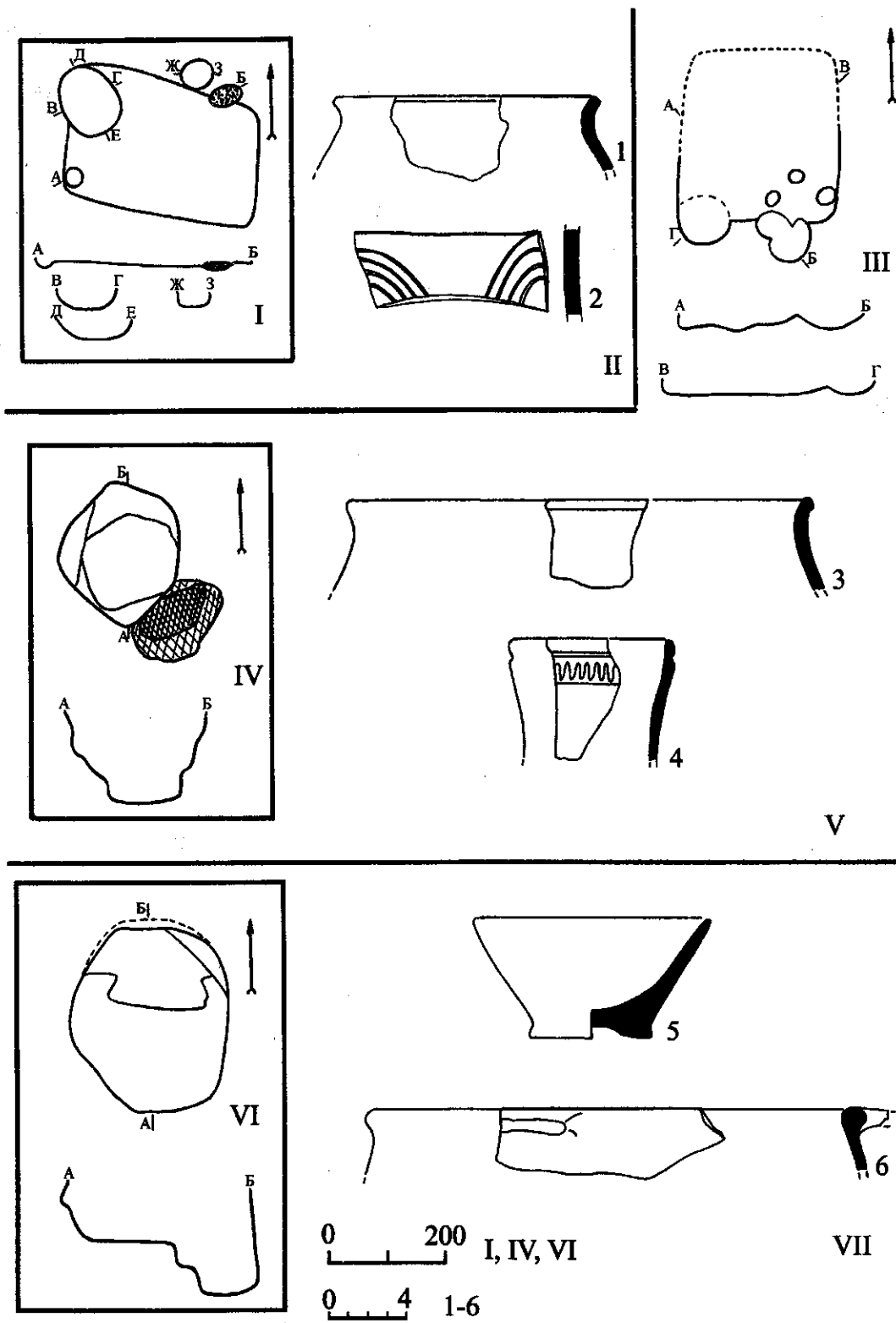

Табл. 38. I — план споруди 5; II — інвентар споруди 5: 1 — фрагмент вінчика ліпного горщика; 2 — уламок стінки гончарної лощеної посудини; III — план споруди 6; IV — план споруди 7; V — інвентар споруди 7: 3 — фрагмент вінчика ліпного горщика; 4 — уламок вінчика гончарного лощеного орнаментованого глека; VI — план споруди 9; VII — інвентар споруди 9: 5 — ліпний конічний кухлик; 6 — уламок вінчика гончарної лощеної (триручної?) вази.

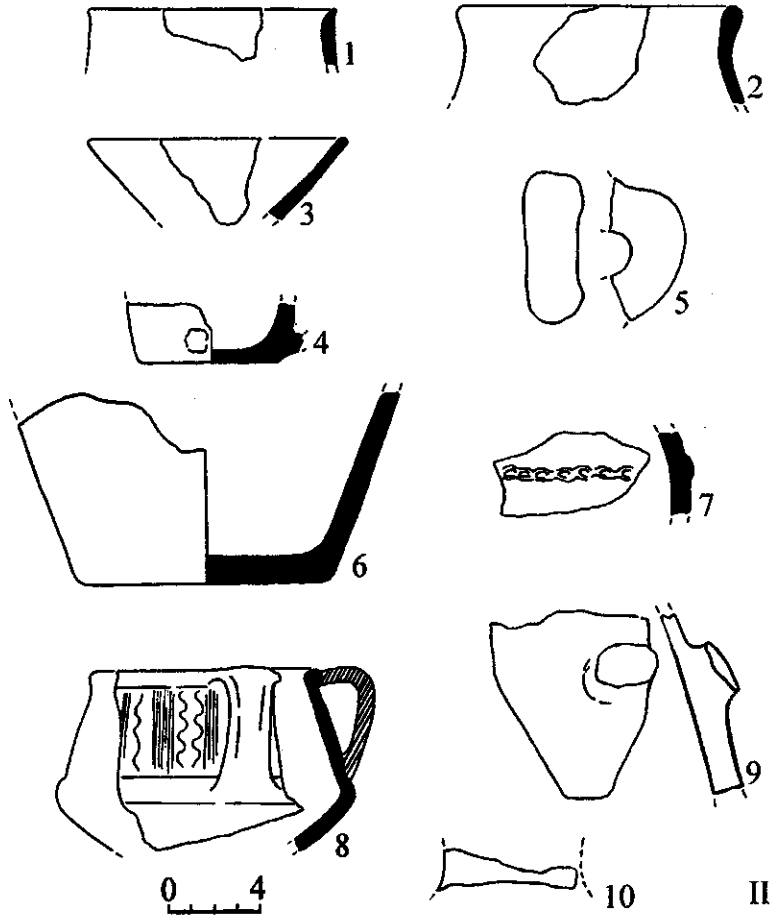
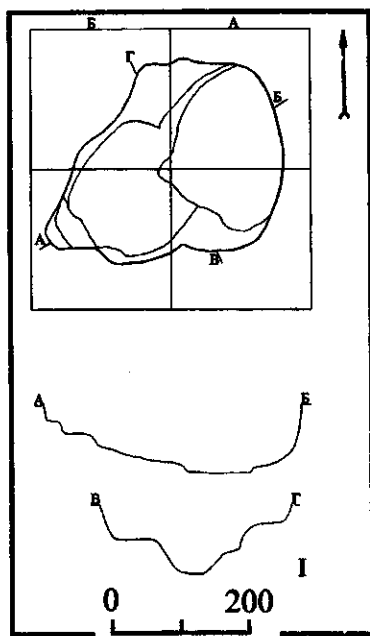
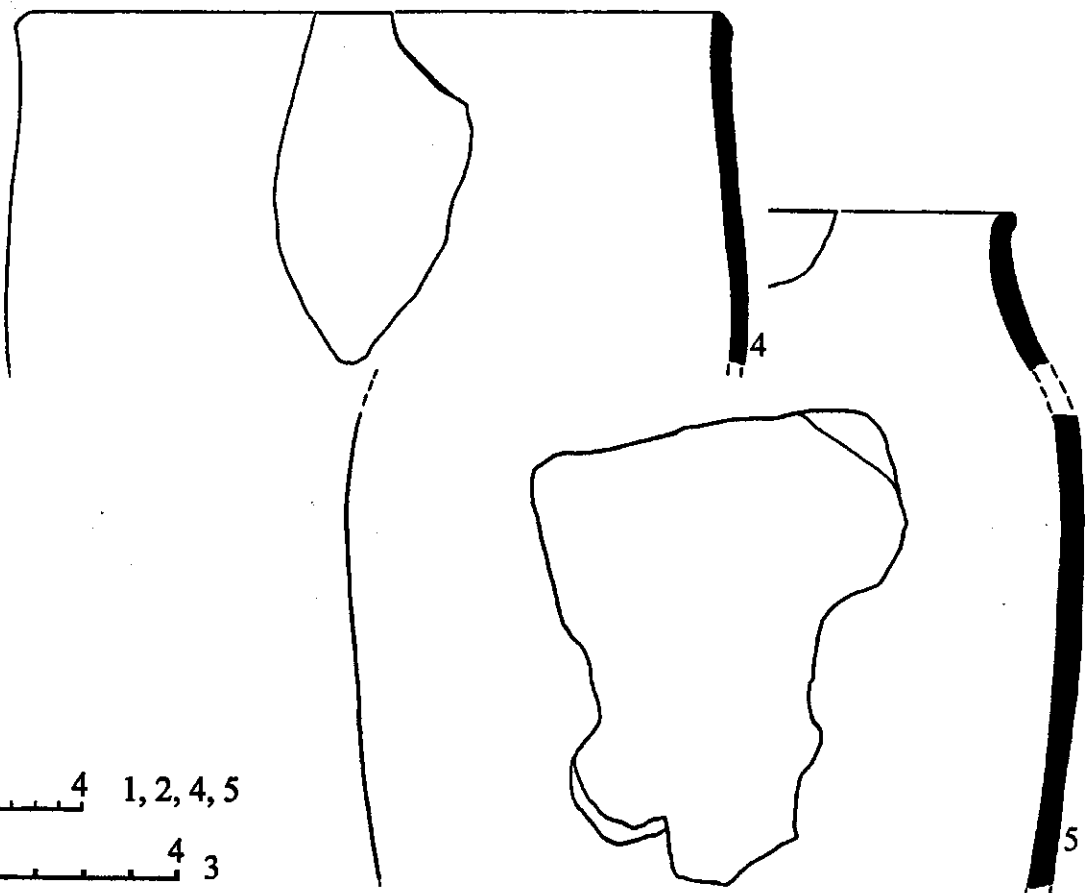
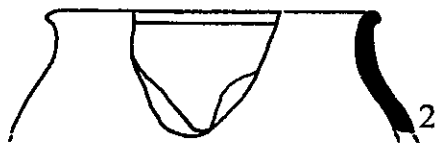
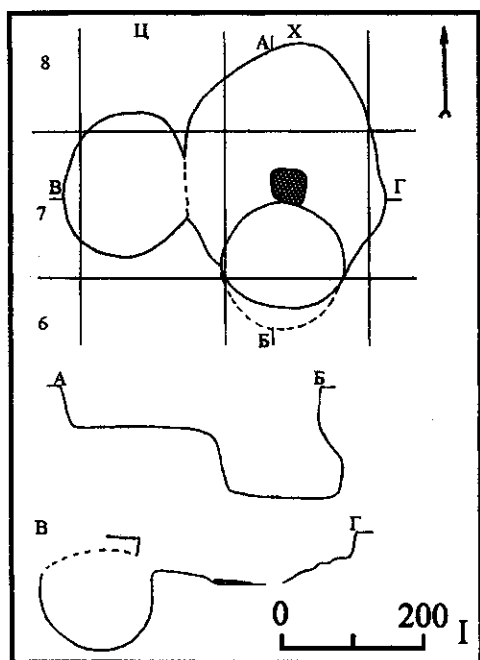

Табл. 39. I — план споруди 13; II — інвентар споруди 13: 1, 2 — фрагменти вінчиків ліпних посудин; 3 — фрагмент стінки ліпного конічного кухлика; 4 — фрагмент денця ліпного кухлика з залишком ручки; 5 — ручка ліпної посудинки; 6 — денце ліпного горщика; 7 — уламок стінки ліпної посудини з наліпним декором; 8 — верхня частина гончарного лощеного декорованого кухлика; 9 — фрагмент стінки червоноглиняної амфори; 10 — фрагмент ніжки гончарної «фруктовниці».

II

Табл. 40. I — план споруди 16; II — інвентар споруди 16: 1, 2, 4, 5 — фрагменти ліпних горщиків; 3 — глиняне прясло.

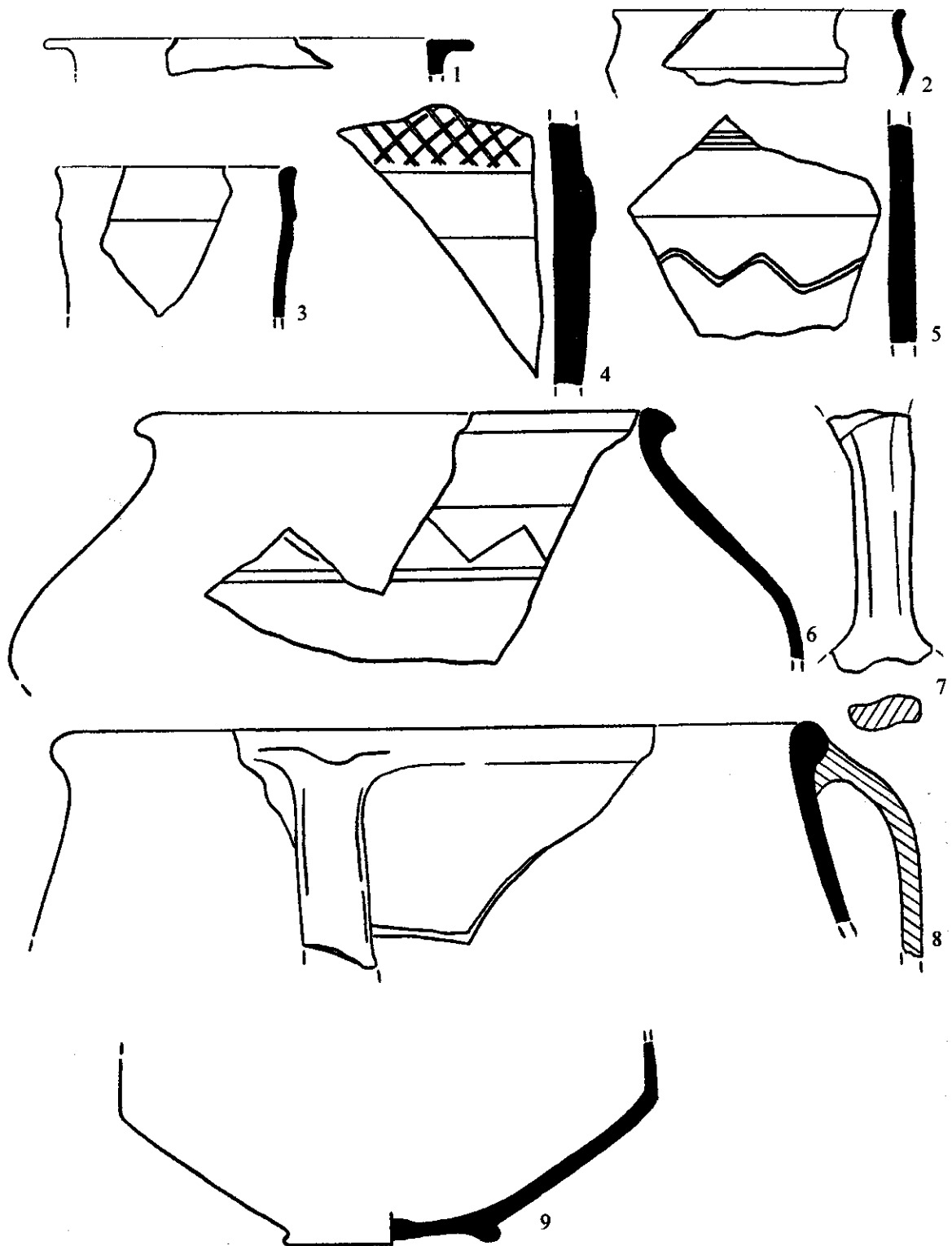

Табл. 41. Інвентар споруди 16: 1; 2 — фрагменти вінчиків гончарних лощених мисок; 3 — вінчик гончарного лощеного глечика; 4, 5 — уламки стінок гончарних лощених орнаментованих посудин; 6 — верхня частина гончарного лощеного горщика; 7 — ручка гончарної лощеної посудини; 8 — вінчик з залишками ручки гончарної лощеної триручної вази; 9 — нижня частина гончарної лощеної миски; 10 — денце гончарної посудини.

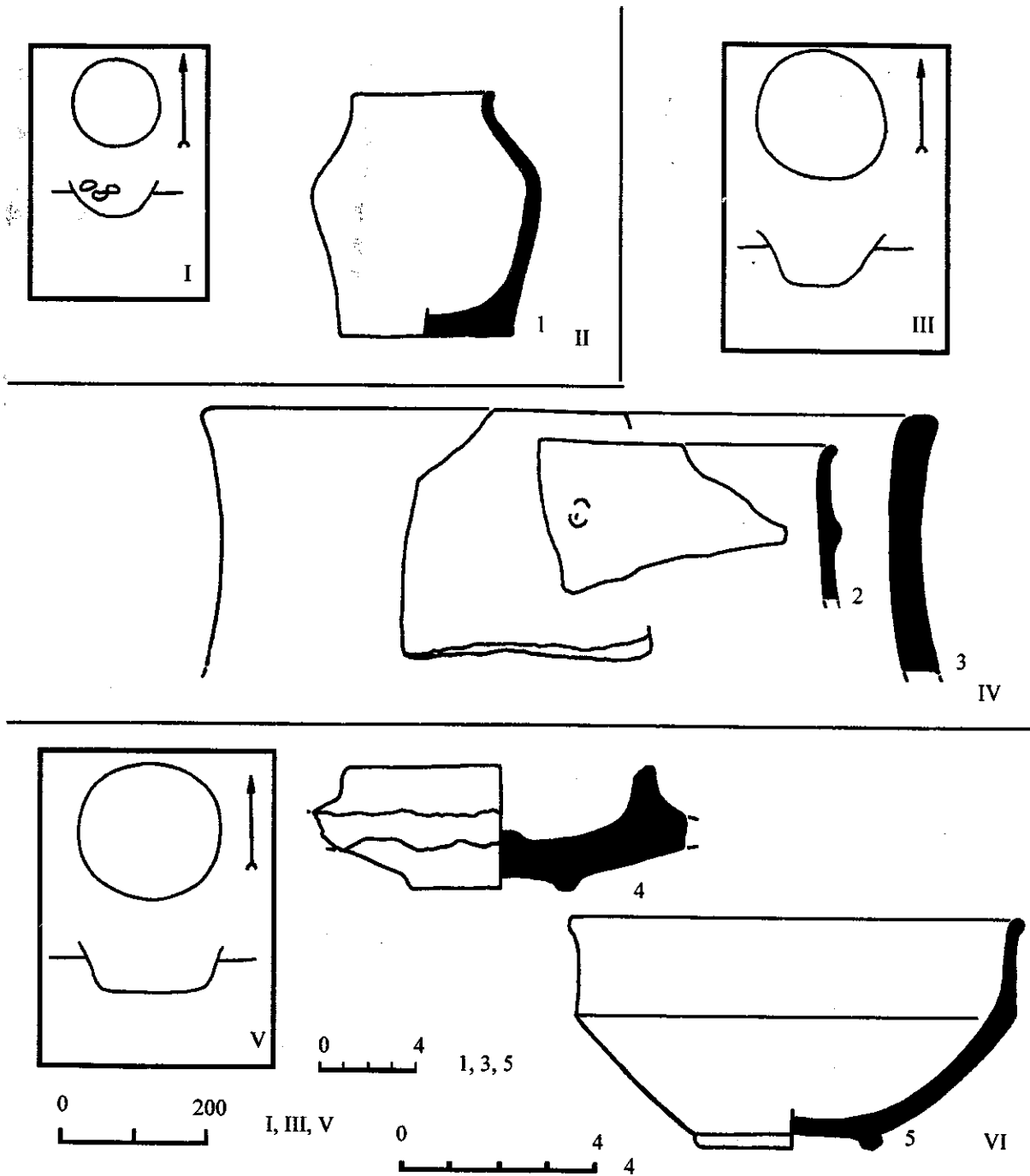
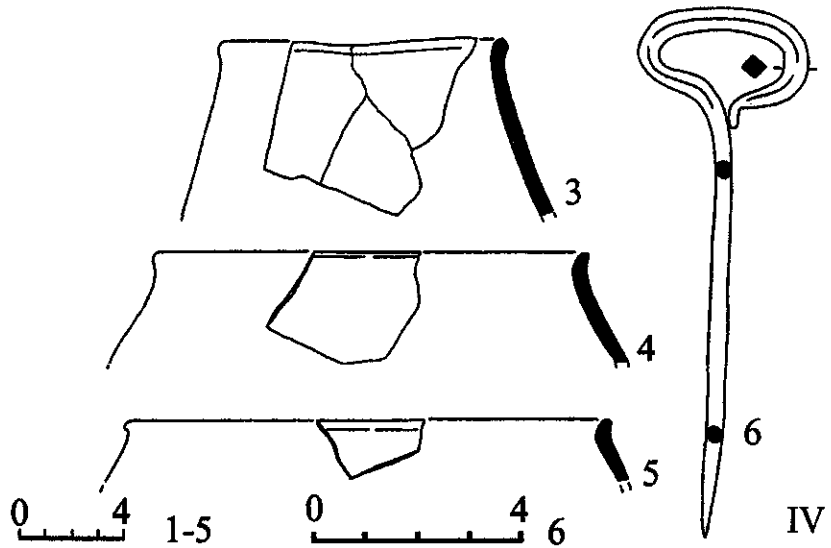
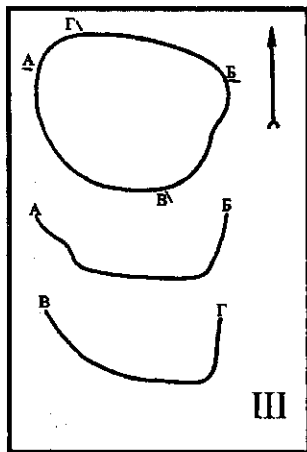
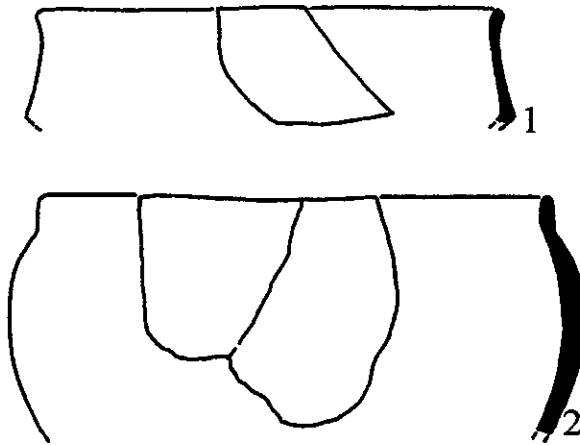
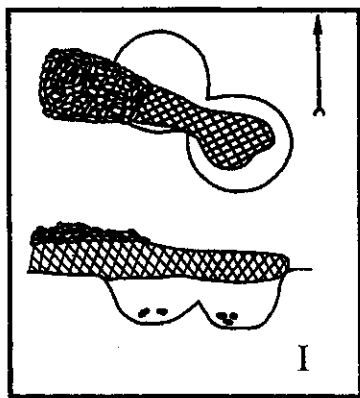

Табл. 42. I — план ями 2; II — інвентар ями 2: 1 — ліпний горщик із заповнення ями 2; III — план ями 6; IV — інвентар ями 6: 2; 3 — фрагменти вінчиків ліпних посудин; V — план ями 9; VI — інвентар ями 9: 4 — фрагмент гончарної лощеної посудинки; 5 — гончарна лощена миска.

0 200 I, III

0 4 1-5

0 4 6

IV

Табл. 43. I — план ям 20—21; II — інвентар ям 20, 21: 1; 2 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; III — план ями 24; IV — інвентар ями 24: 3—5 — фрагменти вінчиків ліпних посудин; 6 — бронзова шпилька.

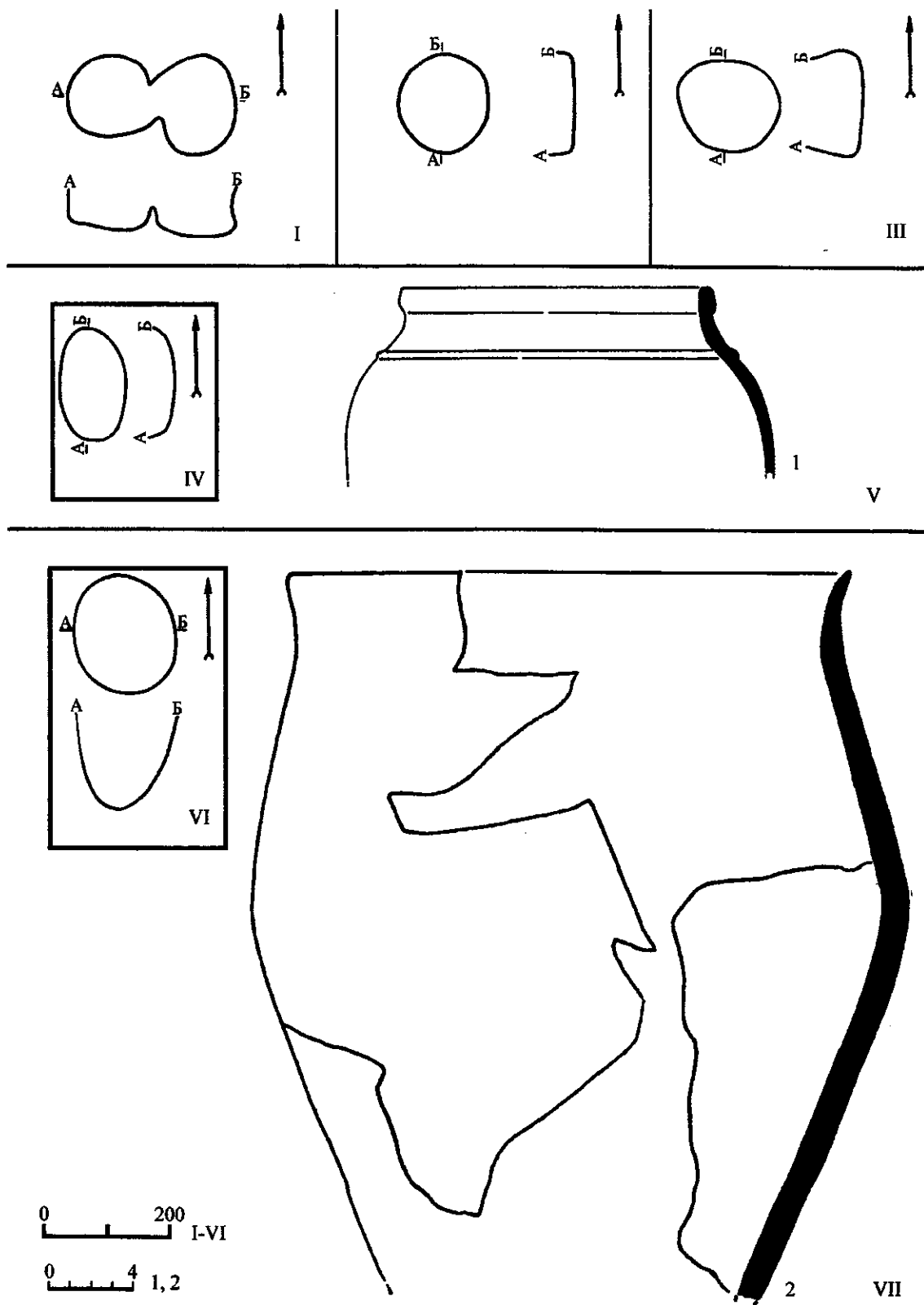
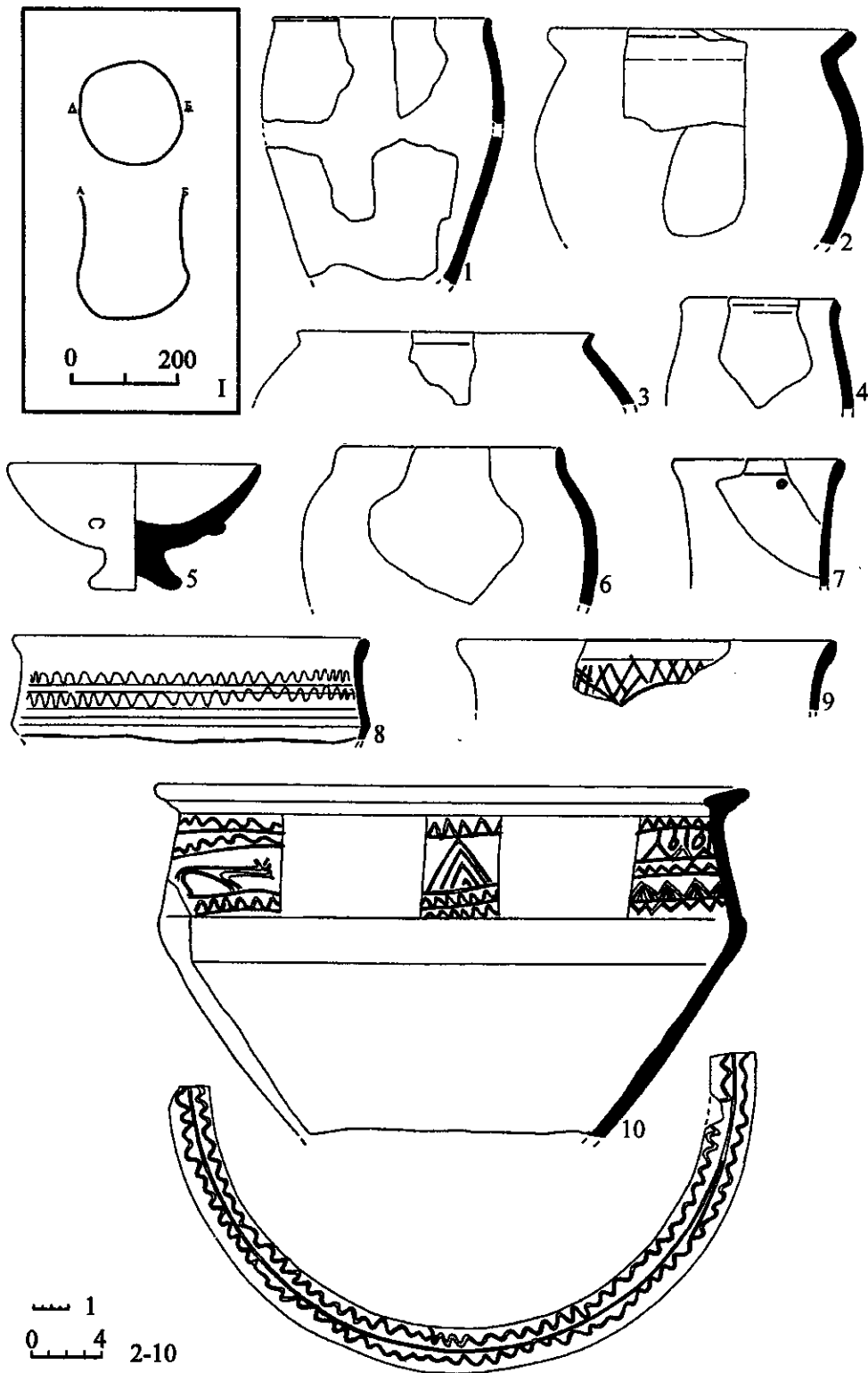
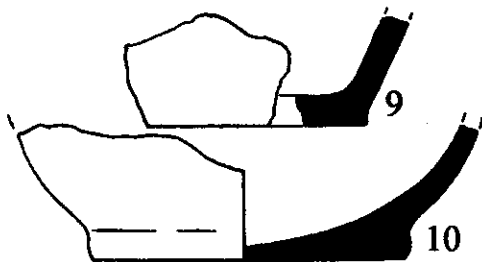
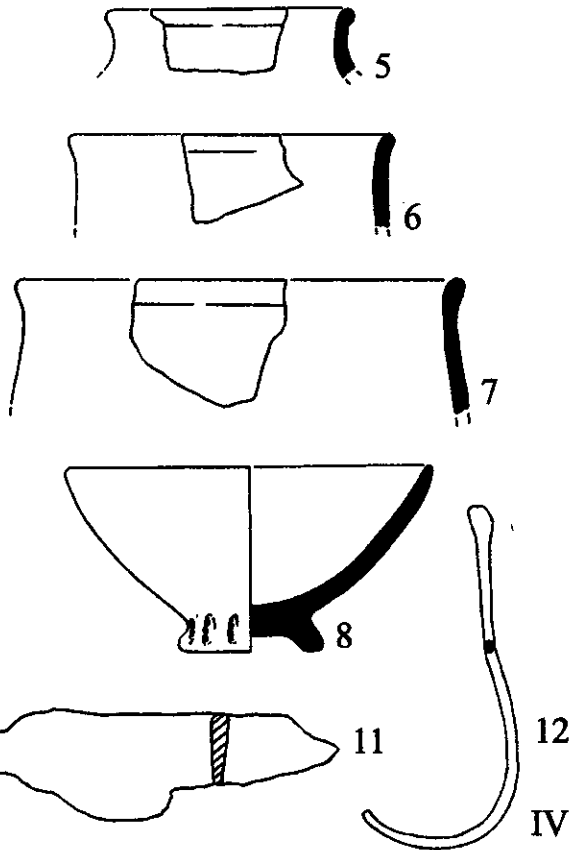
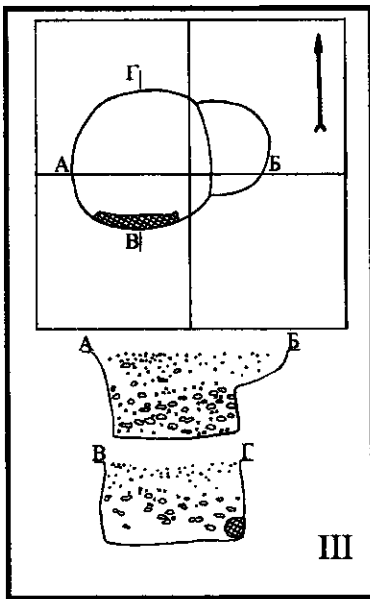
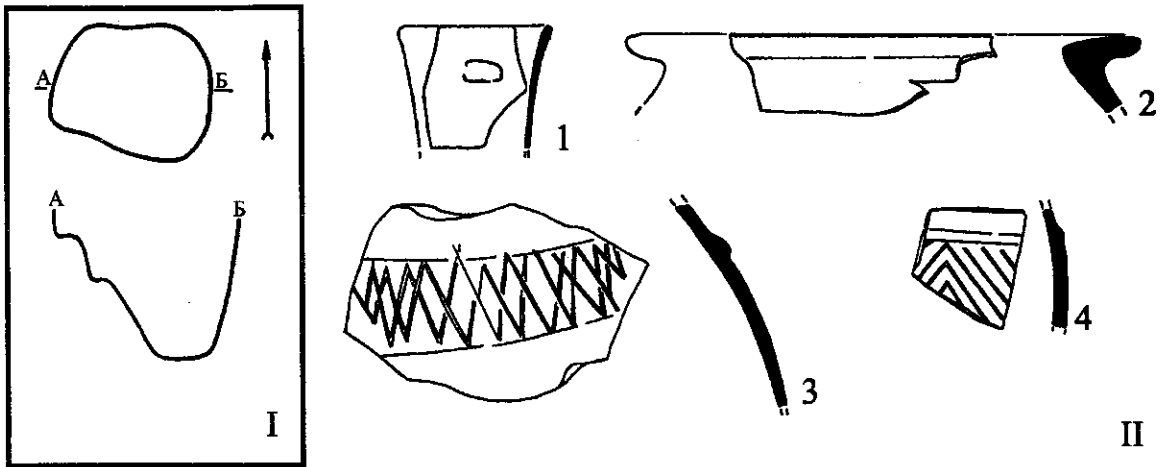

Табл. 44. I — план ям 36, 37; II — план ями 39; III — план ями 50; IV — план ями 46; V — інвентар ями 46: 1 — верхня частина гончарного лошеного горщика; VI — план ями 51; VII — інвентар ями 51: 2 — ліпний горщик.

II

Табл. 45. I — план ями 61; II — інвентар ями 61: 1—4, 6 — вінчики ліпних посудин; 5 — ліпний кухлик; 7 — вінчик гончарного лощеного глечика; 8, 9 — фрагменти вінчиків гончарних лощених орнаментованих мисок; 10 — верхня частина гончарної лощеної декорованої вази.

0 200 I, III 0 4 1-10 0 4 11, 12

Табл. 46. I — план ями 62; II — інвентар ями 62: 1 — фрагмент вінчика гончарного лошеного глечика; 2 — фрагмент вінчика гончарної лошеної посудини; 3, 4 — фрагменти стінок гончарних лошених декорованих посудин; III — план ями 73; IV — інвентар ями 73: 5—7 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 8 — ліпний кухлик; 9, 10 — денця ліпних посудин; 11 — залізний ніж; 12 — бронзовий рибальський гачок.

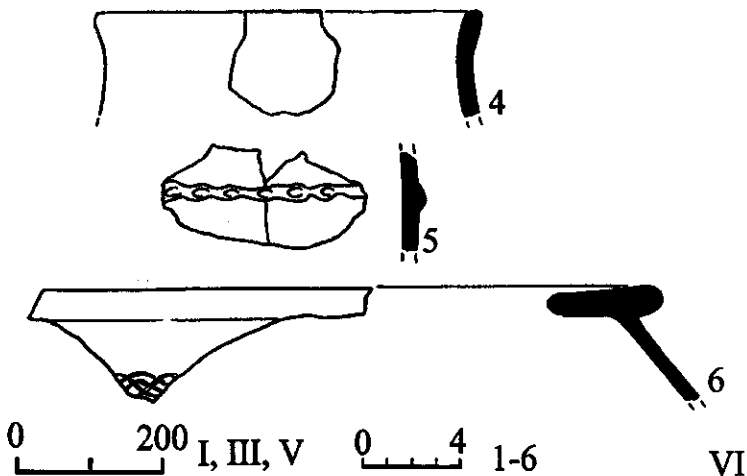
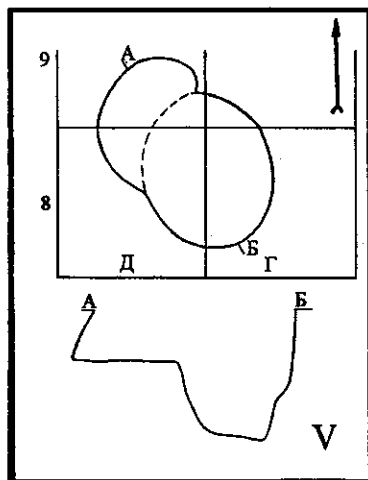
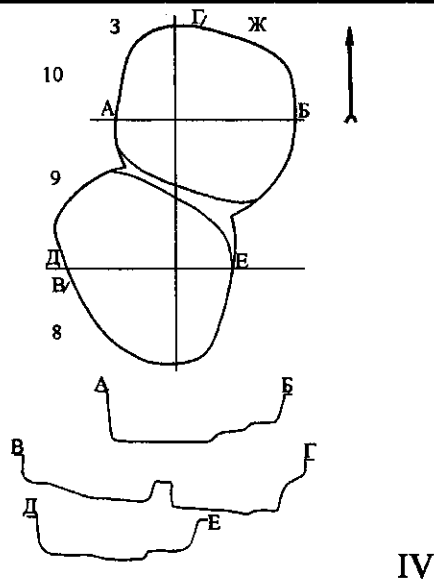
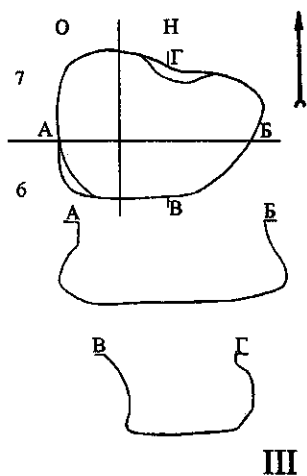
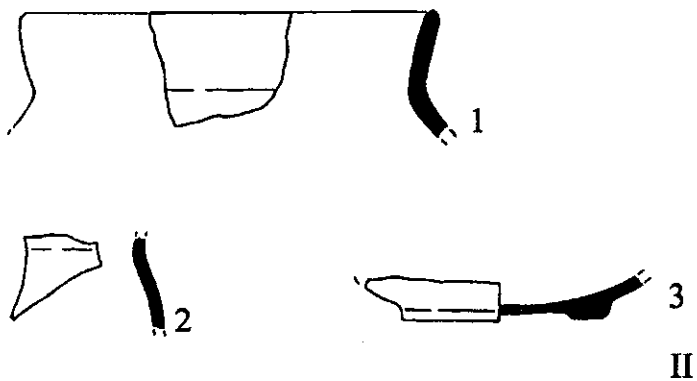
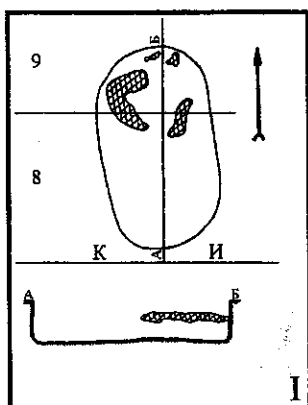

Табл. 47. I — план ями 72; II — інвентар ями 72: 1 — фрагмент вінчика ліпного горщика; 2 — фрагмент стінки гончарної лощеної посудини; 3 — фрагмент денця гончарної лощеної миски; III — план ями 74; IV — план ям 75, 76; V — план ями 79; VI — інвентар ями 79: 4, 5 — фрагменти вінчика і стінки ліпних горщиків; 6 — фрагмент вінчика гончарного піфоса.

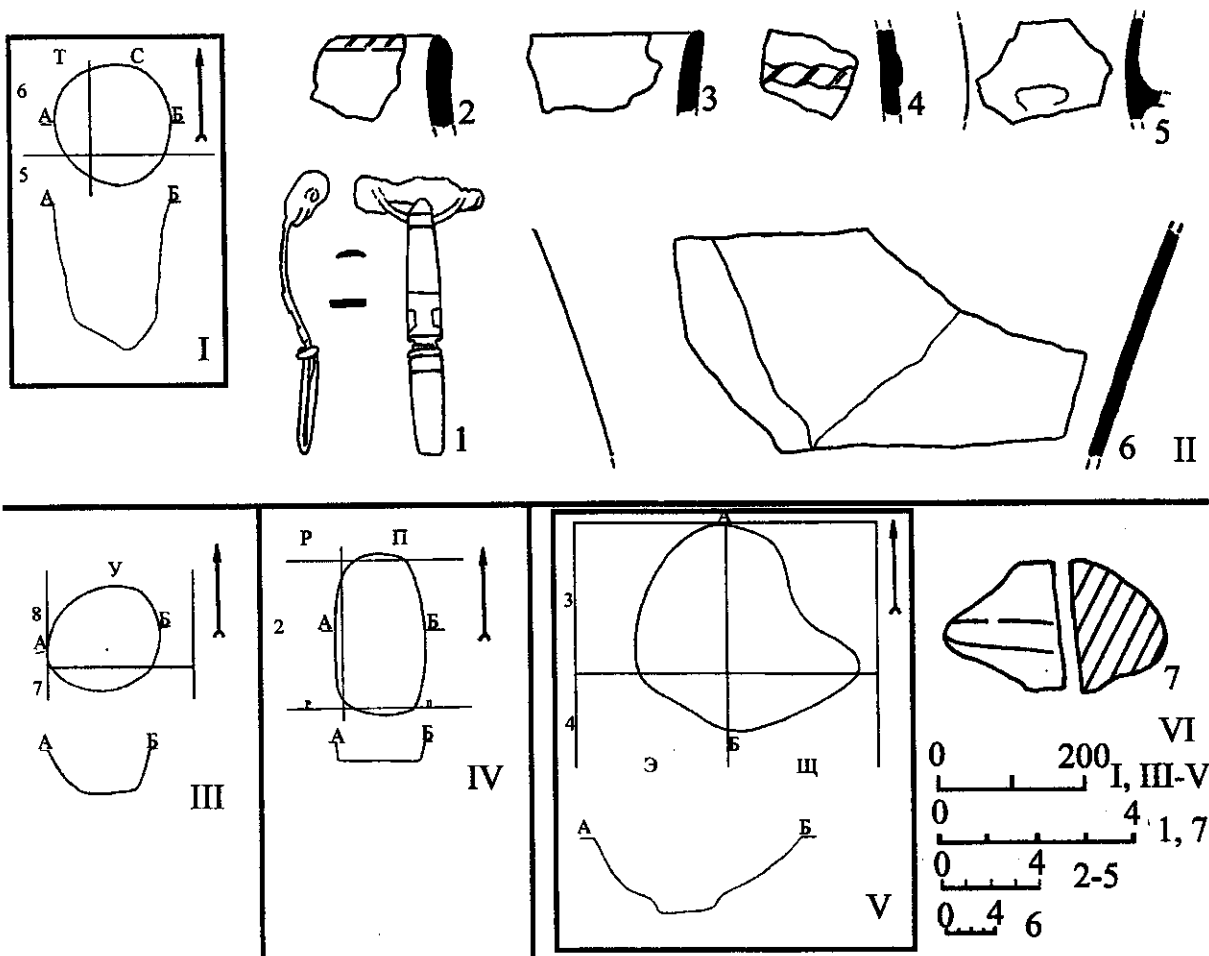

Табл. 48. I — план ями 83; II — інвентар ями 83: 1 — бронзова фібула; 2, 3 — фрагменти вінчиків ліпних горщиків; 4 — фрагмент стінки ліпної посудини з наліпним декором; 5 — фрагмент горла гончарного лощеного глечика; 6 — фрагмент стінки гончарного піфоса; III — план ями 85; IV — план ями 89; V — план ями 96; VI — інвентар ями 96: 7 — глиняне прясло.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Топографія та планування поселень	4
Розділ 2. Житла та господарські споруди	8
Розділ 3. Кераміка	13
3.1. Ліпний посуд	13
3.2. Гончарний посуд	20
Розділ 4. Знаряддя праці та інші предмети	29
Розділ 5. Датування черняхівських поселень басейну Гнилої Липи	34
Розділ 6. Черняхівська культура та слов'яни	45
Опис об'єктів на черняхівських поселеннях басейну Гнилої Липи	53
Поселення Бовшів II	53
Поселення Дем'янів II	66
Поселення Куропатники	73
Підсумки	83
Література	85
Архівні матеріали	92
Список скорочень	93
Таблиці	95
Поселення Бовшів II	95
Поселення Дем'янів II	108
Поселення Куропатники	121

УДК 904.4(477.8)“6387”

ББК Т4(4Укр3)273.123 - 423.3

Баран В. Д., Гопкало О. В.

Черняховские поселения бассейна Гнилой Липы.— К.: Институт археологии, 2006.— 144 с.— 67 илл.

Монография посвящена публикации трех наиболее полно исследованных поселений черняховской культуры бассейна Гнилой Липы — левого притока Верхнего Днестра, раскопанных на протяжении 1962—1992 гг. экспедициями под руководством В. Д. Барана — Бовшева П, Демьянова П и Куропатников.

Текст содержит анализ топографии, планиграфии поселений, жилых и хозяйственных сооружений, лепной, гончарной керамики, других изделий из глины, орудий труда, хронологически значимых предметов, среди которых монеты, амфоры, а также детали убора и личного употребления (застежки, пряжки, украшения: бусы и подвески, роговые гребни, зеркало и пр.). Завершает работу характеристика поселений Гнилой Липы, которые входят в состав днестровской группы памятников типа Черепин-Теремцы в контексте анализа процессов этногенеза, в частности, славяногенеза, которые происходили на юге Восточной Европы.

В отдельном блоке даны описания объектов и находок, а также их чертежи и рисунки.

Для археологов, историков, этнографов, а также всех, интересующихся археологией и историей славян.

Утверждено к печати ученым советом Института археологии НАН Украины

Рецензенты: д. и. н. **Б. В. Магомедов**,
к. и. н. **О. В. Петраускас**

Иллюстрации: авторские

Макетирование и компьютерная верстка А. Н. Петрашенко

Підписано до друку 02.04.2005. Формат 84×108/16. Папір офс. № 1. Гарнітура Таймс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 13,2 Фіз. друк. арк. 9,0+0,25. Обл.-вид. арк. 15,1. Тираж 300 прим. Зам. 1529

Тираж видруковано Видавничим домом «Академперіодика» НАН України
Свідоцтво про внесення до держреєстру суб'єкта видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.01
01004, м. Київ-4, вул. Терещенківська, 4